

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
LATVIJAS UN AUSTRUMEIROPAS JAUNO UN JAUNĀKO LAIKU VĒSTURES
KATEDRA

Vēstures bakalaura studiju programmas
5. kursa students
Armans Avetisjans
Stud.apl. Nr.Vēst 040070

**ARMĒŅU GENOCĪDS OSMĀŅU IMPĒRIJĀ 20. GS.
SĀKUMĀ**

BAKALAURA DARBS

Darba zinātniskais vadītājs
profesors Ēriks Jēkabsons

RĪGA 2009

SATURS

Anotācija.....	3
Annotation.....	4
Ievads	5
1. Armēņu – turku attiecības Osmāņu impērijā līdz 1. Pasaules karam.....	9
2. Armēņu masu slepkavības no 1894.-1896. gadam.....	23
2.1. Krievu turku kara rezultāti.....	23
2.2. Jaunturku attieksme pret Osmāņu impērijā dzīvošajiem armēņiem.....	27
2.3. Slaktiņš Kilikijā.....	30
3. Pirmais pasaules karš un armēņu genocīds.....	33
3.1. Ideoloģiskā sagatavošanās.....	33
3.2. Turcijas iesaistīšanās karā.....	35
3.3. Armēņu pretošanās genocīdam.....	40
4. Kemalistu kustība Turcijā. Armēņu – turku karš.....	50
4.1. Stāvoklis pēc Pirmā pasaules kara.....	50
4.2. Lozannas miera līgums.....	55
Secinājumi.....	63
Izmantotās literatūras un avotu saraksts.....	66
Pielikumi.....	71

ANOTĀCIJA

Bakalaura darba mērķis izpētīt turku – armēņu attiecības 19. – 20. gadsimta sākumā Osmāņu impērijā.

Literatūras apskatā tiek izmantotas zinātniskās publikācijas, valstu un starptautisko organizāciju dokumenti, kā arī virkne citu avotu – intervijas, viedokļi, statistikas dati u.c.

Iegūtie darba rezultāti norāda uz turku realizēto pirmo genocīdu pasaules vēsturē pret armēņu nāciju Osmāņu impērijā.

ANNOTATION

Bachelor work purpose is to analyse turk relationships with armenians during 19. century and - in beginning of 20. century in Ottoman empire .

In scientific monography review there were explored scientific publications, documents of the international organizations and state`s institutions, and also information of another type - interviews, points of view, statistical data and another..

The obtained work results proofs, that turks realized first of the genocides in the world history – genocide of Ottoman empire armenians.

IEVADS

Turcija 21. gadsimta globālajās starptautiskajās attiecībās ieņem būtisku stratēģisko lomu, tomēr tās vēsturiskie aspekti neļauj tai pilnvērtīgi iesaistīties Eiropas ģeopolitiskajā telpā un procesos.

1952. gada 18. februārī Turcija iestājās NATO, deklarējot to par Turcijas aizsardzības un drošības politikas stūrakmeni. Aukstā kara kulminācijas brīdī Turcija bija nelokāma NATO dalībvalsts, atrodoties nepastāvīgajā reģionā, kas robežojās ar Austrumu bloka valstīm. „Tā deva ievērojamu ieguldījumu Alianses drošībā un aizsardzībā, jo īpaši Rietumeiropai, aizsargājot Alianses dienvidu flangu. Tā kā Turcijai bija garākā robeža ar Padomju Savienību, tā bija atbildīga par vienas trešdaļas Alianses sauszemes robežas ar Varšavas pakta valstīm aizsargāšanu. Tajā pašā laikā Turcija arī centās samazināt spriedzi starp austrumu un rietumu blokiem.”¹

1959. gadā Turcija izteica vēmi kļūt par Eiropas Ekonomiskās kopienas dalībvalsti, tomēr EEK mantiniece Eiropas Savienība sarunas par Turcijas iestāšanos uzsāka tikai 2005. gada 3. oktobrī. Kopš tā laika Turcija ir viens no svarīgākajiem un vienlaikus – pretrunīgākajiem ES dienaskārtības jautājumiem, kam par pamatu kalpo 19./20. gadsimta vēsturiskie notikumi, precīzāk – Turcijas šībrīža definētās attieksmes un nostājas pret armēņu, kurdu, Kipras un daudziem citiem jautājumiem. Kā papildus būtisks arguments ES neizlēmīgumā kalpo zināmā mērā arī Turcijas kultūras identitātes atšķirības no lielākās daļas Eiropas valstīm.

Viens no vēsturiski smagākajiem jautājumiem Turcijas šībrīža situācijā ir tās attieksmes un nostājas definēšana armēņu jautājumā. Gluži tāpat 20. gadsimta sākumā jaunturki nodēvēja vienu no Osmāņu impērijas iekšpolitiskajām „problēmām” – t.s. „armēņu jautājumu”, kura risināšana faktiski sākās sultāna Abdula Hamīda valdīšanas laikā 19. gadsimta otrajā pusē, turpinājās jaunturku varas uzraudzībā, sasniedzot kulmināciju 1915. gadā un tika nobeigta Mustafa Kemalas valdīšanas laikā.

„Armēņu jautājums” no šodienas neatkarīgo vēsturnieku vērtējuma tiek definēts kā pirmais genocīds pasaules vēsturē. Tomēr Turcija cenšas minēto jautājumu stādīt tādā rakursā, ka minētie notikumi bijuši etniskās nesaskaņas, kuru laikā bojā gājuši arī daudzi turki.

Ģeopolitiski stratēģisko mērķu motivētas daudzas valstis atteikušās piekrist armēņu genocīda atzīšanai, tomēr daudzas valstis arī pievienojušās to saimei, kas Turciju nosodījušas par, viņuprāt, 19.-20. gadsimtā realizēto armēņu genocīdu.

¹ Rīgas konferences materiāli. Pieejams:<http://www.rigasummit.lv/lv/id/speechin/nid/25/>[aplūkots 14.05.2009.]

Šodienas Armēnijas – Turcijas attiecības liecina par antagonistisku savstarpēju attieksmi. Turcijai Armēnijā nekad nav bijusi vēstniecība, 1993. gadā Ankara slēdza sauszemes robežu ar Armēniju, tādējādi izrādot solidaritāti ar Azerbaidžānu, kas cīnījās pret Armēnijas atbalstītajiem separātistiem Kalnu Karabahā. 2008. gada Krievijas – Gruzijas karš devis iespēju abām valstīm zināmā mērā iziet uz sadarbību, kā rezultātā abas lielā mērā būtu ieguvējas (vismaz ekonomiski un ģeopolitiski) - Armēnija ilgtermiņā var cerēt, piemēram, uz dzelzceļa satiksmes atjaunošanu ar Turciju, turklāt, ja rietumvalstis enerģētikas resursu transportu no Kaspijas jūras reģiona caur Gruziju nesēnā konflikta dēļ atzītu par nedrošu, tās par pievilcīgu alternatīvu var atzīt Armēniju. Savukārt, ja Turcijai un Armēnijai izdotos izveidot diplomātiskās attiecības, šim sasniegumam būtu liela nozīme Turcijas ceļā uz reģiona lielvaras statusu. Tādā gadījumā Turcijas viedoklim būtu liela ietekme uz tiem pašiem enerģētikas projektiem saistībā ar resursu piegādi no Kaspijas jūras reģiona uz Rietumiem. Līdz ar Turcijas ietekmes palielināšanos Dienvidkaukāzā, tas varētu vairo arī Eiropas Savienības interesi par Turciju. (Pašlaik, piemēram, Francija, iebilstot pret Turcijas dalību ES, par vienu no argumentiem izmanto Turcijas un Armēnijas strīdīgās robežattiecības.)

Ņemot vērā Turcijas ģeopolitiski stratēģiskā svarīguma un vienlaikus esošo šķēršļu integrācijas Eiropas Savienībā pretrunīgumu, kā arī armēņu jautājumu neviennozīmīgo traktējumu starptautiskajās attiecībās, šī bakalaura **darba mērķis** izpētīt turku – armēņu attiecības 19. – 20. gadsimta sākumā Osmāņu impērijā.

Pētījuma periods ir 19. gadsimta beigas un 20. gadsimta pirmā puse.

Mērķa saniešanai galvenie **darba uzdevumi** ir:

- Analizēt armēņu – turku attiecības Osmāņu impērijā līdz 1. Pasaules karam;
- Pētīt armēņu masu slepkavības no 1894.-1896. gadam;
- Apskatīt Jaunturku attieksmi pret Osmāņu impērijā dzīvojošajiem armēņiem;
- Pētīt slaktiņu Kilikijā;
- Analizēt armēņu genocīdu Pirmā pasaules kara laikā;
- Apskatīt Kemalistu kustību un armēņu – turku karu, kā arī Lozannas miera līgumu.

Darba gaitā autors pielietos sekojošās **metodes**:

1. zinātniskās literatūras analīze;
2. dokumentu analīze;
3. citu publicēto avotu analīze;
4. salīdzinošā metode.

Darbs tiks izstrādāts 4 daļās. Pirmajā daļā autors analizēs armēņu turku attiecības Osmāņu impērijā līdz 1. pasaules karam, padziļinātu analīzi veicot līdz jaunturku kustības nākšanai pie varas. Otrajā daļā autors padziļināti analizēs no armēņu un atsevišķu vēsturnieku viedokļa traktētās masu slepkavības 1894. – 1896. gadā, analizēs Jaunturku attieksmi pret Osmāņu impērijā dzīvojošajiem armēņiem un padziļināta analīze tiks veikta par (saistībā ar armēņu un atsevišķu vēsturnieku viedokļa traktēto) slaktiņu Kilikijā. Trešajā daļā autors analizēs Pirmā pasaules kara notikumus saistībā ar armēņiem. Ceturtajā daļā tiks veikta Kemalistu kustības attieksmes analīze, autors analizēs Lozannas miera līguma saistību ar armēņu kopieniem Turcijā.

Galvenie termini: nacionālisms, panislamisms, panturcisms, deportācija, etniskā tīrīšana, genocīds.

Nacionālisms – „savas nācijas nozīmes un interešu pārspīlēšana un citu noniecināšana; nacionālo vērtību uzskatīšana par svarīgākajām visu sabiedrisko vērtību kopumā, rūpes par nācijas saglabāšanu tās īpatnībā.”²

Panislamisms – „religiiski politiska ideoloģija, kuras pamatā ir nostādne, ka visas pasaules musulmaņiem jāklūst vienotiem un visām valstīm, kur valdošā reliģija ir islāms, jāsaliedējas.”³

Panturcisms (panturkisms) – politiska kustība 19./20. gadsimtu mijā, kas par mērķi izvirzīja turku valodā runājošo cilvēku savienību.⁴

Deportācija – iedzīvotāju piespiedu pārvietošana; „Deportācija (...) nozīmē personu piespiedu pārvietošanu, kas saistīta ar padzīšanu vai citām piespiedu darbībām, no likumīgi apdzīvotās teritorijas, kas ir pretrunā starptautiskajām tiesībām”⁵

Etniskā tīrīšana – nevēlamas etniskas grupas likvidēšana, samazināšana kādā sabiedrībā, pielietojot genocīdu vai piespiedu migrāciju (deportāciju).⁶

Genocīds – saskaņā ar ANO „Konvenciju par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu par to” un Romas Starptautiskās Krimināltiesas Statūtiem - „tāda darbība, kas tiek izdarīta nolūkā pilnīgi vai daļēji iznīcināt kādu nacionālu, etnisku, rasu vai reliģisku grupu kā tādu:

a) šādas grupas locekļu nogalināšana;

b) nopietnu miesas bojājumu nodarīšana šādas grupas locekļiem vai novešana līdz psihiskai saslimšanai;

² *Svešvārdu vārdnīca*. – Rīga: Norden AB, 2003. – 509. lpp

³ *Tildes datorvārdnīca*, 2005.

⁴ *Britu enciklopēdija* pieejams:<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/440700/Pan-Turkism>

⁵ *Par 1998.gada 17.jūlija Romas Starptautiskās Krimināltiesas Statūtiem*
Pieejams:<http://www.politika.lv/print.php?id=4502>[aplūkots 14.05.2009.]

⁶ Karyn Becker *Genocide and Ethnic Cleansing* pieejams:<http://www.munfw.org/archive/50th/4th1.htm>
[aplūkots 02.05.2009.][aplūkots 14.05.2009.]

c) tīša tādu dzīves apstākļu radīšana šādai grupai, lai to pilnīgi vai daļēji fiziski iznīcinātu;

d) līdzekļi, kuru mērķis ir novērst bērnu dzimšanu šādā grupā;

e) bērnu nodošana spaidu kārtā no vienas cilvēku grupas otrā.”⁷

⁷ Konvencija par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu par to,
pieejams:<http://www.preventgenocide.org/lv/konvencija.htm> [aplūkots 02.05.2009.][aplūkots 11.05.2009.]

1. ARMĒŅU – TURKU ATTIECĪBAS OSMĀŅU IMPĒRIJĀ

LĪDZ 1. PASAULES KARAM

15. gadsimtā sākās karš starp Irānu un Osmāņu impēriju. Tās laikā no abu pušu karaspēkiem ļoti cieta Armēnija. 1555. gadā starp abām valstīm tika noslēgts Amaijas miera līgums, saskaņā ar kuru Armēnija nonāca Osmāņu impērijas sastāvā. Drīz pēc tam Konstantinopolē ieradās armēņu tirgotāji, amatnieki un inteliģence. Galvaspilsētā tika dibināts armēņu krietietības patriarhāts. Drīz pēc Amaijas miera līguma Irāna atsāka karot ar Turciju ar mainīgiem panākumiem līdz pat 1639. gadam, kad tika noslēgts jauns līgums, saskaņā ar kuru abu valstu robeža šķērsoja Armēnijas kalnus. Rietumarmēnija tika sadalīta Erzrumas, Kārsas, Vanas, Bajazegskas, Čaļdirskas un Sebastijas pašalīkos (lielās administratīvās vienībās). Turpmākā vēstures gaitā, neskatoties uz militārajām norisēm un cilšu migrāciju, līdz pat 19. gadsimtam Armēnijas pamatiedzīvotāju pamatmasu nemainīgi veidoja armēņi. Rietumarmēnijas stāvoklis krasi mainījās 19. gadsimtā, kad Balkānu reģionā sākās plaša nacionālās atbrīvošanās kustība, krievu – turku kari, armēņu nacionālās pašapziņas pastiprināta veidošanās, kā arī nacionālās atbrīvošanās kustība Armēnijā. Turcijas varas iestāžu pretošanās minētajām norisēm saasināja turku – armēņu attiecības.⁸

1828. – 1829. g. turku – krievu karu rezultātā Ahaļchas un Ahalkalakas armēņi pārgāja Krievijas pārvaldībā, tiem piedrodoties vēl 90 000 rietumarmēņu, kas izraisīja Rietumarmēnijas ekonomiskās attīstības kritumu, kā arī demogrāfiskās situācijas izmaiņas par labu musulmaņu tautībām.⁹

19. gadsimta 20.-30. gadu smagā iekšpolitiskā situācija Osmāņu impērijā rosināja tās valdošo aprindu orientāciju uz eiropēizāciju. Tika nodibināts Tanzimata režīms, kura pirmās reformas 1839. gadā saistījās ar visu impērijā dzīvojošo nacionālo kopienu vienlīdzību gan reliģiskajos, gan īpašumu, gan juridiskajos jautājumos. Tomēr reakcionāro musulmaņu aprindu negatīvā attieksme šīs reformas neļāva īstenot. Cerību stars armēņu situācijas uzlabošanai parādījās 1860. gadā, kad tika pieņemta konstitūcija, saskaņā ar kuru bija paredzēta virkne uzlabojumu sociālajā sfērā.¹⁰

Tomēr 1876. gada 31. augustā¹¹ pie varas nāca sultāns AbdulsHamids II, kurš tā paša gada 23. decembrī mainīja Osmāņu impērijas konstitūciju.¹²

⁸ Rietumarmēnija Pieejams:<http://www.fedayi.ru/zapad.php>[aplūkots 11.05.2009.]

⁹ Turpat.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Abdul Hamid II.Pieejams:<http://www.123exp-biographies.com/t/00034053465/>

¹² Encyclopedia of World Biography on Abdul-Hamid, II [aplūkots 14.05.2009.]

Tam sekojošie notikumi radīja t.s. „armēņu jautājumu”, kas noveda pie pirmā genocīda pasaules vēsturē īstenošanas. (Skat.Pielikumā 1.1. att. Osmāņu impērija 19.-20. gadsimtā.)

„Armēņu jautājuma” sākums - 19. gadsimta beigās Osmāņu impērijā sākās feodālās iekārtas krīze. Turki veidoja ¼ impērijas etniskā sastāva (~28 miljoni). Abduls Hamids II īpaši nežēlīgi apspieda kristīgo tautu nacionālās atbrīvošanās kustības.

19. gs. 80. gadu beigās antiarmēņu represijas pieņēmās spēkā. Abdulu Hamidu II satrauca armēņu patriotu antiturciskie uzskati, kas plaši tika atspoguļoti tādos laikrakstos kā „Armēnija”, „Aiastan”, „Gnčak”.¹³ Hamids II armēņu jautājumā saskatīja briesmas Osmāņu impērijas vienotībai, tādēļ viņš centās mazināt armēņu autonomiju pat jautājumos, kas skāra reliģiju un kopienas iekšējās lietas. Veidojot Rietumarmēnijas teritoriālo dalījumu, apriņķu izveidē tika ņemts vērā princips, lai tajos dominējošā nebūtu armēņu kopiena.¹⁴

Armēņi turku varas iestādēm raisīja bažas ar tās ekonomisko attīstību, kā arī tuvumu Krievijas robežai, aiz kuras atradās vēl 1 miljons armēņu. Turku mērķis bija „izspiest” armēņus aiz šīs robežas.¹⁵

Abdula Hamida II (skat. Pielikumā 1.2. att.) Osmāņu impērijas sultāns Abduls Hamids II¹⁶.) politiskā doktrīna bija panislamisms. Tā ietvaros 1897. gada tika izdota pavēle, ka visās medresēs (skolās) obligāti jānotiek Korāna mācībai.¹⁷

19. gs. beigās Osmāņu impērijā pieauga dažādu nacionalitāšu centieni atbrīvoties no turku varas.¹⁸

Abdula Hamida II valdīšanas laikā pastāvēja stingra cenzūra – tika aizliegts drukātajos tekstos ievietot vārdus „Armēnija”, „Maķedonija”, laikrakstos tika aizliegts pieminēt jebkādu parlamentu nosaukumus vai kaut kādas norādes par tādiem. Sultāns aizliedza armēņu avīzes pārsūtīt uz citiem impērijas rajoniem. Visā impērijā tika aizliegts mācīt Armēnijas vēsturi un ģeogrāfiju, grāmatas par šiem tematiem tika konfiscētas un sadedzinātas. Skolotāji un šo grāmatu autori tika sodīti kā kriminālnoziedznieki.¹⁹

1890. gadā turku varas iestādes Armēnijas teritorijā sāka izvietot lielpostus. Pēc Konstantinopoles pavēles ar jaunākā ražojuma šaujamieročiem tika apbruņoti Mušas, Bagešas, Vanas, Bajazitas kurdi. Drīz pēc tam sākās garīgās pavēlniecības – imamu –

¹³ Киракосян Дж. *Младотурки перед судом истории*. – Ереван: Айастан, 1986 – стр. 17.

¹⁴ Турат. – стр. 19.

¹⁵ Antonjans Arams (Արամ Աստուխյան) *Liels genocīds (Մեծ ոճիր)* Erevāna (Երևան) 1990. g. (1990 թ.).19.

¹⁶ HM Grand Sultan Mehmed .V Pieejams.

http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~royalty/files/pix_turkey.htm [aplūkots 02.05.2009.]

¹⁷ Киракосян Дж. *Младотурки перед судом истории*. – Ереван: Айастан, 1986 – стр. 20.-21.

¹⁸ Antonjans Arams (Արամ Աստուխյան) *Liels genocīds (Մեծ ոճիր)* Erevāna (Երևան) 1990. g. (1990 թ.).

¹⁹ Киракосян Дж. *Младотурки перед судом истории*. – Ереван: Айастан, 1986 – стр. 23.

antiarmēniskie sprediķi, kas sēja bailes armēņu kopienā. Sākās armēņu bēgļu straumes uz Krieviju – 1894. gada oktobrī uz Krieviju pārbēga 3000 armēņu.²⁰

Sākot ar 1890. gadu vispirms partija „Gnčak” (Zvans), pēc tam – „Armēņu revolucionārā dašnakcutjun (federācija)” uzsāka aktīvu rīcību Osmāņu impērijā. Katra no šīm organizācijām, diskreditējot viena otru, centās ieņemt vadošo stāvokli rietumarmēņu nacionālās atbrīvošanās kustībā. Laika posmā no 1890. gada demonstrācijām Kum Kapi (Stambulā) līdz Otomaņu bankas sagrābšanai 1896. gadā konkurences cīņa starp „Gnčak” un „Dašnakcutjun” neļāva tām apvienoties, lai sekmīgi varētu stāties pretī sultāna varai.²¹

1890. g. Erzurumā, pēc tam – Stambulā, armēņi organizēja plašas protesta demonstrācijas pret turku varas iestādēm, sūtot petīcijas ar savām prasībām.²²

Autors apskatīs vēsturisko notikumu gaitu.

1853.-1856.g. Krimas karš, kurā piedalās Krievija no vienas puses un Turcijas, Francijas, Anglijas un Sardīnijas koalīcija – no otras. Neskatoties uz militārajiem panākumiem Kaukāza frontē, krievu armija spiesta atkāpties Krimas frontes līnijā.²³

1854.g. - kurdu sacelšanās Ezdanšira vadībā. Sacelšanās rezultātā kurdu kontrolē nonāk teritorija no Bagdādes līdz Vanai. Ezdanširs pieprasa Vanas turku pašā (pārvaldniekam) brīvprātīgi pamest pilsētu, jo uzskata par lieku turku ierēdņa atrašanos teritorijā, kur dzīvo tikai kurdi un armēņi.²⁴

1855. g. – Konstantinopolē sāk izdot pirmo armēņu avīzi Osmāņu impērijā – „Arciv Vaspurakan” (Vaspurakanas ērglis).²⁵

1855. g. aprīlī uz pārrunām tiek uzaicināts Ezdanširs, kuru laikā Vanas pašā to arestē, tādējādi apslāpējot kurdu sacelšanos.²⁶

1856. g. 18. februārī sultāns Abduls Medžida izdod „Hatti – Humaiun” – pavēli, saskaņā ar kuru visiem Osmāņu impērijas iedzīvotājiem neatkarīgi no to reliģiskās piederības, tiek piešķirtas vienlīdzīgas tiesības.²⁷

1856. gada 18. martā tiek parakstīts Parīzes līgums par Krievijas kapitulāciju, saskaņā ar kuras vienu no punktiem Krievijai jāatgriež Turcijai visas tās okupētās teritorijas, ieskaitot Rietumu Armēniju.²⁸

²⁰ Киракосян Дж. *Младотурки перед судом истории*. – Ереван: Айастан, 1986 – стр. 23.

²¹ Turpat. – стр. 26.

²² Turpat – стр. 27.

²³ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1853-1874.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

²⁴ Turpat.

²⁵ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1853-1874.htm> [aplūkots 04.05.2009.]

²⁶ Turpat.

²⁷ Turpat.

²⁸ Turpat. [aplūkots 02.05.2009.]

1860. gada 5. jūnijā armēņu nacionālā sapulce Konstantinopolē pieņem t.s. „Nacionālo Konstitūciju”, saskaņā ar kuru tiek izstrādāti jautājumi, kas regulētu armēņu kopienas iekšējās uzbūves principus Turcijā.²⁹

1861. gadā Osmāņu impērijas varas iestādes pārsūta 12 000 Krimas tatāru uz Bulgāriju, uz bulgāru zemniekiem atsavinātajām teritorijām.³⁰

1862. gada jūlijā turku spēki Aziza-pašā vadībā veic karagājienu pret Zeitunas armēņiem. Iemesls šādai rīcībai ir minēto armēņu un turku strīdi par zemi, kā arī – armēņu atteikšanās maksāt nodokļus. 10. augustā turku karaspēks ielenc Zeitunu, pa ceļam iznīcinot apkārtējos armēņu ciemus. 14. augustā turki sāk vairākus vienlaicīgus uzbrukumus, tomēr spiesti atkāpties, ciešot lielus zaudējumus, negaidītās armēņu pretestības dēļ.³¹

Nežēlīgā ekspluatācija, nacionālais naidis, reliģiskā neiecietība kalpoja par pamatu Turcijas armēņu augošajai sabiedriskajai domai par sacelšanos pret turkiem. Pesimistiskais noskaņojums, kas spilgti izpaudās armēņu zemnieku kārtai, pārauga bruņotās pretdarbībās pret valdošo nāciju. Viens no spilgtākajiem centriem turku Armēnijā šāda veida akcijām bija Zeitunas province. Tā izsenis bija armēņu kopienas viens no centriem, kas atradās kalnainā vietā. Ģeogrāfiskais stāvoklis bija noteicošais attiecībā uz tās naturālās saimniekošanas sistēmu – galvenās nodarbošanās te bija zemniecība un amatniecība. Atrazdamās samērā grūti pieejamā apvidū, tā bija drošs patvērums no turku soda ekspedīcijām 19. gadsimta pirmajā pusē - 1808, 1819, 1835, 1843, kas tika rīkotas, ņemot vērā zeituniešu sacelšanos pret arvien pieaugošo turku nodokļu slogu. 1860. gada neveiksme, uzbrūkot Zeitunai, turkus noveda pie mērķa panākt šīs provinces pilnīgu pakļaušanos varas iestādēm. Tā rezultātā 1862. gadā, izmantojot armēņu strīdu ar turkiem par zemēm, uz Zeitunu tika nosūtītas regulārās karaspēka vienības. Nopostot apkaimes ciematus, turki jūlijā aplenca Zeitunu. 2. augustā veicot galveno uzbrukumu, turki cieta pamatīgus zaudējumus (ap 2000 kritušo), un pilsētu neieņēma. Saniknotais sultāns no karaspēka komandiera amata atcēla Marašu, viņa vietā iecēlot Aširu-pašā, un liekot par jebkādu cenu ieņemt nepakļāvīgo pilsētu. Tā rezultātā turki pastiprināja pilsētas aplenkumu – zeituniešiem sāka palikt arvien mazāk gan kaujas, gan pārtikas resursu, lai sekmīgi pretotos turkiem. Neskatoties uz stingro aplenkumu, daži armēņu pārstāvji tika tam cauri un Konstantinopolē sazinājās ar tur mītošo patriarhu, lūdzot tam kļūt par starpnieku sarunās ar Francijas vēstniecību. Baidoties no iemesla Eiropas lielvarām atkal iejaukties impērijas iekšējās lietās, sultāns bija spiests piekāpties zeituniešiem, izvedot karaspēku no provinces. Zeitunieši piekrita turku pārvaldnieka iecelšanai, kā arī nodokļu maksāšanai, atstājot

²⁹Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1853-1874.htm> [aplūkots 14.05.2009.]

³⁰Turpat.

³¹Turpat. [aplūkots 02.05.2009.]

iespēju pašiem organizēt provinces iekšējo dzīvi. Šie notikumi kalpoja par pamatu turpmākajam armēņu nacionālajam cīņasspāram Turcijas Armēnijā.³²

1863. g. 17. martā pēc 3 gadu birokrātiskas novilcināšanas, Diženā Porte (Sublime Porte – angļiski; Блистательная Порта – krieviski), Turcijas valdība ratificē armēņu iekšējās konstitūcijas projektu ar nosaukumu „Nolikums par armēņu nāciju”.³³

1864. g. osmāņu varas iestādes pārceļ uz Bulgāriju lielu daļu čerkesu tautības pārstāvjus, speciāli šim iemeslam konfiscējot zemes bulgāru zemniekiem.³⁴

1865. gadā pēc 3 gadu pārrunām Zeitunas armēņi spiesti piekāpties turkiem, atļaujot pilsētas pārvaldi pārņemt turku kaimakamam (pārvaldniekam) un samaksājot nodokļus – līdz ar to Zeitunas pusautonomais statuss zūd.³⁵

1869. g. Konstantinopolē par armēņu Turcijas baznīcas patriarhu kļūst Mkrtičs Hrimjans (viņa vēlākā darbība būs nozīmīga armēņu nacionālās neatkarības kustības kontekstā).³⁶

1872. gadā Tiflises pilsētā Grigors Arcruni sāk izdot avīzi „Mšak”, kas turpmākajā laikā spēlē lielu lomu armēņu nacionālās pašapziņas veidošanā gan Krievijas, gan Osmāņu impērijas armēņu kopienās.³⁷

1872. gada 3. martā Vanas pilsētā tiek izveidota slepena armēņu organizācija „Glābšanas savienība”.

1875. gada maijā Hercegovinā augsto nodokļu dēļ sākas sacelšanās pret turku vietvalžiem. Jūnijā šī sacelšanās izplešas tālāk Bosnijā, kur prasības samazināt nodokļus pakāpeniski pāraug prasībās par turku varas gāšanu. Septembrī Bulgārijā notiek nesekmīga sacelšanās pret turkiem.³⁸

1875. gada 1. decembrī Vanas pilsētā turku varas iestāžu organizētā ugunsgrēkā nodeg Vanas tirgus armēņu daļa, kā rezultātā vietējā armēņu kopiena piedzīvo ievērojamus zaudējumus.³⁹

1876. gada janvārī lielvaras pieprasa kolektīvā iesniegumā Diženajai Portei veikt reformas Balkānos, sakarā ar radušos situāciju. 2. maijā Bulgārijā sākas jauna sacelšanās, kā rezultātā 4. maijā turku varas iestādes sāk mobilizēt armiju un komplektēt soda brigādes. Laikā no 8.-12. maijam šie bruņotie spēki nežēlīgi apspiež minēto sacelšanos, ko pavada

³² Rietumarmēnija Pieejams:<http://www.fedayi.ru/osv.php>

³³ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1853-1874.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

³⁴ Turpat.

³⁵ Turpat.

³⁶ Turpat.

³⁷ Turpat.

³⁸ Turpat.

³⁹ Armēņu genocīda hronoloģija. Pieejams:http://www.armenocide.am/gen_chronology.htm [aplūkots 02.05.2009.]

nežēlīga izrēķināšanās ar mierīgajiem civiliedzīvotājiem (šo izrēķināšanos rezultātā, piemēram, Plovdivas pilsētā un tās tuvējā apkārtnē tika noslepkavoti 15 000 cilvēku).⁴⁰

1876. gada 30. maijā valsts apvērsuma rezultātā, ko rīkoja vezīrs Mehmeds Rušti-pašā, ārlietu ministrs Midhat-pašā un kara ministrs Huseins Avni-pašā, tika gāzts sultāns Abduls Azizs. Viņa vietā tika iecelts garīgi atpalikušais sultāns Murads V.⁴¹

1876. gada 18. jūnijā Serbija un Melnkalne piesaka karu Turcijai.⁴²

1876. gada 31. augustā, kārtējā apvērsuma rezultātā tronī kāpj 34 gadus vecais Abduls Hamids II. 3 mēnešus vēlāk – 29. oktobrī turku spēki sakauj serbu armiju. Tomēr jau 31. oktobrī Turcija saņem Krievijas ultimātu pret tās militārajām akcijām pret Serbiju. Ultimātam tā spiesta piekāpties.⁴³

1876. gada 12. decembrī pēc Krievijas imperatora Aleksandra II iniciatīvas Konstantinopolē sākas starptautiska konference, kuras mērķis ir Turcijas un Balkānu reformu izstrāde. 23. decembrī sultāns Abduls Hamids II paziņo par turku konstitūcijas pieņemšanu, par ko konferencē turku delegāti paziņo, ka līdz ar tās pieņemšanu zūd jēga jebkādam reformām. Tomēr lielvalstis uzstājīgi paliek pie mērķa, ka tās tomēr būs nepieciešamas. 1877. gada 20. janvārī Konstantinopoles konference faktiski izgāžas, turku pusei atsakot izstrādātā reformu projekta izskatīšanu.⁴⁴

19. gadsimta beigās Austrumeiropas jautājums nonāca tālaika lielvalstu uzmanības centrā. „Slēdzot 1856. gadā Parīzes mieru, Turcijas valdība bija apsolījusi savā valstī īstenot dažādas reformas, kas nokārtotu un atvieglotu valsts kristīgo iedzīvotāju stāvokli. Savu solījumu turku valdība nebija pildījusi. Nekārtības pārvaldē, sevišķi nodokļu ievākšanā, smagi izjuta visi Turcijas iedzīvotāji, bet sevišķi kristīgās tautas, kas bija vairāk apspiestas nekā musulmaņi. Tāpēc kristīgās tautas vairākkārt ar sacelšanos mēģināja uzlabot savu stāvokli vai pat galīgi atbrīvoties no turku valdības.”⁴⁵

„Balkānu notikumos ieinteresējās lielvalstis. Balkānu pussalas notikumos pirmām kārtām bija ieinteresēta Krievija. Jau no senākiem laikiem tā uzskatīja sevi par Balkānu pussalas pareizticīgo iedzīvotāju aizstāvi, tāpēc tās galamērķis bija panākt Turcijas sadalīšanos; pie tam Krievija cerēja iegūt Konstantinopoli ar jūras šaurumiem, bet Balkānu pussalas slāvu zemes kļūtu par Krievijas vasaļvalstīm vai pat pilnīgi ietilptu tās teritorijā. Austroungārija bija ieinteresēta Balkānu notikumos tāpēc, ka tie norisinājās tās kaimiņos un saviļņoja serbus arī Austroungārijā. [Serbus tajā laikā aizrāva ideja par Lielserbijas

⁴⁰ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1875-1879.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

⁴¹ Turpat.

⁴² Turpat.

⁴³ Turpat.

⁴⁴ Turpat.

⁴⁵ *Jaunāko laiku vēsture*. – Rīga: Zvaigzne, 1994. – 107. lpp.

izveidošanu.] (...)Austroungārijas interesēs bija nomierināt Balkānu slāvus vai pievienot Bosniju un Hercegovinu Austroungārijai. Visbeidzot, Balkānu jautājumos bija ieinteresēta arī Anglija. Anglijas premjerministrs Dizreilijs-Bīkonsfīlds centās panākt, lai Turcija paliktu nedalīta, kā tas jau bija paredzēts pēc Krimas kara, lai Krievija nenostiprinātos un lai Anglija Turcijā saglabātu savu ietekmi.”⁴⁶

1877. gada 19. martā Osmāņu impērijā darbu saskaņā ar jauno konstitūciju uzsāk 119 deputātu parlaments. 24. aprīlī Krievijas imperators Aleksandrs II paraksta kara pieteikumu Turcijai, kā iemesls ir tās atteikums veikt reformas Balkānu jautājumu saistībā.⁴⁷ Tā rezultātā sākas krievu – turku karš.⁴⁸ Krievija sekmīgi cīnās Kaukāza un Balkānu frontēs.

1878. gada 14. februārī Abduls Hamids II atlaiž parlamentu par nespēju un bezspēku risināt impērijai svarīgus jautājumus.

1878. gada 3. martā San Stefano pilsētiņā, netālu no Konstantinopoles, tiek parakstīts miera līgums starp uzvarētājas pusi – Krieviju un zaudētāju – Osmāņu impēriju, saskaņā ar kuru Turcija atzīst Melnkalnes, Serbijas un Rumānijas neatkarību, savukārt Bulgārija, Bosnija un Hercegovina iegūst plašu autonomiju. Āzijas pusē Krievija ieguva Karsu, Ardaganu, Batumu un Bajazetu. Papildus tika noslēgta vienošanās par turku reformām Rietumarmēnijā, kā arī par Turcijas kontribūcijām.⁴⁹

4. jūnijā Anglija un Turcija paraksta slepenu vienošanos, ka Anglija aizstāvēs Osmāņu impērijas teritoriju pret Krieviju, ja pēdējā pretendēs uz citām teritorijām, izņemot, kas tika atrunātas SanStefano līgumā. Anglija par šo solījumu no Turcijas ieguva Kīpras salu.⁵⁰

1878. gada 13. jūnijā – 13. jūlijā notika Berlīnes kongress, kura ietvaros Eiropas lielvalstis pārskatīja SanStefano līgumu. Anglijas spiediena rezultātā Krievijas diplomātija bija spiesta piekāpties, tādējādi zaudējot lielu daļu iekarojumu. Krievija šī kongresa rezultāta dēļ bija spiesta arī izvākt karaspēku no Rietumarmēnijas, kas bija vienīgā garantija sultāna solījumiem veikt reformas attiecībā uz Armēniju.⁵¹

1879. gadā sultāns aizliedz Konstantinopolē tirgot armēņu izstrādājumus.⁵²

⁴⁶ *Jaunāko laiku vēsture.* – Rīga: Zvaigzne, 1994. – 108. lpp.

⁴⁷ Genocīda vēsture. Pieejams: <http://www.genocide.ru/chronology/1875-1879.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

⁴⁸ Armēņu genocīda hronoloģija Pieejams: http://www.armenocide.am/gen_chronology.htm [aplūkots 02.05.2009.]

⁴⁹ Genocīda vēsture. Pieejams: <http://www.genocide.ru/chronology/1875-1879.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

⁵⁰ Turpat.

⁵¹ Turpat.

⁵² Armēņu genocīda hronoloģija. Pieejams: http://www.armenocide.am/gen_chronology.htm [aplūkots 02.05.2009.]

1880. gada augustā turku valdības iestādēm tiek aizliegts oficiālos dokumentos pielietot vārdu „Armēnija”.⁵³

1881. g. 13. martā Sanktpēterburgā atentātā iet bojā Krievijas imperators Aleksandrs II. Pēc šī notikuma Krievijas valdošās aprindas attieksmē pret armēņu jautājumu kļūst noraidošākas. 1881. gada maijā Erzurmas pilsētā armēņi, vīlušies Eiropas lielvalstu solījumos par viņu kopienas interešu aizstāvēšanu impērijā, nodibina organizāciju „Paštpan aijerenjac” (Tēvijas aizstāvis). Tās biedri uzskata, ka pret turku patvaļu iespējams cīnīties tikai bruņotā ceļā. 1882. gada augustā šo organizāciju likvidēja, apcietinot visus tās biedrus, turku policija. 1883. gada augustā šie cilvēki tika tiesāti – šis tiesas process bija pirmais politiskais process pret armēņiem Osmāņu impērijā.⁵⁴

1884. gadā Zeitunas armēņi veic protesta akcijas pret turku nodokļiem.⁵⁵

1885. gadā asimilācijas politikas iemeslu vadītas (saskaņā ar imperatora Aleksandra III pavēli), tiek slēgtas armēņu skolas Aizkaukāzā. Tā paša gada jūnijā armēņu patriots Mkrtičs Portugaljans izlaiž pirmo avīzes „Armēnija” numuru Marseļā.⁵⁶

1886. gadā turku valdība sadala Rietumarmēniju 9 vilajetos - Erzeruma, Garina, Kharputa, Diarbekira, Dersima, Bitlis (Baghešha), Vana, Hekyari un Sivas (Sebastija).⁵⁷

1887. gadā Francijas pilsētā Monpeljē tiek izdots pirmais laikraksta „Gnčak” numurs, savukārt dažus mēnešus vēlāk grupa armēņu studentu nodibina tāda paša nosaukuma partiju, kas plaši izvēršās turku Armēnijas daļā. 1888. gadā tika publicēta šīs partijas programma, kurā tika deklarēts, ka primārais tās mērķis ir Rietumarmēnijas atbrīvošana no Turcijas.⁵⁸

Tiflises pilsētā Kristofors Mikaeljans 1888. gadā nodibināja organizāciju „Jaunā Armēnija”, kas vēlāk kļuva par Armēņu revolucionāro federāciju – Dašnakcutjun. Savukārt 21. maijā Konstantinopoles kara medicīnas turku studentu grupa nodibina organizāciju „Osmāņu vienotība”, kas kļuva par aizsākumu partijai „Ittihad ve terakki”.⁵⁹

1888. gadā sultāns aizliedz armēņu laikrakstu izplatīšanu Konstantinopolē un Rietumarmēnijā.⁶⁰

⁵³ Armēņu genocīda hronoloģija. Pieejams:http://www.armenocide.am/gen_chronology.htm [aplūkots 02.05.2009.]

⁵⁴ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1880-1889.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

⁵⁵ Armēņu genocīda hronoloģija Pieejams:http://www.armenocide.am/gen_chronology.htm [aplūkots 02.05.2009.]

⁵⁶ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1880-1889.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

⁵⁷ Armēņu genocīda hronoloģija Pieejams:http://www.armenocide.am/gen_chronology.htm [aplūkots 02.05.2009.]

⁵⁸ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1880-1889.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

⁵⁹ Turpat.

⁶⁰ Armēņu genocīda hronoloģija Pieejams:http://www.armenocide.am/gen_chronology.htm [aplūkots 02.05.2009.]

1889. g. jaunizveidotā opozīcija pret valdnieku Abdulu Hamidu II palielināja savu ietekmi un pastiprināja savu pozīciju tautā. Savus uzskatus viņi bāzēja uz panturkisma ideoloģijas, jo opozīcija sastāvēja vienīgi no musulmaņiem. Oponējot musulmaņu vidū, viņi piesauca gāzt A. Hamida valdību, tādējādi iznīcināt despotismu Osmāņu impērijā. Opozīcijas priekšgalā nostājas cilvēks vārdā Ibragims Temojs. Šis cilvēks sevi pozicionēja kā jaunturks. Apzinoties situācijas sarežģītību un bīstamību impērijā bija nolemts jaunturku mītni izveidot Parīzes galvaspilsētā Francijā. Jaunturku aktīvisti tiekas dažreiz nedāļā cenšoties kopā nerādīties sabiedriskajā vietā.⁶¹

1890. gada 18. jūnijā Erzurumā turku policisti nogalina 20 armēņus.

1890. gada 15. jūlijā gnčaku partijas biedri cenšas sarīkot demonstrāciju Konstantinopolē, tomēr to izjauc turku policija, kas arestē 600 armēņu.⁶²

1891. gadā pēc sultāna pavēles tiek izveidotas hamīdu vienības – neregulāri bruņotie spēki, kas sastāvēja no kurdu un čerkesu tautību pārstāvjiem.⁶³ To galvenais uzdevums bija armēņu slepkavošana. 1892. gadā sultāns atvēra speciālas skolas Konstantinopolē un Bagdādē, kurās tika apmācīti hamīdu virsnieki.⁶⁴

1893. gada 10. jūlijā Angorā (Ankara) pēc sultāna „tiesas lēmuma” tika pakārti 5 gnčaku partijas biedri.

Laikā no 1894. līdz 1896. gadam turki veica pastiprinātu faktiski – armēņu etnisko tīrīšanu, kuras laikā tika nogalināti ap 300 000 cilvēku.

1897. gadā sultāna valdība uzsāk jaunturku organizāciju likvidāciju. 1897. gada 19. janvārī Anglijas premjers Solsberijs nāk klajā ar paziņojumu, ka tā rīkojas saskaņā ar pārējo Eiropas lielvalstu uzskatiem, un negrasās veikt patstāvīgas akcijas, lai atvieglotu armēņu stāvokli Turcijā. Turpinot iesākto, 28. janvārī turki iznīcina armēņu Sohordas ciematu.⁶⁵

1897. gadā Konstantinopolē noslēdzas lielvalstu vēstnieku konference Konstantinopolē, kuras gaitā tiek pieņemts reformu projekts, kas uzlabotu Osmāņu impērijas iekšpolitisko vidi, tomēr pēc pāris dienām sākas turku – grieķu karš, kas ļauj šīs reformas „aizmirst”.⁶⁶

⁶¹ Simonjans H.R. (Հ.Բ. Միմնյան) 4.gr. *Turku nacionālās buržuāzijas ideoloģija un politika (Թորք ազգային բորժուազիայի գաղափարաբանությունը եւ քաղաքականությունը)* Erevāna (Երևան) 1986. g. (1986 թ.). 148. lpp.

⁶² Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1890-1899.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

⁶³ *Германские источники о геноциде армян.* – Ереван: Айастан, 1991. – стр. 358.

⁶⁴ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1890-1899.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

⁶⁵ Turpat.

⁶⁶ Turpat.

Februāra sākumā Grieķijas spēki dislocējas Krētas salā, lai atbalstītu 1896. gadā sākušos grieķu sacelšanos. Pēc četriem mēnešiem – 20. maijā Eiropas lielvaru ietekmē grieķi pamet Krētu, piekrītot pamieram ar Turciju.⁶⁷

1897. gada 25. jūlijā Hanasorskas ielejā (Irānas-Turcijas pierobežā) Dašnakcutjun partijas kaujinieki uzbrūk kurdu mazrīka cilts vienībām, kas pirms tam zvērīgi bija slepkavojuši armēņus. Šo kauju rezultātā tika sakauta lielākā daļa kurdu vienību, armēņi zaudēja tikai 19 cilvēkus. Šī operācija vēsturē iegājusi ar nosaukumu „Hanasorskas gājiens”.⁶⁸

4. decembrī starp Turciju un Grieķiju tika parakstīts miera līgums, saskaņā ar kuru Grieķija bija spiesta izmaksāt Turcijai kontribūciju, kā arī piekāpties teritoriālajos jautājumos.⁶⁹

1898. gada 6. septembrī Turcija Krētas salā nogalina vairākus simtus grieķu zemnieku. Kaujās pret turkiem iesaistās arī Anglija. Oktobrī pēc Eiropas lielvalstu ultimāta Turcijas spiesta izvest savu karaspēku no salas. Krēta kļūst par starptautisku protektorātu.⁷⁰

1898. gada oktobra beigās armēņu grupa Ahbjura Seroba vadībā Babšenas ciemata apkaimē dod spēcīgu prettriecienu turku spēkiem, nogalinot daudzus impērijas kareivjus. Tā rezultātā par Seroba galvu sultāns izsludina prēmiju.⁷¹

1899. gadā sultāns realizē otro jaunturku kustības iznīcināšanas kampaņu, kuras laikā daudzi šīs kustības biedri tiek sodīti ar nāvi par valsts nodevību. Novembrī turki nesekmīgi cenšas uzbrukt Spaganas ciematam, kur tiem spēcīgu prettriecienu dod armēņu Markara vadītie spēki.⁷²

1900. gada 3. jūlijā, izmantojot armēņu Markara Spaganas ciema vienības prombūtni, turku vienības kopā ar kurdiem nogalina ap 100 mierīgajiem iedzīvotājiem, nogalinot arī Markara sievu – grūtnieci un nopostot minēto ciemu.⁷³

1900. gada novembrī Parīzē sāk izdot laikrakstu „Pro Armenia”, ar kura palīdzību Francijas armēņu kopiena sāk informēt franču sabiedrību par notikumiem Osmāņu impērijā. Laika gaitā žurnāla darbā pievienojās tādi pazīstami Francijas aktīvisti kā Anatols Franss, Žans Žoress, Žoržs Klemanso u.c.⁷⁴

⁶⁷ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1890-1899.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

⁶⁸ Turpat.

⁶⁹ Turpat.

⁷⁰ Turpat.

⁷¹ Turpat.

⁷² Turpat.

⁷³ Turpat.

⁷⁴ Turpat.

1901. gada aprīlī Berdakas ciematam un tajā esošajai Geoga Čavuša armēņu gaiduku (partizānu) vienībai uzbrūk ievērojams pārspēks turku un kurdu. Tomēr vienībai izdodas bez upuriem atkāpties kalnos.⁷⁵

1901. gada novembra sākumā no Sasunas vilajeta kalniem uz Arakelocas klosteri Mušā nokāpj Andranika vadīta haiduku vienība. 6. novembrī klosteri aplenc un nesekmīgi cenšas ieņemt turku kaujasspēks. Novembra vidū turki uzsāk pārrunas ar haidukiem – armēņi pieprasa politiskodzīto atbrīvošanu, kā arī kompensāciju izmaksu Mušā dzīvojošajiem armēņiem par slepkavībām un postījumiem. Sultāns sarunu gaitā sola piekrist šīm prasībām, tomēr sarunu laikā pie klostera tiek nosūtīti artilērijas papildspēki. Lai izvairītos no klostera iznīcināšanas, haiduku vienība 27. novembra naktī to pamet, dodoties atpakaļ kalnos. Lai gan šis incidents ievērojami paaugstināja armēņu kaujas sparū visā impērijā, tas parādīja atsevišķo partizānu vienību cīņas metodes neefektivitāti.⁷⁶

1902. gada 4. februārī Parīzē tika atklāts pirmais osmāņu opozicionāru rīkotais kongress (to organizēja prinči Sabahedīns un Lutfullahs), kurā piedalījās turku, arābu, kurdu, grieķu un albāņu organizāciju pārstāvji. Armēņus pārstāvēja Dašnakcutjun un Gnčak partiju pārstāvji. Līdzīgu kongresu vēlāk, vasarā Briselē organizēja avīze „Pro Armenia”.⁷⁷

1903. gada februārī Parīzē norisinājās masu demonstrācija, kas pauda atbalstu Armēnijai un Maķedonijai tās neatkarības cīņū gaitās.⁷⁸

1903. gada 12. jūnijā saskaņā ar Kaukāza reģiona kņaza Golicina pavēli tika konfiscēti armēņu baznīcas Krievijā īpašumi, kas izraisīja plašu antikrievisku reakciju abu valstu armēņu kopienu vidū. 14. oktobrī armēņu haiduku uzbrukuma rezultāta kņazs tika smagi ievainots.⁷⁹

1904. gada 5. februārī bruņoti musulmaņu civiliedzīvotāji ar karaspēka atbalstu iebruka armēņu apdzīvotajā Unanas ciemā, nogalinot lielāko daļu iedzīvotāju (neilgu laiku pirms tam Unanas armēņi izrādīja pretošanos turku nodokļu ievācējiem).⁸⁰

1904. gada pavasara sākumā kurdu vienības uzbrūk Sasunas vilajeta Hiankas un Hulbas ciematiem, taču, sastopot negaidītu armēņu pretestību, spiesti atkāpties. Tā rezultātā turku varas iestādes nolēmj veikt Sasunas vilajeta armēņu „pārmācīšanu”, nosūtot uz šo reģionu turku un kurdu soda vienības 15 000 cilvēku sastāvā. Šīs soda vienības 11. aprīlī uzbrūk Šenikas ciematam, taču ciemats sekmīgi noturas turku pretestībai. Tāpat 13. aprīlī

⁷⁵ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1900-1913.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

⁷⁶ Turpat.

⁷⁷ Turpat.

⁷⁸ Turpat.

⁷⁹ Turpat.

⁸⁰ Turpat.

turki nesekmīgi uzbrūk Gelieguzanas ciematam. 14.-15. aprīlī turku uzbrukumam sekmīgi pretī noturas Merkeras ciemats, savukārt 16. aprīlī tos atvaira Talvorikas ciems, uz kuru tai pašā dienā atkāpās Išhanadzoras ciemata iedzīvotāji. 17.-19. aprīlī turki ar artilērijas atbalstu atkārtoti uzbrūk Gelieguzanas ciematam, kurā tobrīd atrodas ap 20 000 tuvējās apkārtnes armēņu bēgļu. Nespējot noturēties pretī artilērijai un pārspēkam izsīkstošo kaujas rezervju dēļ, bēgļi ar haiduku vienībām laikā no 20. aprīļa līdz 21. maijam atkāpjas Sasunas kalnos, no kurienes tālāk – uz Mušas ieleju. Tajā turki nogalina 8000 mierīgos iedzīvotājus – bēgļus.⁸¹

Krievijas armēņu pusē 1905. gada 19.-22. februārī notiek sadursme starp Kaukāza tatāriem (azerbaidžāņiem) un armēņiem Baku pilsētā. Krievu karaspēks un policija, kas atrodas kņaza Nakašidzes pakļautībā, konfliktā neiejaucas. Šīs sadursmes rezultātā bojā iet ap 450 abu pušu cilvēku. Martā sadursmes starp azerbaidžāņiem un armēņiem notiek Erevānā. 24. maijā, iemetot spridzekli kņaza karietē, tiek nogalināts Nakašidze. 25. maijā Nahičevaņskas gubernā grautiņu rezultātā iet bojā ap 300 armēņu. 5.-6. jūnijā atjaunojas azerbaidžāņu un armēņu sadursmes Erevānā. Pēc daudzkārtējām protesta akcijām un sadursmēm starp nacionalizēto armēņu baznīcas zemju nominiekiem un zemniekiem no vienas puses, Nikolajs II spiests parakstīt pavēli par baznīcas agrāko īpašumu atgriešanu, kā arī – armēņu skolu darbības atjaunošanu. Tomēr paralēli turpinās sadursmes starp armēņiem un azerbaidžāņiem – no 29. augusta līdz 2. septembrim Šušā (300 bojāgājušo); no 2. – 6. septembrim – Baku (650 bojāgājušo); 1. oktobrī – Erevānā; no 1. līdz 4. novembrim Baku; 29. novembrī – 3. decembrī – Elizabetpolē. No 1. – 4. decembrim, azerbaidžāņus atbalstot Gruzijas sociālistiem, notiek sadursmes ar armēņiem Tiflisā.⁸²

1905. gada oktobrī Turcijas pusē, Bitlijas vilajeta Alvarindžas ciemata apkaimē turki ielenkuši Georga Čavuša haidukus. Sīvi pretojoties un ejot bojā lielākajai daļai partizānu, Čavušam ar dažiem biedriem izdodas izbēgt. Turki pēc šīs sadursmes Alvarindžas ciematā nogalina ap 140 mierīgo armēņu civiliedzīvotāju.⁸³

1906. gada marta sākumā Turcijā tiek izsludināts t.s. *galvas naudas* nodoklis, saskaņā ar kuru katram turku pakļautībā esošajam iedzīvotājam valsts kasē katru mēnesi jāiemaksā trīs dienu nopelnītā summa. Šis lēmums izraisa plašu neapmierinātību visā Osmāņu impērijā esošo pakļauto tautu neapmierinātību.⁸⁴

⁸¹ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1900-1913.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

⁸² Turpat. [aplūkots 07.05.2009.]

⁸³ Turpat.

⁸⁴ Turpat.

1907. gada 27.-28. maijā turki ielenkuši Suluhās ciematu, kurā atrodas Georģa Čavuša vadītā haiduku vienība. Lai gan armēņiem izdodas pārraut aplenkumu un atkāpties, Georģs Čavušs no kaujā gūtajiem ievainojumiem nākošā dienā mirst.⁸⁵

1907. gada 27. – 29. decembrī Parīzē norisinās II Turcijas opozicionāro spēku kongress, kurā piedalās Dašnakcutjun komiteja „Vienotība un progress”, Osmāņu personiskās iniciatīvas un decentralizācijas līga, Ēģiptiešu Eiropas komiteja, jaunturku avīzes „Hilafet” redakcijas pārstāvji u.c.⁸⁶

1908. gadā Turcijā varu iegūst jaunturki.⁸⁷

1909. gada aprīlī pēc jaunturku rīcības, slēdzot albāņu skolas un aizliedzot albāņu avīžu izdošanu, Albānijā sākas antiturciskas protesta akcijas.⁸⁸

1909. gada 13. aprīlī Abdulam Hamīdam uzticīgie militārie spēki sarīko dumpi Konstantinopolē. Tā rezultātā daļa jaunturku tiek nogalināti, daļa – arestēti, daļai izdodas aizbēgt. Dumpinieki vēršas pie sultāna ar aicinājumu atlaist parlamentu, atvaļināt ministrus, atjaunot šariatu un uzņemties impērijas vadīšanu savās rokās.⁸⁹

1909. gada 14.-16. aprīlī Adanas pilsētā (Kilikijā) notiek lielas sadursmes starp musulmaņiem un kristiešiem. Šo trīs dienu laikā armēņi, aizstāvoties pret musulmaņiem armēņu kvartālā, zaudē 700 cilvēkus (musulmaņu bojāgājušo skaits sasniedz ap 550).⁹⁰

15. aprīlī Adanā tiek nogalināti 2 amerikāņu misionāri. Turki iznīcina Harnas un Aijases ciematos (Kilikijā) dzīvojošos armēņus. Šai pašā dienā no Konstantinopoles aizbēgušie jaunturku līderi Salonikos notur apspriedi par iespējamo varas atjaunošanu impērijā. 16. aprīlī sākas armēņu slepkavošana Tarsusas pilsētā (Kilikijā), turki nodedzina Kozolukas ciemu, nogalinot 138 armēņus. 16.-18. aprīlī jaunturkiem uzticamās karaspēka vienības sāk virzīties uz Konstantinopoli, pakāpeniski vienu pēc otra ieņemot stratēģiski svarīgus objektus galvaspilsētas apkaimē. Laikā no 17.-26. aprīlim turku aplenkumam sekmīgi pretī turas Dortijolas ciemata armēņi. Aplenkums tiek atcelts pēc britu vicekonsula iejaukšanās. 19. aprīlī tiek nogalināts 141 armēņu iedzīvotājs Antiohijas pilsētā. 23. aprīlī jaunturku karaspēks sāk iebrukumu Konstantinopolē. Laikā no 25.-27. aprīlim Adanas pilsētā atjaunojas sadursmes ar armēņiem, kurus iepriekš bija atbruņojušas turku varasiestādes. Slepkavībās dalību ņem no Rumēlijas atsūtītās jaunturku karaspēka vienības, kas bija atsūtītas kārtības uzturēšanai. Rezultātā bojā iet 2000 armēņu. Tikmēr 26. aprīlī Konstantinopoli pilnībā ieņēmis jaunturku karaspēks. 27. aprīlī pēc Nacionālās sanāksmes

⁸⁵ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1900-1913.htm> [aplūkots 07.05.2009.]

⁸⁶ Turpat.

⁸⁷ Turpat.

⁸⁸ Turpat.

⁷³ Turpat.

⁹⁰ Turpat.

par imperatoru bez varas pilnvarām tiek iecelts Abdula Hamīda II brālis Mehmeds V Rešads, bijušais sultāns ar daļu harēma pastiprinātā konvoja daudzuma un uzraudzības pavadībā tiek nosūtīts uz Salonikiem. 10. jūnijā tiesas procesā tiek notiesāti 9 musulmaņi un 6 armēņi saistībā ar Adanas pilsētas „nekārtībām”. Kā uzskata Krievijas sūtnis Konstantinopolē, armēņu vaina slēpās tajā, ka tie izrādīja pretestību grautiņu rīkotājiem.⁹¹

1913. gadā Konstantinopolē ierodas vācu militārā misija ģenerāļa Līmana fon Sandersa vadībā. Saskaņā ar iepriekš parakstītu vācu – turku vienošanos, visi Turcijā esošie vācu virsnieki pāriet dienestā Turcijas karaspēkā. Nākošā gadā sākas Pirmais Pasaules karš.

⁹¹ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1900-1913.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

2. ARMĒŅU MASU SLEPKAVĪBAS NO 1894.-1896. GADAM

2.1. Krievu turku kara rezultāti

Laikā no 1877. līdz 1878. gadam norisa krievu – turku karš, kam par iemeslu kalpoja Bosnijas un Hercegovinas sacelšanās pret sultāna despotismu 1875.-1876. gadā, kā arī t.s. aprīļa sacelšanās Bulgārijā 1876. gadā. Iesaistoties šajās iekšējās nesaskaņās 1877. gadā Turcijai karu pieteica Krievija, kas tai pašā gadā atbrīvoja Bulgāriju, bet 1878. gadā tās karaspēks atradās netālu no Konstantinopoles. Tā rezultātā Turcija kapitulēja, un 1879. gada 19. februārī San-Stefano pilsētā tika parakstīts miera līgums ar Krieviju.⁹² Šī līguma 16. pantā pirmoreiz tika pieminēts armēņu jautājums, saskaņā ar kuru Krievija lika Turcijai īstenot reformas minoritātes stāvokļa uzlabošanai.⁹³

Baidoties no Krievijas ietekmes palielināšanās Eiropā uz Turcijas sakāves rēķina, Lielbritānija un Austroungārija piespieda Krieviju piedalīties Berlīnes kongresā 1878. gada vasarā, kurā tika parakstīta jauna vienošanās, saskaņā ar kuru Krievija bija spiesta izvest savu karaspēku no Armēnijas, tādējādi atņemot tai garantijas par reformu īstenošanas iespējamību.⁹⁴ Lai gan parakstītā Berlīnes traktāta LXI punktā Turcijai bija noteikts īstenot reformas⁹⁵, turpmākajā gaitā tā šo punktu izpildīja tikai formāli – realitātē turku karaspēka vienības palīdzēja kurdu un čerkesu soda vienībām realizēt zvēriskas armēņu slepkavības.

Īstenojot faktiski teroru, turki vairākas reizes centās ievākt vienu un to pašu nodokli no armēņiem, piespieda tos par saviem līdzekļiem taisīt ceļus, uzņemt un barot gan karaspēka daļas, gan dažādas delegācijas.⁹⁶

Berlīnes līguma LXI pants tika aktualizēts pēc armēņu sacelšanās Sasunas pilsētā 1894. gadā, ko izraisīja turku vēlme likvidēt šīs pilsētas pusautonomiju. Tomēr ignorējot Eiropas lielvaras, turki uzsāka pastiprinātu armēņu masu slepkavību vilni, kas ilga līdz pat 1896. gadam.⁹⁷

19. gs. 80. gadu vidū sultāns uzsāka plašu armēņu nīcināšanu. Viņš armēņus vainoja, ka tie cenšas iesaistīt Eiropu (it īpaši – Angliju un Krieviju) tās iekšējās lietās, kā

⁹² Геноцид армян: краткий исторический обзор. Pieejams:<http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.html#5> [aplūkots 02.05.2009.]

⁹³ Pieejams:<http://hronos.km.ru/dokum/1878sanstef.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

⁹⁴ Геноцид армян: краткий исторический обзор Pieejams:<http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

⁹⁵ Pieejams:<http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/FOREIGN/berlin.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

⁹⁶ Геноцид армян: краткий исторический обзор. Pieejams:<http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.htm#5> [aplūkots 02.05.2009.]

⁹⁷ Turpat.

arī - brīvi pārvaldot turku valodu, var netraucēti demokrātiskās idejas popularizēt turku vidū.⁹⁸

1893. g. turku varas iestādes uzsāka gnčakistu aktīvistu arestus, notiesājot daļu no tiem uz nāvi, citus – paturot ieslodzījumā.⁹⁹ 1895. gada 30. septembrī pēc sultāna pavēles sākās masveida armēņu iznīcināšana, kuras viens no spilgtākajiem piemēriem ir 3000 cilvēku sadedzināšana Urfas baznīcā.¹⁰⁰

1894.-1896. gada slepkavības nebija stihiskas, islāma fundamentālistu naida izpausmes vai kas cits tamlīdzīgs. Kā liecina tā laika Eiropas valstu diplomātu, pārstāvju, turku liecības, kā arī dokumenti – šīs slepkavības bija ļoti rūpīgi organizētas un koordinētas no turku varas iestāžu puses, kurām pavēles, savukārt, deva sultāns Abduls Hamīds II.¹⁰¹

Lai gan skaitļi dažādu vēsturnieku darbos atšķiras, orientējoši laika posmā no 1894.-1896. g tika nogalināti 300 000 armēņu; 200 000 tika spīdzināti; 100 000 armēņu sieviešu nonāca turku harēmos; 100 000 vardarbīgu piespiešanu rezultātā pievērsās islāmam; šajos grautiņos tika iznīcinātas 50 000 mājas un 8 000 ciemu. Stambulā nogalināto skaits sasniedz 8.5-10 tūkstošus armēņu.¹⁰²

Saskaņā ar aculiecinieka, britu kuģa „Ramzess” virsnieka liecību 1896. gadā, armēņu slepkavībās piedalījās turku armijas virsnieki un varas iestāžu pārstāvji - birokrāti.¹⁰³

Daudzu aculiecinieku redzētais norāda uz to, ka daudzi turki palīdzēja armēņiem – slēpa ievainotās sievietes harēmos, slēptuvēs, baroja u.c. Adekvāti situāciju raksturoja vācu ģenerāļa fon der Golca rakstītais 1897. gadā avīzē „Militar Voschenblatt”: „Armēņu apkaušana Mazajā Āzijā un Konstantinopolē nav turku fanātisma sekas, bet gan sekas iepriekš labi izplānotai politiskai sazvērestībai, līdz ar to visā tajā vainojami vien daži cilvēki, nevis vesela tauta.”¹⁰⁴

Masu slepkavību hronoloģija - 1894. gadā hamīdu vienības siro pa armēņu teritorijām, laupīdami un dedzinādami. 1894. gadā turku kaujas vienības uzbruka armēņu ciemiem Šenikai un Semalai Sasunā, tomēr armēņi šos uzbrukumus sekmīgi atvairīja. 3. augustā turkiem izdevās veiksmīgi uzbrukumus vairākiem armēņu ciemiem, tādējādi liekot tiem glābties Andoka kalnā. Tomēr turki turpināja uzbrukumus visu augustu, kā rezultātā

⁹⁸ Киракосян Дж. *Младотурки перед судом истории*. – Ереван: Айастан, 1986 – стр. 35.

⁹⁹ Turpat. – стр. 36.

¹⁰⁰ Turpat. – стр. 37.

¹⁰¹ Turpat. – стр. 35. – 38.

¹⁰² Turpat. – стр. 39.

¹⁰³ Turpat.

¹⁰⁴ Turpat. – стр. 40. – 41.

Sasunas aprīņķī tika iznīcināti ~40 (pēc citiem avotiem - ap 90) ciemi un nogalināti ap 10 000 mierīgo civiliedzīvotāju.¹⁰⁵

1895. gada 11. maijā Lielbritānijas, Francijas un Krievijas pārstāvji sultāna valdībai prezentēja t.s. „Maija reformu” projektu, kas bija vērsts uz Osmāņu impērijā atrodošos armēņu situācijas uzlabošanu. Tomēr Turcijas valdība neņēma šo projektu vērā un reformas neīstenoja – 1895. gada vasarā turku spēki uzbruka Sohordas ciematam, kur armēņi gan sekmīgi aizstāvējās Ahpjura Seroba vadītās haiduku vienības vadībā.¹⁰⁶

1895. gada augustā turku nodokļu sloga dēļ līdz izmisumam novestie Zeitunas armēņi nolemj sacelties. Efektīvākas aizsardzības nodrošināšanai tiek nolemts apkārtējo ciematu iedzīvotājus pārcelt uz pilsētu.¹⁰⁷

18. septembrī Bab-Alī rajonā Konstantinopolē, kur atradās sultāna rezidence, Gnčak partija rīko mierīgu demonstrāciju ar prasību paātrināt Maija reformas. Pēc sultāna pavēles demonstrācija tika vardarbīgi izklīdināta; pēc tās turku spēki pilsētā nogalināja 2000 armēņu. 26. septembrī musulmaņi, saniknoti par baumām, ka armēņi it kā vēlas sacelties, Trapezundas pilsētas armēņu kvartālā nogalina daudzus armēņus, laupot un nodedzinot to mājas. 3. oktobrī tiek nogalināti AkHisāras ciematā dzīvojošie armēņi. No 5.-15. oktobrim Trapezundā tiek nogalināti vēl 500 armēņi; 14. oktobrī Baibūrtā un tās apkaimē pavisam 1000 armēņi; 27. oktobrī – vēl 1000 armēņi Bitlisā. 29. oktobrī Zeitunas armēņi atbrūņo vietējo turku armijas garnizonu. 30. oktobrī Erzurumas pilsētā turki nogalina 316 armēņus (skat. 2.1. att. pielikumā)¹⁰⁸

30.-31. oktobrī šīs pašas pilsētas tuvumā tiek iznīcināts Kesas ciemats (izglābās tikai 6 cilvēki). Laikā no 1.-3. novembrim Diarbekiras pilsētā un tās apkaimē, nopostot 119 ciematus, tiek nogalināti ap 3000 armēņu, asīriešu un grieķu. Tai pat laikā kurdu bandas laupa un posta Mardinas pilsētu, līdz to darbību aptur vietējās turku varas iestādes. No 1.-5. novembrim Arabkirā tiek nogalināti 2800 armēņi; 3. novembrī Urfas kvartālā – 40 armēņi; 6. novembrī no Mardinas aizdzītie kurdi iznīcina vairākus tuvējos ciematus; no 4.-9. novembrim Malatijas pilsētā tika nogalināti 1500 armēņi, vēl 989 vardarbīgi tika piespiesti pāriet islāma ticībā. (Armēņiem noorganizējot paš aizsardzību, bojā gāja ap 550 turku un kurdu. No 10.-12. novembrim tiek slepkavoti Harberdē dzīvojošie armēņi; 11. novembrī Harberdes tuvumā, Husenikas ciematā tiek nogalināti vēl 100 armēņi. 12. novembrī, līdzdarbojoties zaptijiem (policijai), karavīriem un birokrātiem Sivasas pilsētā tiek nogalināti 1200 armēņi. No 15.-18. novembrim Aintapā tiek nogalināti aptuveni 400

¹⁰⁵ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1890-1899.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹⁰⁶ Turpat.

¹⁰⁷ Turpat.

¹⁰⁸ Turpat.

armēņi. 18. novembrī Marašas pilsētā tiek nogalināti 4700 armēņi. Novembra beigās uz Zeitunu turku valdība nosūta 60 000 lielu karaspēku „kārtības atjaunošanai”. 30. novembrī Kesarijā tiek nogalināti ap 1000 armēņus.¹⁰⁹

Zeitunas apkaimē laikā no 13.-15. decembrim turku karaspēks uzbrūk Frnuzas ciematam, piespiežot armēņus atkāpties. 24. decembrī tiek atvairīts turku uzbrukums Ezitleras ciematam. Tomēr 27. decembrī armēņi spiesti atkāpties. Savukārt 25. decembrī turki Sanduhas kalnos spiesti atkāpties. Cīņas ar mainīgiem panākumiem turpinās.¹¹⁰

1895. gada 28.-29. decembrī Urfas apkaimē tiek nogalināti aptuveni 4000 armēņu zemnieku (1500 no viņiem dzīvi tika sadedzināti vietējā baznīcā).¹¹¹

1896. gada sākumā, nespējot pakļaut Zeitunu, turki spiesti izvest karaspēku no provinces. Par tās pārvaldītājiem, pēc Eiropas lielvalstu konsulu apmeklējuma Zeitunā, tika oficiāli pasludināti kristieši; province tika atbrīvota no nodokļu maksāšanas uz 5 gadiem, sacelšanās dalībnieki oficiāli tika amnestēti. Sacelšanās vadītājiem tika atļauts brīvi izbraukt no Osmāņu impērijas.¹¹²

1896. gada 30. aprīlī Lielbritānijas premjerministrs lords Solsberijs, uzstājoties pārstāvju palātā paziņo, ka Lielbritānija nevar aizstāvēt armēņu kopienas Turcijā – tās „kuģi nespējot tikt Tavrās kalnu virsotnēs.”¹¹³

3. jūnijā Vanas pilsētā tiek nogalināti aptuveni 550 armēņi.¹¹⁴

1896. gada 26. augustā armēņu haiduki ieņem Ottomanu banku (Valsts banka) Konstantinopolē ar mērķi pievērst Eiropas lielvaru uzmanību „armēņu jautājumam” Turcijā. Pēc 30 stundu pārrunām, saņemot Krievijas diplomātiskās misijas dragomana Maksimova garantijas, haiduki pamet banku. Tās pašas dienas gaitā līdz 28. augustam galvaspilsētā tiek nogalināti no 5000 – 8700 armēņu.¹¹⁵

1896. gada 20. oktobrī Lielbritānija nāk klajā ar iniciatīvu sasaukt Eiropas lielvaru konferenci, lai pieņemtu Turcijai mērus attiecībā uz armēņu jautājumu – šī konference notika laikā no 1896. gada decembra līdz nākošā gada janvārim.¹¹⁶

1897. gadā sākās turku – grieķu karš, kas ļāva Turcijai izvairīties no Eiropas lielvaru reformu projekta, kā arī spieda pārvietot armēņu slepkavībās iesaistītos militāros spēkus cīņai ar grieķiem. Pateicoties tam 1894. gadā sākušās slepkavības pierima.

¹⁰⁹ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1890-1899.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹¹⁰ Turpat.

¹¹¹ Turpat.

¹¹² Turpat.

¹¹³ Turpat.

¹¹⁴ Turpat.

¹¹⁵ Turpat.

¹¹⁶ Turpat.

2.2. Jaunturku attieksme pret Osmāņu impērijā dzīvošajiem armēņiem

Sultāna Abdula Hamīda II režīms negatīvi ietekmēja Osmāņu impērijas stāvokli, neapmierinātību izraisot turku valdošo aprindu un turku nācijas cilvēku vidū. 19. gadsimta 90. gadu notikumi Eiropā izraisīja aizdomas par drīzu impērijas sabrukumu.¹¹⁷

1889. gadā Impēriskās Medicīnas akadēmijas studentu domubiedru grupa aizsāka diskusijas par sultāna režīma iespējamo gāšanu, kas laika gaitā transformējās jaunturku kustībā. Izstrādājuši sazvērestības plānu, šie studenti emigrēja no Osmāņu impērijas (galvenokārt uz Franciju), kur turpmāko gadu gaitā sagatavoja pamatu 1908. gada revolūcijai.¹¹⁸ Lai valstī nodibinātu konstitucionālu režīmu, šie emigranti nodibināja slepenu organizāciju „Ittihad ve terakki” („Vienotība un Progress”, pazīstama kā – ittihadistu vai jaunturku partija – skat. 3.1. att. pielikumā).¹¹⁹

Viens no ievērojamākajiem topošās jaunturku kustības ideologiem bija Ahmeds Riza, vēlākais Vienotības un Progresā komitejas līderis, kas izstrādāja revolūcijas reformu projektu, kuru būtība bija: stingra centrālā valdība, ārvalstu ietekmes izolācija. Šīs organizācijas viens no lielākajiem konkurējošajiem spēkiem bija prinča Sabaheddīna „Privātās Iniciatīvas un Decentralizācijas Līga”, kura par saviem galvenajiem principiem izvirzīja administratīvo decentralizāciju, kā arī Eiropas līdzdalību reformu īstenošanā.¹²⁰

Tikmēr Maķedonijā dislocētās 3. armijas korpusa virsnieki, kas galvenokārt nāca no Saloniku pilsētas, apvienojās Osmāņu Liberālajā Sabiedrībā – organizācijā, kas 1906. gadā nodibināja ciešas attiecības ar jaunturku Vienotības un Progresā organizāciju. 1907. gadā Ahmeda Rizas vadītā komiteja apvienojās ar prinča Sabaheddīna organizāciju drīzumā gaidāmajai revolūcijai.¹²¹

1908. gada 3. jūlijā majora Ahmeda Nijazi komandētā 3. korpusa armija gāza vietējās provinces Resnas pārvaldniekus. Sekojot šim incidentam, turpmākajās nedēļās notika virkne sadursmju ar sultanāta varas iestādēm, kas deva jaunturkiem iespēju pārņemt varu impērijā.¹²²

¹¹⁷ Геноцид армян: краткий исторический обзор. Pieejams:<http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹¹⁸ Pieejams:<http://www.naqshbandi.org/ottomans/modern/young%20turks.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹¹⁹ Геноцид армян: краткий исторический обзор. Pieejams:<http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹²⁰ Encyclopædia Britannica, Inc.. Pieejams:<http://www.naqshbandi.org/ottomans/modern/young%20turks.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹²¹ Turpat.

¹²² Turpat.

Ņemot vērā faktu, ka jaunturku kustība īpaši izplatīta bija Eiropas Osmāņu impērijas daļā esošo militāristu vidū, 1908. gada jaunturku sacelšanos sultānam nebija pa spēkam apspiest, jo nosūtītās karaspēka daļas pārgāja savu līdzbiedru pusē. Tā rezultātā jaunturku kustība ieguva plašu impērijas sabiedrības atbalstu; militāristiem – jaunturkiem piebiedrojās arī grieķu, maķedoniešu, albāņu un bulgāru nemiernieki. Tā rezultātā mēnesi pēc sacelšanās sākuma sultāns bija spiests atjaunot konstitūciju, iecelt vadošos posteņos sacelšanās organizētājus, kā arī rīkoties saskaņā ar viņu norādījumiem valsts pārvaldes lietās.¹²³

Konstitūcijas atjaunošana tika svinēta visā Osmāņu impērijā – tas deva cerības uz situācijas uzlabošanu arī Armēnijā, kas īpaši atbalstīja jaunturkus, kuru ideoloģiskie lozungi bija – impērijas visu tautu līdztiesība un brālība. Tomēr armēņu eiforija neturpinājās ilgi – 1909. gada 31. marta sultāna spēku dumpis sakrita ar armēņu slepkavošanas vilni Kilikijā. Uz Adanas un vēlāk – Aleppijas vilajetiem no Rumēlijas nosūtītās jaunturku karaspēka vienības kārtības nodrošināšanai nostājās nekārtību organizētāju pusē, palīdzot armēņu slaktiņā. Daži vēsturnieki uzskata, ka šie nemieri tika organizēti tieši no jaunturku kustībā esošo vilajetu varasiestāžu puses. Kilikijas slaktiņš eskalējās arī pārējo impērijas nacionālo minoritāšu – grieķu, asīriešu, bulgāru, albāņu u.c. masu slepkavībās līdz pat 1910. gada nogalei.¹²⁴

1911. gadā Salonikos notika slepena jaunturku kustības līderu sanāksme, kuras ietvaros tika nolemts „armēņu jautājumu” atrisināt ar armēņu iznīcināšanu. Balkānu karu laikā 1912.-1913. g. pastiprinātā armēņu situācija lika katoļu priesterim Georgam V vērsties pie Krievijas ar lūgumu atkārtoti piespiest Turciju īstenot Rietumarmēnijas reformas. Krievijas izstrādātais reformu projekts ilgstoši tika apspriests abu valdību starpā, līdz 1914. gada 26. janvārī valstis vienojās, ka reformas tiks īstenotas 2 Eiropas inspektoru uzraudzītu sektoru kontrolē. Tomēr, sākoties Pirmajam Pasaules karam šī vienošanās automātiski tika anulēta – jaunturku vadītā impērija nostājās Vācijas pusē pret Antantes valstīm, turpinot iesākto „armēņu jautājuma” risināšanu saskaņā ar 1911. gada Salonikos izstrādāto metodi.¹²⁵

Jaunturku kustība 1908. gadā sekmīgi realizēja varas pārņemšanu impērijā, tomēr to ideoloģiskās nesaskaņas kustības iekšienē traucēja efektīvi realizēt iecerētās reformas, līdz 1913. gadā jaunturku vadībā izvirzījās 3 Progresā un Vienotības komitejas aktīvistu – Talats-pašā, Ahmeds Kemals-pašā un Envers-pašā. Rezultātā jaunturki realizēja virkni

¹²³ Геноцид армян: краткий исторический обзор Pieejams:<http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹²⁴ Turpat.

¹²⁵ Rietumarmēnija Pieejams:<http://www.fedayi.ru/zapad.php>

administratīvo reformu, kuru rezultātā tika nodibināta centralizēta administratīvā pārvalde; attīstīja industrializāciju; veicināja valsts sekularizēšanos, kā arī reformēja izglītības sistēmu valstī.¹²⁶

Pirmā Pasaules kara laikā jaunturku vadītā valsts cīnījās Vācijas pusē, atbalstot to ar Dardaneļu jūras šauruma bloķēšanu Antantes flotilei. Pēc kara, ciešot sakāvi, Antante atļāva Grieķijai izvietot savu karaspēku Mazās Āzijas rietumu daļā – Turcijā, savukārt, jaunturkiem parakstot Sevras miera līgumu, Turcija piekrita šķirties no pārvaldītajām Arābijas teritorijām.¹²⁷

Pirmā pasaules kara laikā jaunturku kustība pret armēņu kopienas realizēja vienu no lielākajām masu slepkavībām tā laika vēsturē, kuras daudzi vēsturnieki klasificē kā pirmo genocīdu pasaulē.

¹²⁶ Encyclopædia Britannica, Inc. Pieejams:<http://www.naqshbandi.org/ottomans/modern/young%20turks.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹²⁷ История Турции. Pieejams:<http://old.marin.ru/turkey/history6.shtml> [aplūkots 02.05.2009.]

2. 3. Slaktiņš Kilikijā

Pēc sultāna Abdula Hamīda II nomaiņas ar jaunturkiem 1908. gadā armēņu kopiena cerēja, ka viņu stāvoklis impērijā uzlabosies. Formāli armēņi pēc tiesībām tika pielīdzināti musulmaņiem. Tomēr jaunturki uzskatīja, ka armēņi vēlas izspiest turkus no viņu apdzīvotajām vietām. Šis reģions sekmīgi bija spējis noturēties pretī turku 19. gadsimta 90. gadu represijām, tādēļ turku varas iestādes centās to apvainot „Armēnijas caristes” izveidošanā, izspiežot turku kopienas.¹²⁸

Jaunturki izplatīja baumas Kilikijā par it kā armēņu organizētām zvērībām pret turku civiliedzīvotājiem. Paralēli varas iestādes organizēja musulmaņu apbruņošanu, Pajasā no cietuma atbrīvoja ap 500 ieslodzītājiem, izdodot slepenas pavēles par gaidāmām akcijām gan šiem ieslodzītājiem, gan karaspēka daļām saistībā ar armēņu kopienas.¹²⁹

Pirmais slepkavību vilnis sākās Adanas vilajetā (2.2. att. pielikumā) 1909. gada 14. aprīlī. No rīta tirgus laukumā viena aiz otras tika vērtas ciet armēņu tirgusbūdiņas, armēņiem nojaušot ko nelāgu – pilnīgi visi musulmaņi bija tērpušies turbānos (kas kalpoja kā atšķirības zīme no kristiešiem). Pulkstens 11:00 sākās uzbrukumi. Musulmaņi izmantoja dažādus ieročus – nažus, akmeņus, dakšas u.c. Parastajiem turku iedzīvotājiem, kā liecina aculiecinieku liecības, masu grautiņos palīdzēja karavīri. Neskatoties uz to, liela daļa turku centās iejaukties, kavējot notiekošās zvērības. Tomēr pūlis turpināja uzbrukumus līdz pat 17. aprīlim.¹³⁰ Šajās zvērībās piedalījās arī kurdi, čečeni, lazi, čerkesi, hamīdi un čigāni.¹³¹

Paralēli grautiņiem, turku virsnieki iznīcināja visu Adanas varas iestāžu rīcībā esošos dokumentus, kas varētu liecināt par masu slepkavībām (piemēram, ierodoties kādā armēņu ciematā, turkiem līdzī bijuši saraksti ar tajos dzīvojošajiem armēņiem. Pēc slepkavībām tikuši skaitīti līķi, un ja to skaits neesot sakritis ar dokumentos uzrādītajiem, tad uzbrucēji tos meklējuši, kamēr dabūjuši rokā. Tas viss ticis fiksēts šajos sarakstos.)¹³²

Laikā no 22. līdz 24. aprīlim Kilikijā notika virkne kratīšanu un arestu, kuru laikā armēņiem tika konfiscēti ieroči, ar kuriem tika apbruņoti turki. 25. aprīlī Adanas vilajetā ieradās jaunturku karaspēka daļas, kas bija atsūtītas it kā nodibināt kārtību pilsētā. Tomēr tās pašas dienas vakarā sākušos grautiņu laikā šie militārie spēki piebiedrojās musulmaņu civiliedzīvotājiem. Pūlis ielenca ēkas, kurās bija paglābušies armēņi, aizdedzināja tās un

¹²⁸ Pieejams:http://armeniauk.narod.ru/kilikiyskaya_reznya.html [aplūkots 02.05.2009.]

¹²⁹ Pieejams:<http://armenian-diaspora.com/genocid/kilikiya/> [21.05.2009.] [aplūkots 22.05.2009.]

¹³⁰ Turpat.

¹³¹ Pieejams:http://www.golos.am/index.php?Itemid=53&id=25429&option=com_content&task=view

¹³² Pieejams:http://armenianstudies.csufresno.edu/hye_sharzhoom/vol20/may66/adana.htm [aplūkots 02.05.2009.]

nogalināja ikvienu, kurš degošās ēkas centās pamest (skat. 4.2. att.).¹³³ Liela daļa armēņu sieviešu tika izvarotas, vēlāk – nogalinātas vai atdotas harēmiem.¹³⁴

Adanas vilajeta grautiņi turpinājās kaimiņos esošajā armēņu apdzīvotajā Allepo vilajetā – abās provincēs tika iznīcinātas vairāku desmitu pilsētu un ciematu armēņu iedzīvotāju. Andžas, Sisas, Zeitunas, Šeihs-Muratas un vairāku citu pilsētu armēņu iedzīvotājiem izdevās paglābties no zvērībām, pateicoties to sekmīgai aizstāvībai pret turku uzbrukumiem.¹³⁵

Uzbrukumi samazinājās piekrastē esošajās teritorijās, līdzko tām pietuvojās starptautiskās flotiles, tomēr tās militārie spēki netika izsēdināti krastā, līdz ar to tās nespēja būtiski ietekmēt situāciju.¹³⁶

Šo grautiņu laikā kopumā tika nogalināti aptuveni 30 000 (citos avotos – 40 000¹³⁷) armēņu iedzīvotāju, no kuriem lielākā daļa – ap 20 000 dzīvoja Adanas vilajetā. Ap 25 000 armēņu devās bēgļu gaitās.¹³⁸ Pēc Krievijas sūtņa Konstantinopolē Zinovjeva teiktā, Adanā tika iznīcinātas vairāk kā $\frac{3}{4}$ visu māju¹³⁹ (5189 mājas, 12 baznīcas un 17 skolas¹⁴⁰, grautiņi notika ap 200 ciematos¹⁴¹). Kā 1909. gada 5. maijā ziņoja laikraksta New York Times žurnālists – netika žēlotas ne fanču, ne amerikāņu īpašumā esošās ēkas; aizbildinoties ar ugunsgrēku dzēšanu, metot tajos ūdens pudeles, turku kareivji ūdens vietā patiesībā metuši degšķidrumus, vienlaikus zvērīgi nogalinot visus armēņus.¹⁴²

Pēc starptautiskās sabiedrības spiediena Turcija bija spiesta organizēt izmeklēšanu saistībā ar šiem grautiņiem. Tā rezultātā 10. jūnijā tiesas procesā tika notiesāti 9 musulmaņi un 6 armēņi saistībā ar Adanas „nekārtībām”. Kā to konstatēja Krievijas, armēņu vaina tika fiksēta faktā, ka tie izrādīja pretestību grautiņu rīkotājiem.¹⁴³ Patiesie šo slepkavību vaininieki nav tiesāti līdz pat šai dienai.¹⁴⁴

¹³³ Armēņu diaspora .Pieejams:<http://armenian-diaspora.com/genocid/kilikiya/> [21.05.2009.]

¹³⁴ Armenian Question .Pieejams:http://www.ourararat.com/eng/e_adana.htm [aplūkots 02.05.2009.]

¹³⁵ Armēņu diaspora .Pieejams:<http://armenian-diaspora.com/genocid/kilikiya/> [21.05.2009.]

¹³⁶ Turpat.

¹³⁷ *Геноцид армян в Османской империи.* – Ереван: Айастан, 1983. – стр. III

¹³⁸ Falsificētā genocīda otra puse. Pieejams:<http://www.tallarmeniantale.com/burningtigris-adana.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹³⁹ Armēņu diaspora .Pieejams:<http://armenian-diaspora.com/genocid/kilikiya/> [21.05.2009.]

¹⁴⁰ Armenian Question . Pieejams:<http://tekeyan.kronotech.com/Cilicia/genocide.htm> [aplūkots 22.05.2009.]

¹⁴¹ Armenian Genocide - 1915-1918 - 1,500,000 Deaths

Pieejams:http://www.unitedhumanrights.org/Genocide/armenian_genocide.htm [aplūkots 02.05.2009.]

¹⁴² The New York Times Pieejams:<http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9A0DE3DA1539E733A25756C0A9639C946897D6CF>

¹⁴³ Armēņu diaspora. Pieejams:<http://armenian-diaspora.com/genocid/kilikiya/> [21.05.2009.]

¹⁴⁴ Cohan Sara *A Brief History of the Armenian Genocide*

Pieejams:<http://www.teachgenocide.org/files/DocsMaps/A%20Brief%20History%20of%20the%20Armenian%20Genocide.pdf>

Adanas grautiņi aizsāka Osmāņu impērijā Pan-turcisma („Turciju turkiem”) ideoloģisko kustību, kuras ietvaros vēl tika realizēts pirmais genocīds pasaulē.¹⁴⁵ Savukārt, armēņu kopiena Kilikijas slaktiņa rezultātā, zaudējuši jebkādu ticību jaunturkiem, centās atgūt Krievijas uzmanību.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Cohan Sara *A Brief History of the Armenian Genocide*

Pieejams:<http://www.teachgenocide.org/files/DocsMaps/A%20Brief%20History%20of%20the%20Armenian%20Genocide.pdf>

¹⁴⁶ Pieejams:http://kurdist.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=149

3. PIRMAIS PASAULES KARŠ UN ARMĒŅU GENOCĪDS

3.1. Ideoloģiskā sagatavošanās

Daudzi pret-genocīda formulējumu pautoši turku un ārvalstu vēsturnieki armēņu slepkavības attaisno ar to prokrieviskajām simpātijām un it kā gatavotu aizmugures uzbrukumu turkiem Pirmā Pasaules kara sākumā. Tomēr neskaitāmas liecības liecina par jaunturku varas iestāžu izstrādāto plānu par masu slepkavībām krietni pirms kara sākuma. Lai gan 1909. gada notikumi Kilikijā aizsāka jaunturku agresiju pret armēņiem, pēc šī slepkavību viļņa partija Dašnakcutjuņ centās noregulēt attiecības ar turkiem. Tomēr tie centās izspiest armēņus no politiskās sfēras, cenšoties panākt to nacionālo izstumšanu no impērijas teritorijas.¹⁴⁷

Viens no jaunturku sākotnējiem ideologiem bija Nazims-bejs (skat. 3.1. att.pielikumā).

Nazims bejs Selanikli (1870.-1926.) bija Vienotības un Progresā komitejas ģenerālsekretārs. Izstrādāja panturcisma ideju, kā arī ideju par visu ne-turcisko elementu likvidēšanu Osmāņu impērijā. 1915. gadā piedalījās „armēņu jautājuma” risinājumu izstrādē. Pēc Turcijas sakāves Nazims pārbēga uz Vāciju. Jaunturku procesā tiks notiesāts ar nāvessodu, tomēr nomira 1926. gadā, kad tika pakārts par sazvērestību pret Mustafu Kemalu.¹⁴⁸

Ideoloģiskās sagatavošanās ietvaros 1914. gada sākumā jaunturku līderis Nazims, apbraukājot impērijas provinces, aicināja boikotēt armēņu biznesu. Cits līderis – Envers-pašā – ķērās pie speciālu militāro vienību sagatavošanas. Talaats – pašā, trešais Vienotības un Progresā komitejas līderis, izmantojot savuspēcīgo politisko ietekmi, uzsāka armēņu atbrūošānu. Vēlāk, deklarējot, ka musulmaņu Turcijai Pirmā pasaules kara kontekstā ir jācīnās ar kristīgajām valstīm, turki uzskatīja, ka kristīgie armēņi līdz ar to izrāda simpātijas Turcijas pretiniekiem, tādēļ arī formāli notika armēņu atbrūošāna, ieročus atdodot kaimiņu turku ciematos.¹⁴⁹

1914. gada 28. jūnijā tika nogalināts Hābsburgu mantinieks Austrijas princis Francis Ferdinands, kas formāli kalpoja par Pirmā Pasaules kara sākuma iemeslu.¹⁵⁰ 1914.

¹⁴⁷ Геноцид армян: краткий исторический обзор Pieejams:<http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.htm> [aplūkots 02.05.2009.]#5

¹⁴⁸ Nazim Pieejams:<http://www.genocide.ru/enc/nazim-bey.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹⁴⁹ Геноцид армян: краткий исторический обзор Pieejams:<http://www.armenianhistory.info/genocide.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹⁵⁰ Kisindžers H. *Diplomātija* – Rīga: Jumava, 2001. – 220. lpp

gada 1. augustā Vācija pieteica karu Krievijai.¹⁵¹ 2. augustā Vācija un Turcija parakstīja slepenu vienošanos, saskaņā ar kuru faktiski notika turku spēku pāriešana vācu virsnieku pakļautībā. Sākotnēji Turcija pasludināja neitralitāti, kuras aizsegā tā 4. augustā uzsāka strauju mobilizāciju.¹⁵² Šīs mobilizācijas ietvaros speciāli tika iesaukti arī 20-45 gadu vecumu sasniegušie armēņu vīrieši. Pāris dienu vēlāk pavēle tika pārskatīta, iesaucot arī 18-20 un 45-60 gadu vecumu grupas.¹⁵³ 18. augustā tika ziņots par armēņu aplaupīšanu, kas oficiāli tika nosaukta par militāro līdzekļu vākšanu militārajām vajadzībām.¹⁵⁴

Turku armijā dienošie armēņi tika atbruņoti un pārceļti uz darba bataljoniem, kur tos vēlāk nogalināja. Tikmēr valsts atbalstīto kurdu bandu (soda bataljonu) spēki uzsāka sistēmiskus uzbrukumus armēņu ciematiem.¹⁵⁵

1914. gada oktobrī sākās masu slepkavības (skat. 3.2. att. pielikumā) Erzerumā un Zeitunā.¹⁵⁶

¹⁵¹ Timeline of World War One Pieejams:http://www.historylearningsite.co.uk/timeline_of_world_war_one.htm [aplūkots 02.05.2009.]

¹⁵² Геноцид армян: краткий исторический обзор Pieejams:<http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.htm> [aplūkots 02.05.2009.]#5

¹⁵³ Дадрян В. *Геноцид армян: содержание преступления*. – Ереван: НАНРА, 2005. – стр. 11

¹⁵⁴ Геноцид армян: краткий исторический обзор Pieejams:<http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.htm> [aplūkots 02.05.2009.]#5

¹⁵⁵ Армēnijas vēsture. Pieejams:<http://www.armenianhistory.info/genocide.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹⁵⁶ Армēnijas vēsture. Pieejams:<http://www.armenianhistory.info/genocide.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

3.2. Turcijas iesaistīšanās karā

1914. gada 29. oktobrī Turcija iesaistījās karā Vācijas pusē – apvienotā flote veica negaidītu uzbrukumu Odesai.¹⁵⁷ Tā rezultātā 2. novembrī Krievija pieteica karu Turcijai¹⁵⁸ – kā rezultātā turku impērijā pret Lielbritāniju, Franciju un Krieviju tika izsludināts džihads – karš pret neticīgajiem, starp kuriem, protams, līdz ar to nonāca armēņi. Līdz ar džihada uzsākšanu sākās Turcijas armijā dienošo armēņu slepkavības, publiski tika paziņots, ka armēņu maizes cepēji visā valstī it kā cenšoties saindēt to ceptās maizes militārajiem spēkiem.¹⁵⁹

1914. gada decembrī turki sāka uzbrukumu Kaukāza frontē, tomēr cieta pamatīgu sakāvi – no 90 000 vīru karaspēka tika nogalināti 70 000. Dzīvi palikušajiem atkāpjoties, pa ceļam sakāves sarūgtinājums tika realizēts zvērīgās asīriešu, grieķu un armēņu slepkavībās.¹⁶⁰

1915. gada pavasarī jaunturki realizēja minoritāšu slepkavības pilnā sparā. Armēņu masu slepkavības norisinājās Alaškertskas ielejas ciematos, Smirnas apgabalā tika nogalināti grieķi, Zeitunā sākās armēņu deportācijas. Aprīļa sākumā zvērības sākās Vanas vilajetā, no kurienes aprīļa vidū bēgļu straumes sapulcējās Vanas pilsētā. Uz pārrunām uzaicinātā pilsētas armēņu delegācija tika nokauta, kā rezultātā armēņi atteicās izpildīt turku prasības. Turku un kurdu militārās vienības ielenca pilsētu, kas no aplenkuma atbrīvojās tikai maijā, kad pilsētā ieradās krievu karaspēks.¹⁶¹

Tikmēr Konstantinopolē sākās plaši pazīstamo armēņu masu aresti. 24. aprīlī tika apcietināti 250 cilvēki, turpmākās nedēļas laikā – vēl 800, kas vēlāk tika nogalināti.¹⁶²

Vasaras sākumā sākās armēņu masu deportācijas uz Meždurečjas tuksnes – šīs deportācijas tika īstenotas pēc vienotas shēmas: sākumā vīriešus nodalīja no sievietēm un bērniem, pēc tam sākotnēji tika nogalināti vīrieši. Sievietes tika izvarotas, pārdotas kurdiem vai noslepkavotas.¹⁶³

Armēņiem nolaupītās lietas sākotnēji savā starpā sadalīja slepkavas, tomēr jaunturki drīz ieviesa stingru uzskaiti, pēc kuras laupījumi tika sadalīti starp slepkavību izpildītājiem un jaunturku vadību (zināma daļa laupījuma bija jāiztirgo izolēs, no kurām nopelnītā nauda tika pārskaitīta Ittihada komitejas kasē).

¹⁵⁷ Armēnijas vēsture. Pieejams: <http://www.armenianhistory.info/genocide.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹⁵⁸ Turpat.

¹⁵⁹ Turpat.

¹⁶⁰ Геноцид армян: краткий исторический обзор Pieejams: <http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.htm> [aplūkots 02.05.2009.]#5

¹⁶¹ Turpat.

¹⁶² *The Genocide Of The Armenians By The Turks.* – Yerevan: Armenian Popular Movement, 2002. – p. 14

¹⁶³ Геноцид армян: краткий исторический обзор Pieejams: <http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.htm> [aplūkots 02.05.2009.]#5

Armēņu iznīcināšana atradās Talaata-pašā (skat. 3.3. att. pielikumā), Osmāņu iekšlietu ministra pārziņā un uzraudzībā. Talaats (1874.-1921.) bija viens no Vienotības un Progresā komitejas līderiem. Saskaņā ar vēstures liecībām, viņš bija galvenais armēņu masu deportāciju un genocīda organizators. Pēc 1908. gada revolūcijas Talaats tika ievēlēts par deputātu, vēlāk ieņēma iekšlietu ministra, pasta un telegrāfu lietu ministra amatus.¹⁶⁴

Pēc 1913. gada 3. janvāra apvērsuma rīkošanas atkārtoti ieņēma iekšlietu ministra amatu, ar savas ietekmes palīdzību iecēla kara ministra amatā līdzbiedru Enveru-pašā un jūraslietu ministra amatā – Džemalu-pašā.¹⁶⁵ Talaats savos uzskatos bija kvēls nacionālists un panislamists. Savos memuāros, kas tika publicēti 1946. gadā, Talaats atzina deportāciju un slepkavību faktu, taču traktēja to kā turku nacionālo interešu aizstāvēšanu pret armēņu centieniem dibināt valsti, kas pakļautos Krievijai. 1918. gada 7. oktobrī Talaats atzina jaunturku politikas krahu un bēga uz Vāciju, 1919. -1920. gada t.s. Jaunturku procesā tika notiesāts ar nāves spriedumu par kara noziegumiem - par armēņu kopienas iznīcināšanu.¹⁶⁶ Taču nogalināts tika 1921. gada 15. martā Berlīnē pēc armēņa Teilerjana atentāta.¹⁶⁷

1915. gada rudenī milzīgas armēņu sieviešu un bērnu masas tika deportētas uz Aleppo, kur lielākā daļa tika nogalināti. Dzīvi palikušie cilvēki tika pārsūtīti uz Sīrijas tuksnesi.¹⁶⁸

Neskatoties uz turku mēģinājumiem slēpt masu slepkavības no ārvalstu pārstāvju acīm, šīs ziņas draudēja plaši izplatīties Eiropas un ASV publiskajā telpā. Tas lika turkiem kļūt uzmanīgākiem – 1915. gada augustā pēc vāciešu ierosinājuma tika izdota pavēle, kas aizliedza armēņu nogalināšanu vietās, kur to varētu redzēt ASV konsuli un delegāti, tam sekoja pavēle par nogalināto fotogrāfēšanas aizliegumu.¹⁶⁹

1916. gada sākumā krievu spēkiem nonākot Erzrumas pilsētā, atklājās, ka tajā atrodas vien neliela daļa armēņu sieviešu, kas bija palikušas dzīvas, jo bija nonākušas turku harēmos. Trapezundas pilsētā savukārt atradās neliela grupiņa armēņu, kurus bija paslēpušas grieķu ģimenes.¹⁷⁰

¹⁶⁴ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/enc/taalat.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹⁶⁵ Armēnijas vēsture. Pieejams:<http://www.geocities.com/enver1908/>

¹⁶⁶ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/enc/taalat.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹⁶⁷ Фирбюхер Г. *Армения, 1915.* – Ереван: АН Армении, 1991. – стр. 15,

¹⁶⁸ Геноцид армян: краткий исторический обзор Pieejams:<http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.htm> [aplūkots 02.05.2009.]#5

¹⁶⁹ Turpat.

¹⁷⁰ Turpat.

1916. gada pavasarī, pieaugot grūtībām visās frontēs, jaunturki nolēma paātrināt „armēņu jautājuma” risināšanu. Tika pieņemts lēmums slepkavot arī visus deportētos armēņus.¹⁷¹

1916. gada rudenī par notiekošajām zvērībām zināja jau visa Eiropa un ASV. Pēc Turcijas kara ministra Envera-pašā pieprasījuma no Konstantinopoles tika atsaukts Vācijas sūtnis grāfs Volfs – Metternihs; kara ministrs uzskatīja, ka viņš pārāk aktīvi protestējot pret armēņu slepkavībām.

Envers-pašā (skat. 3.4. att.pielikumā) dzima 1881. gada 22. novembrī Istanbulā.¹⁷²

Viņš bija viens no jaunturku kustības vēlākajiem līderiem¹⁷³, kurš piedalījās gan 1908. gan 1913. gada apvērsumos. 1913. gadā viņš kļuva par Turcijas kara ministru, kurš atbalstīja impērijas iesaistīšanos Pirmajā Pasaules karā Vācijas pusē.¹⁷⁴

Pēc turku karaspēka sakaušanas Kaukāza frontē, Envers-pašā bija galvenais iniciators armēņu izkaušanai frontes apkārtnē, sadarbībā ar Talaatu un Džemalu plānoja arī turpmākos „armēņu jautājuma” risināšanas posmus. 1918. gada novembrī Envers-pašā tika slepeni izvests uz Vāciju. Jaunturku procesā viņam tika piespriests nāvessods, taču, atradamijs Vācijā, jaunturku līderis plānoja Aizkaukāza un Vidusāzijas musulmaņu sacelšanos. Gāja bojā 1922. gada augustā Vidusāzijā, piedaloties basmaču un krievu kaujās.¹⁷⁵

Džemals-pašā (skat. 3.5. att.) piedzima 1872. gadā. Viens no jaunturku triumvirāta līderiem. Uzskatos pārstāvēja panturcismu, panislamismu un osmanismu.¹⁷⁶

Džemals uzskatīja, ka jaunturkiem cieši jāsadarbojas ar Vāciju. 1914. gadā viņš kļuva par kara-jūraslietu ministru. Pirmā Pasaules kara laikā komandēja turku 4. armiju, kas karoja Sīrijā. Viens no armēņu genocīda rīkotājiem, tieši atbildīgs par Urfas pilsētas slaktiņu. Pēc Turcijas sakāves pārbēga uz Vāciju. Jaunturku procesā viņam tika piespriests nāvessods. 1922. gada 25. jūlijā tika nogalināts armēņu rīkotā atentātā.¹⁷⁷

ASV prezidents Vudro Vilsons, pamatojoties uz ASV konsulu liecībām, 1916. gada 8. un 9. oktobri izsludināja par „Armēnijas palīdzības dienām”, vācot humāno palīdzību visā Savienoto Valstu teritorijā.¹⁷⁸

¹⁷¹ Геноцид армян: краткий исторический обзор Pieejams:<http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.htm> [aplūkots 02.05.2009.]#5

¹⁷² Pieejams:<http://www.nndb.com/people/705/000113366/>

¹⁷³ Armēnijas vēsture. Pieejams:http://www.firstworldwar.com/photos/graphics/gw_enver_01.jpg

¹⁷⁴ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/enc/enver.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹⁷⁵ Turpat. [aplūkots 14.05.2009.]

¹⁷⁶ Гуайта Джю *Шейх Файез эль-Гусейн о геноциде армян.* – Москва: ФАМ, 2007. – стр. 24.-25.

¹⁷⁷ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/enc/jemal-pasha.htm> [aplūkots 02.05.2009.][aplūkots 14.05.2009.]

¹⁷⁸ Геноцид армян: краткий исторический обзор Pieejams:<http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.htm> [aplūkots 14.05.2009.]

1917. gada laikā situācija Kaukāza frontē, pretēji citām, atrisinājās par labu Turcijai. Tās iemesli bija Krievijā notikusī februāra revolūcija, kā arī boļševiku iejaukšanās armijas jautājumos. Pēc oktobra apvērsuma Krievijas militārā vadība bija spiesta parakstīt pamieru ar turkiem. Krievu spēku iedrošināti, Armēnijas teritorijā bija atgriezušies armēņu bēgļi, kuri šajā situācijā nonāca atkārtotā turku zvērību centrā. Tikusi līdz Aleksandropolei, turku armija sadalījās divos virzienus – viena daļa turpināja ceļu uz Erevānu, otra – uz Karakilisū, pa ceļam turpinot nežēlīgo armēņu slaktiņu. Tomēr armēņi mobilizēja visus savus spēkus, aimirstot sociālās un politiskās domstarpības. Koncentrējušies cīņai par pēdējo nācijas dzīvi palikušo eksistenci, armēņi 10 dienas sīvi cīnījās ar turkiem Sardapatā, Baš-Aparanā un Karakilisā, piespiežot turku spēkus atkāpties.¹⁷⁹

1919. gada 28. maijā armēņu nacionālā padome paziņoja par neatkarīgas Armēnijas republikas izveidi. 4. jūnijā turku delegācija Batumas sarunās atzina Armēniju tās tābrīža kontrolētajās teritorijās. Vienlaikus neatkarību pasludināja Gruzija un Azerbaidžāna. Tajā pašā dienā Envera-pašas brālis Nuri-paša sāka formēt t.s. „Islama armiju” Elizabetpolē (Azerbaidžānā), kas kļuva par turku 5. kājnieku divīziju. Viņa mērķis bija Azerbaidžānas pievienošana atpakaļ Osmāņu impērijai. Turpmāko 3 mēnešu kauju laikā 5. divīzija turpināja armēņu civiliedzīvotāju slepkavošanu savā ceļā, nogalinot tuvu 10 000 cilvēku.¹⁸⁰

Nespējot noturēties Lielbritānijai un Francijai, Turcija bija spiesta kapitulēt. 1918. gada oktobrī Turcija parakstīja Mudroskas pamieru, saskaņā ar kuru turku puse armēņu jautājuma saistībā apņēmas atgriezt deportētos armēņus to teritorijā, kā arī izvest savu karaspēku no Aizkaukāza un Kilikijas.¹⁸¹

1919. gada 23. jūlijā – 6. augustā Erzurumā notika „Austrumu vilajetu tiesību aizsardzības sabiedrības” kongress, kura ietvaros par pagaidu jaunās Turcijas valdības vadītāju kļuva M. Kemals.¹⁸²

Starptautiskās sabiedrības spiediena ietekmē kemalistu valdība bija spiesta rīkot t.s. Jaunturku procesu, saskaņā ar kuru bija jāsoda kara noziegumus organizējušās un veikušās personas. Tobrīd jaunturku kustības valdošā elite ar valsts kases līdzekļiem jau atradās bēgļu gaitās, tādējādi izvairoties no piespriestajiem sodiem. Sodīti tika tikai dažas zemāka ranga amatpersonas.¹⁸³

¹⁷⁹Геноцид армян: краткий исторический обзор Геноцид армян: краткий исторический обзор Pieejams:<http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹⁸⁰ Turpat. [aplūkots 14.05.2009.]

¹⁸¹ Turpat. [aplūkots 02.05.2009.]

¹⁸² Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/enc/kemalism.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

¹⁸³ Геноцид армян: краткий исторический обзор Pieejams:<http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

„Humānās palīdzības organizācijas [Pirmā Pasaules kara laikā] savāca vairāk nekā 100 miljonus dolāru palīdzībai armēņiem, dažādas komitejas centās ietekmēt Osmāņu impērijas vadību, taču lielvalstis bija pārāk aizņēmas savstarpējo rēķinu kārtošanā, lai spētu novērst miljoniem cilvēku bojāeju. ASV vēstnieks Konstantinopolē Henrijs Morgentavs centās informēt pasaules sabiedrību par armēņu slepkavošanu, taču ASV administrācija uzskatīja Turciju par suverēnu valsti, kuras vēršanās pret armēņiem tieši neskar Amerikas intereses. Eksprezidents Vudrovs Vilsons gan ieminējās par ASV iejaukšanos un jaunās Armēnijas valsts atzīšanu, taču nekāda praktiska rīcība nesevoja. Tolaik nebija tādu militāru iespēju kā precīza bombardēšana no gaisa, turklāt turki kaujā pie Gallipoles bija apliecinājuši, ka ir nopietnāki pretinieki nekā Bosnijas serbi.

Sabiedrotajiem gan izdevās piespiest Turcijas valdību sākt tiesas prāvas pret atbildīgajiem armēņu genocīdā, taču tās drīz apsīka. Naftas politika un bailes no boļševisma noslāpēja cilvēktiesību aizstāvju aicinājumus. (...)

Rietumu pētnieki atzīst, ka ASV un Eiropas valstis nevērsās pret Turcijas izvērsto vardarbību pret armēņiem, jo centās izmantot nesen atklātos naftas krājumus Tuvajos Austrumos.”¹⁸⁴

¹⁸⁴ Pieejams:http://vip.latnet.lv/LPRA/aizmirstais_genocids.htm [aplūkots 02.05.2009.]

3.3. Armēņu pretošanās genocīdam

Tarona

Līdz 1915. gada genocīdam Taronas apgabalā ietilpa 700 ciemati, 2 pilsētas tipa ciemi un 5 pilsētas ar kopējo armēņu populāciju 180 000 cilvēku sastāvā.¹⁸⁵

Turku vardarbība Taronas apgabalā sākās 1915. gada 15. maijā, kad Mušas ielejā pēc Hnusskas ujezda (administratīvā vienība Turcijā) 25 000 armēņu slepkavībām iebruka bruņotas kurdu vienības. 1915. gada 27. jūnijā Mušas pārvaldnieks Servets-bejs lika Vardanam Akopjanam sakopot armēņu spēkus Urfas aizstāvībai.¹⁸⁶

Laikā no 20.-30. jūlijam Urfā notika sīvas cīņas starp armēņiem un kurdu – turku vienībām. Zaudējot aizvien vairāk līdzbiedru, tikai 700 armēņiem izdevās aizbēgt kalnos – pārējie Urfas iedzīvotāji tika nogalināti.¹⁸⁷

Sīvākās cīņas Taronas apgabalā notika Karnenas, Alidžanas, Avranas un Vardenisas ciematos, kā arī SurbKarapeta klostera apkārtnē.¹⁸⁸

Sasunas ujezds

Sasuna jau izsenis kalpoja kā armēņu neatkarības cīņu centrs. Pieņemot, ka kara gadījumā ar Krieviju Sasuna sacelsies pret turkiem, jaunturku varas iestādes krietni pirms Pirmā Pasaules kara sākuma bija izstrādājušas visas Sasunas armēņu kopienas likvidāciju, kas tika sākta ar paaugstinātu nodokļu slogu un deportācijām. 1915. gada martā turku regulārā karaspēka daļas iebruka Sasunā no dienvidiem un ziemeļiem. Sasunas aizsardzības vadību uzņēmas kaujinieki Rubens Ter-Minasjans un Vagans Papazjans un vietējie aktīvisti Korjuns un Mkritičs Bolejans.¹⁸⁹

Pirmās sīvākās cīņas notika aprīlī/maijā Talvorikkas un Hrankas rajonos, kur armēņu aizsardzību vadīja Mušegs un Tigrans Alidžanskijs. 1915. gada jūnijā Psankas rajonā armēņu vienībām palīgā ieradās Talvorikas vienības, kas satrieca kurdus un ieņēma stratēģiski svarīgo Čertovas tiltu. Bsangas rajonā armēņi Stepana Ter-Avetisjana vadībā sekmīgi atvairīja uzbrukumus Talvorikas un Andokas kalniem.¹⁹⁰

1915. gada jūlijā pēc Mušas armēņu izkaušanas un Kurtikas rajona ieņemšanas 30 000 liela turku armija gatavojās pilnībā iznīcināt Sasunas pilsētas 15 000 lielo armēņu

¹⁸⁵ Pieejams:<http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/ARMENIAN.HTM> [aplūkots 17.05.2009.]

¹⁸⁶ Turpat.

¹⁸⁷ Turpat.[aplūkots 17.05.2009.]

¹⁸⁸ Turpat. [aplūkots 02.05.2009.][aplūkots 17.05.2009.]

¹⁸⁹ Turpat.

¹⁹⁰ Turpat.[aplūkots 17.05.2009.]

vietējo kopienu. 20. jūlijā turkiem uzbruka armēņu vienības, liekot atkāpties no Šenikas ciemata, kā arī iznīcinot 3 turku lielgabalus. 23. jūlijā turki ieņēma Andoka kalna pakāji.¹⁹¹

Sasunas aizstāvība kulmināciju saniedza 2. augustā, kad, nesagaidot palīdzību, turki tos pakāpeniski iznīcināja. Mazās vienībās pametot kalnus, armēņu vienības bēga pretim Krievu karaspēkam. Šo kauju rezultātā no Sasunas ujezda 60 000 cilvēku dzīvi palika tikai 15 000.¹⁹²

Eozgata

1915. gada maija beigās, aizstāvot „nacionālo drošību”, jaunturku varasiestādes uzsāka Eozgatas pilsētas un tās tuvējo ciematu iedzīvotāju atbrūnošanu. Saprotot, ka pēc atbrūnošanas viņus gaida deportācija uz Mezopotāmijas un Arābijas tuksnešiem, vietējie iedzīvotāji vērsās pie bīskapa Nersesa Danieljana ar lūgumu palīdzēt viņus aizstāvēt.¹⁹³

2. jūlijā turki aplenca un ieņēma Tezili ciematu, nogalinot visus vīriešus, kas bija vecumā līdz 30 gadiem. Vissīvāko pretošanos turkiem izrādīja Eozgatas rajona Čatas, Eilenčekas un GumGuju ciemati, spēdami noturēties pret turkiem trīs mēnešus. Tomēr, nespējot saņemt palīdzību no citiem, to iedzīvotāji tika iznīcināti.¹⁹⁴

Šapin-Garahisāra

Pirms Pirmā pasaules kara šajā pilsētā dzīvoja 25 000 armēņu. Pilsēta atradās Sebastijas (Sivajas) guberņā. Sākoties karam, Šapin-Garahisāras jaunieši tika iesaukti turku armijas dienestā. Tomēr mobilizācija tika atlikta, jo vietējais patriarhs Vaginaks Torikjans izmaksāja varasiestādēm 40 zelta naudasvienības par katru no jaunekļiem.¹⁹⁵

Neskatoties uz baznīcas rīcību, turki drīz vien ieradās pakaļ jauniešiem, kurus pēc tam nogalināja. Izdzirdot baumas par Erzerumā nogalināto patriarhu Saaku Otapašjanu, Torikjans devās kolēģi apglabāt. Atgriezies no bērēm, patriarhs sasauca Gnčak un Dašnakcutjun vadību, nolemjot sagatavoties pašaizsardzībai. Tā rezultātā pilsētā tika nocietināti armēņu rajoni pret gaidāmo turku agresiju. 1915. gada maijā pilsētā sākās masu aresti, savukārt 10 000 vīru liela armija līdz ar zemi nolīdzināja tuvējos ciematus. Maija beigās uz pilsētas mēriju tika uzaicināts patriarhs Torikjans, kuru nākamajā dienā turki nogalināja, atstājot armēņus bez spēcīga pretošanās vadītāja. 2. jūnijā turki ielenca pilsētas armēņu kvartālus un nogalināja ap 400 cilvēku. Armēņi sāka sīvas cīņas aizsardzības noturēšanai, tomēr pēc trīs dienu kaujām, turki iesaistīja artilēriju. Tā rezultātā kaujinieku

¹⁹¹ Pieejams:<http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/ARMENIAN.HTM> [aplūkots 02.05.2009.]

¹⁹² Jaunāko laiku vēsture. Pieejams:<http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/ARMENIAN.HTM> [aplūkots 17.05.2009.]

¹⁹³ Jaunāko laiku vēsture. Pieejams:<http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/ARMENIAN.HTM> [aplūkots 02.05.2009.]

¹⁹⁴ Turpat.

¹⁹⁵ Turpat.

vienības ieņēma tuvējo vēsturisko cietoksni, kur tie vēlāk izdarīja pašnāvību, nespējot neko padarīt nu jau 20 000 cilvēku skaitu sasniegušajam turku karaspēkam.¹⁹⁶

Zeituna

Zeituna bija spēcīgākā armēņu pilsēta, kas laika gaitā bija jau izsenis dumpojusies pret turku patvaļu. Tādējādi turki bija īpaši ieinteresēti pilsētas ieņemšanā. 1914. gada rudenī pilsētā ieradās tās oficiālais pārvaldnieks Maraša Geidars-pašā, kas pieprasīja visiem četriem armēņu kvartāliem sastādīt sarakstus ar dienestam derīgo vīru vārdiem. Ņemot vērā zeituniešu nepakļaušanos to patriarha vadībā, pārvaldnieks panāca patriarha atcelšanu no amata, kas deva iespēju turkiem arestēt 40 ietekmīgus armēņu kopienas pārstāvjus. 1915. gada 15. februārī pilsētā sākās masu aresti, kas provocēja armēņu kaujinieku atbildi. 24. februārī netālu no pilsētas tika nogalināta turku žandarmu vienība. Pāris dienas vēlāk armēņu kaujinieki ieņēma nocietināto Zeitunas klosteri un nokomplektēja savu pilsētas pārvaldi izvirzot turkiem savas prasības. Tomēr turku armijai palīgā ieradās turku komandiera Suleimana vadītie spēki, kā rezultātā kaujinieki nolēma uzsākt cīņas un ieņemt turku vadīto mēriju. Tomēr turku pārspēks lika viņiem atkāpties uz klosteri. 14. martā sākās uzbrukums klosterim, kuru kaujinieki pēc pāris dienām bija spiesti pamest, patveroties tuvējos kalnos. 1915. gada 1. aprīlī sākās Zeitunas armēņu deportācijas – 8000 sieviešu un bērnu tika nosūtītas uz Ikoniju, 5000 – uz Aleppo, pārējie – uz Deir-El-Zor tuksnesi, Rakku un Bagdādi.¹⁹⁷

Krievijas sūtnis Novikovs no Konstantinopoles raksta savam kolēģim uz Vanu; ka sistemātiski notiek grautiņi rajonos, kurus apdzīvo armēņi. Turku armija uzvedas necilvēcīgi un amorāli laupot un slepkavot armēņus. Savā vēstulē Novikovs norāda, ka šāda uzvedība ir nosodāma un nav pieņemama.¹⁹⁸

Urfa

1915. gada 26. jūlijā Turki Urfā arestēja vairāk kā 50 ievērojamu armēņu. 28. jūlijā visus ieslodzītos atbrīvoja, ļaujot tiem bēgt, saslēgtiem ķēdēs. Tai pašā dienā netālu no pilsētas visi ieslodzītie tika nogalināti. 4. augustā Karakjomirā un Gutemā, netālu no Urfas, tika nogalināti 1500 jauniesauktie armēņu vīrieši.¹⁹⁹

Lai izvairītos no turku despotisma un vardarbības, Urfas iedzīvotāji nolēma 29. septembrī sacelties. Līdz 4. oktobrim urfieši varonīgi cīnījās pret turkiem, līdz vietējam

¹⁹⁶ Jaunāko laiku vēsture. Pieejams: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/ARMENIAN.HTM> [aplūkots 17.05.2009.]

¹⁹⁷ Turpat. [aplūkots 17.05.2009.]

¹⁹⁸ Norašharjans Levons (Լեվոն Լորաշարյան) *Zeituna 1914. – 1921. g.* (Զեյթոնի 1914 -1921 թ.թ.) Erevāna (Երեվան) 1984. g. (1984 թ.).

¹⁹⁹ Jaunāko laiku vēsture. Pieejams: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/ARMENIAN.HTM> [aplūkots 17.05.2009.]

karaspēkam palīgā ieradās Haleba Fahri-pašas vadītie spēki, kuros ietilpa arī artilērija. 4. oktobrī turki sāka Urfas armēņu kvartālu apšaudi. Pēdējais Urfas aizstāvības bastions – amerikāņu dibinātā bāreņu patversme, tika iznīcināts 16. oktobrī.²⁰⁰

Fintidžagas ciemats

Fintidžagas ciemats atradās netālu no kalnainās Kilikijas pilsētas Marašas. 1915. gada pavasarī pēc Zeitunas un tās apkārtnes armēņu kopienas deportācijām tuvākajā apkaimē neskarti palika 3 ciemi – Fintidžaga, Kišifli un Terekeja.²⁰¹

Marašas pārvaldnieks Ismails Kemals nosūtīja Fintidžagas iedzīvotājiem adresētu vēstuli, kurā pieprasīja tiem brīvprātīgi pārcelties uz Aintabas pilsētu. Tomēr kalnos patvērušās haiduku vienības pārliecināja ciematu tiem piebiedroties, lai cīnītos pret turkiem. Uzzinot par šo faktu, pārvaldnieks nosūtīja 2000 lielu turku karaspēku ar artilēriju, pret kuru armēņi uzsāka sīvas cīņas. Nespējot tikt galā ar gandrīz 500 vīru lielu vienību, 1915. gada 31. jūlijā uz Fintidžagu tika nosūtīta 8000 vīru liels karaspēks, kā rezultātā pretošanās tika apspiesta. Neskatoties uz milzīgo pārspēku, Fintidžagas kauju laikā kopā bojā gāja 2100 armēņu, 2000 turku karavīru, kā arī ap 5000 bandu pārstāvju, kas palīdzēja turku armijai.²⁰²

Pastāv arī citi dati par bojā gājušajiem Fintidžagas ciematā. Vācu ceļotājs, kurš apmeklēja šo ciematu pēc turku uzbrukumiem, savos pierakstos pieminēja, ka tika nogalināti 3000 armēņu.

1915.g. 28. jūlijā līdz 20. augustam es ceļoju no Marašas pilsētas uz Fintidžagas ciematu, kas atrodas netālu no pilsētas. Pēc turku uzbrukumiem pilsēta bija iznīcināta un tika nogalināti 3000 armēņu. Vietējie iedzīvotāji, kuri palika dzīvi, pārsvarā sievietes stāstīja, ka turki iznīcināja visus vīriešus un viņām atņēma bērnus.²⁰³

Vana

1914. gada augustā pēc Vanas gubernas pārvaldnieka Dževdeta-beja pavēles apgabala ciematos tika arestēti un nošauti vietējās Gnčak partijas līderi. Iedzīvotāji, kas izglābās, meklēja patvērumu Vanas pilsētā, kur, uzzinājuši par turku vardarbību, armēņu iedzīvotāji sāka gatavoties aizsardzībai.²⁰⁴

²⁰⁰ Jaunāko laiku vēsture.Pieejams:<http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/ARMENIAN.HTM> [aplūkots 02.05.2009.]

²⁰¹Turpat. [aplūkots 17.05.2009.]

²⁰²Turpat.

²⁰³ Nersisjans M.G., Saakjans R.G (Մ.Գ. Ներսիսյան, Բ.Գ. Սահակյան) 4.gr.

Armēņu genocīds Osmāņu impērijā (Հայերի գեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում) Erevāna (Երևան) 1991. g. (1991 թ.). 888. lpp.

²⁰⁴ Jaunāko laiku vēsture.Pieejams:<http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/ARMENIAN.HTM> [aplūkots 17.05.2009.]

1914. gada 26. novembrī kurdi apzaga Arčanas ciemata baznīcu un nogalināja vairākas armēņu ģimenes. 18.decembrī Molla-Suleimanas ciematā tika nogalināti visi vīrieši, savukārt sievietes un bērni tika deportēti. Tikmēr Vanas armēņu aizstāvību vadīja partijas Dašnakcutjun līderi Išhans un Arams Manukjans, kā arī turku parlamenta armēņu deputāts Vramjans, kurus pēc turku sazvērestības ar viltu nogalināja.²⁰⁵

Stratēģiski svarīgs Vanas apgabalā bija Varagas klosteris, kas atradās pa ceļam uz Persiju. Vanas armēņu bēgšanas gadījumā tas varēja kalpot kā būtisks bēgļu aizsardzības stratēģisks objekts, tādēļ turki jau pirms Pirmā pasaules kara sākuma tajā nometināja bruņotu žandarmēriju. Sākoties turku vardarbībai, Vanas armēņi ieņēma klosteri, piepiežot turkus bēgt. Kad 1915. gada 7. aprīlī pie Vanas pilsētas pienāca turku karaspēks, armēņi bija paspējuši labi sagatavoties. Tobrīd, ieskaitot pilsētā ieradušās bēgļu straumes, armēņu skaits pilsētā bija 70 000. Sākās 27 dienas ilgas cīņas. 1915. gada 5. maijā Vanā ieradās ģenerāļa Nikolajeva komandēts krievu karapulks, kas nozīmēja Vanas armēņu izglābšanos no deportācijām un masu slepkavībām.

1915.g. aprīlī sīvas cīņās laikā, Vanā dzīvojošie armēņi rakstīja Krievijas armijas ģenerālim vēstules ar lūgumu izglābt viņus no nāves. Šī informācija joprojām glabājas Krievijas arhīvos. Viena no telegrammām, kura ir reģistrēta 1915.g. 29.aprīlī, ar numuru 518, vēsta par postošu karu Vanā un turku uzbrukumiem.

Vanā dzīvojošiem armēņiem joprojām izdodas noturēt pozīcijas un nepadoties turku uzbrukumiem . Lūdzam Krievijas armijas palīdzību, jo ilgi noturēties pret masveida uzbrukumiem mēs nevarēsim.²⁰⁶

Vācijas arhīvos joprojām glabājas dokumenti, kas liecina par armēņu genocīdu Osmāņu impērijā, ka arī datus par nogalinātajiem, pārdotajiem verdzībā, izsūtītajiem trimdā. Viens no šīs traģēdijas pētniekiem bija angļu politologs, vēsturnieks Sers Eduards Grīns, kurš savu pētījumu veica balstoties uz Vācijas arhīva esošajiem dokumentiem. Viņš bija no tiem vēsturniekiem, kurš informēja visu Eiropu par turku sazvērestību pret Osmāņu impērijā dzīvojošajiem armēņiem. Viņš savos pierakstos viņš mēģināja saskaitīt deportēto un nogalinātu armēņu skaitu.

Līdz Pirmā pasaules kara sākumam armēņu skaits Osmāņu impērijā bija 2000000, nu kuriem piespiedu kārtā impēriju pameta ap 190000 cilvēku. Cik cilvēku nomira deportācijas laikā nav zināms, kaut vietēji iedzīvotāju runā, ka mazākai daļai izdevies

²⁰⁵ Jaunāko laiku vēsture.Pieejams:<http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/ARMENIAN.HTM> [aplūkots 17.05.2009.]

²⁰⁶ Nersisjans M.G., Saakjans R.G (Մ.Գ. Ներսիսյան, Բ.Գ. Սահակյան) 4.gr. *Armēņu genocīds Osmāņu impērijā (Հայերի գեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում)* Erevāna (Երեվան) 1991. g. (1991 թ.). 340. lpp.

izglābt savu dzīvi. Deportācijas galvenie virzieni bija uz Kaukāzu reģionu, Ēģipti (britu mandāta teritorijā), vairāk nekā 4200 000 armēņu pieņēma islāmu, cenšoties tādējādi izglābt savas dzīvības, kaut liela daļa no viņiem bija nogalināta. Konstantinopoles un Žmurnijas pilsētas armēņi bija iznīcināti, kopā tas skaitlis bija 3500 000. Ir iznīcināta gandrīz $\frac{3}{4}$ no Osmāņu impērija dzīvojošajiem armēņiem. Man grūti saskaitīs cik cilvēku pārdeva verdzībā, jo lielāka daļa no viņiem mainīja savus vārdus un uzvārdus, tāpēc identificēt viņus ir grūti. Pēc maniem pierakstiem pēc Pirmā pasaules kara laikā armēņu skaits impērijā ir 350 000 cilvēku.²⁰⁷

Saskaņā ar Talaata personīgajiem pierakstiem, no Anatolijas tika deportēti 924 158 cilvēki. Savos pierakstos Talaats uzskaitīja no katras provinces padzīto armēņu skaitu (lielākais cipars bija 141 000 deportēto no Svazas pilsētas). Pieraksti liecina, ka pēc oficiālajiem datiem 1914. gadā Osmāņu impērijā atradušies 1 200 000 armēņu, tomēr šis skaitlis bijis dažādu iemeslu dēļ aptuvens. Talaats uzskatījis, ka risinot „armēņu jautājumu”, jāvadās no pieņēmuma, ka šis skaitlis ir 1 500 000.²⁰⁸

Saskaņā ar vēsturnieku datiem, 1914. gadā Osmāņu impērijā dzīvojuši ap 2 miljoniem armēņu. 1915. gadā 1 miljons ticis deportēts, vairāki simti tūkstošu nogalināti. No 1915. līdz 1923. gadam genocīdā bojā gājuši aptuveni pusotrs miljons armēņu.²⁰⁹ (skat. 3.6. att. pielikumā)

Autors vēlas uzsvēt to, ka svarīgi ir ir iepazīt, noteiktu parametru ietvaros, armēņu bēdīgā likteņa apstākļus Pirmā pasaules kara periodā. Šāds solis tika uzskatīts par tik pat uzstājīgu, kā turku valdības uzvedība, agrāk un tagad, kuri kategoriski noliedz genocīdu pret šo tautu. Šo noliegumu īpaši smagi uztvēra turku vēsturnieku savienībā. Šī savienība, kuras biedri ir gandrīz visi ievērojamie un ne tik ļoti ievērojami turku vēsturnieki, izceļas ar to, ka atšķirībā no jebkurām citām demokrātiskām savienībām, tā tomēr ir Turcijas valsts atzars (*devlet*). Turcijas vēsturnieki izjuta pastāvīgu spiedienu no valdības puses, jo valdība pieprasīja, lai viņi propagandētu valsts oficiālās vēsturiskās tēzes (*resmi tarih*), tāpēc šie vēsturnieki, ar retiem izņēmumiem, bija spiesti pieņemt valdības noteikumus, aktīvi un propagandēt valsts oficiālo versiju, kura tikai pieņēmas spēkā un visu laiku attīstījās .

Pilnīgi acīmredzami, ka genocīds nebija nekāda novirze no normas, kuru izraisīja karš, nedz arī nejaušs, īslaicīgs ļaundaru izpausmes veids, kā rezultātā notika masveida slepkavošana. Visdrīzāk, tā bija mūsdienu sabiedrībai raksturīgā Osmaņu politiskās

²⁰⁷ Simonjans H.R. (Հ.Բ. Միսնյան) 4.gr. *Turku nacionālās buržuāzijas ideoloģija un politika (Թորք ազգային բորժուազիայի գաղափարաբանությունը եւ քաղաքականությունը)* Erevāna (Երեւան) 1986. g. (1986 թ.). 148. lpp.

²⁰⁸ Pieejams:<http://www.regnum.ru/news/445741.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

²⁰⁹ Armēnijas genocīda karte Pieejams:http://www.never-again.com/genocide_history.php

subkultūras īpatnība, kas ļauj izmantot slaktiņu kā valsts instrumentu, lai apspiestu un piemērotu represijas pret neapmierinātām tautām un mazākumtautībām. Šo vajāšanas politiku izmantoja tādēļ, ka neapmierinātība tika uzskatīta par izaicinājumu teokrātiskās impērijas prerogatīvām – varai un kudzībai. Tādēļ, šī pētījuma autors uzskatīja, ka baisos juridiskos un politiskos notikumus, kuri izpaudās vairākas desmitgades pēc kārtas, kam sekoja Pirmajai pasaules karš, iespējams atspoguļoti pavisam īsi. Šeit runa iet par pirmskara Osmaņu valdības radikālo reorganizāciju, kura atspoguļoja vienādā apjomā gan svarīgu paralēlo varas struktūras attiecību reorganizāciju augšējos turku Itihada partijas ešelonos. Izveidotā jaunā partijas centrālā komiteja tiek uzskatīta par visvarenu orgānu, kurš spējīgs piemērotā brīdī piešķirt jaunu formu jaunajai impērijai, un kurš pamatojas, galvenokārt, vai, pilnīgi iespējams, kā pilnībā, nevis uz Osmaņu, bet gan uz turku doktorīnu. Tādēļ tika īstenota radikāla un balsa jaunā politika attiecībā uz impērijas tautām, kura vēstīja, tādā vai citādā veidā, vispārēju armēņu iznīcināšanu viņu senču vēsturoskajās zemēs, kā arī 3000 gadus seno kultūras un civilizācijas mantojuma iznīcināšanu.

Ņemot vērā šī darba apjomu ierobežojošos faktorus, šajā nodaļā tiks aplūkotas konkrētas armēņu genocīda īpatnības, kuras ir šī pētījuma galvenais mērķis. Tik lielā mērā, kādā tāda rakstura pētījumu var uzskatīt par vairāk vai mazāk tipisku galveno genocīda elementu atspoguļojumu, kas tādējādi attēlo miniatūru, daudz lielākas ainas, atspoguļojumu. Tāpēc, tas, pilnīgi iespējams, ļaus labāk izprast pirmā galvenā XX gadsimta genocīda aspektus, ar ekstrapolācijas metodes palīdzību. Pie kam, pilnīgi acīmredzams, ka reģionālais genocīds bija tikai sistemātiskas, visaptverošas iniciatīvas sastāvdaļa, kas bija obligāti nepieciešama, lai īstenotu kopējo genocīdu. Citējot dokumentus, kas saistīti ar dažādām metodēm, ar kuru palīdzību tika iznīcināti veseli un darba spējīgi armēņu vīrieši, kas kalpoja kā prelūdijs visam genocīdam kopumā, mēs varam redzēt funkcionālās efektivitātes principa darbību. Ņemot vērā visus pārējos aspektus, masu iznīcināšanas organizācijas plānu īstenošana būtiski kļuva vieglāk realizējama, kad iedzīvotāji – upuri tika novesti līdz absolūtam bezpalīdzības stāvoklim.

Tādu tematisko pētījumu nozīme atkarīga no šajos darbos pieminēto dokumentu pārlicināšanas spēka. Mūsu rīcība ir trīs galveno dokumentu avoti. Par svarīgāko no tiem uzskatāms apsūdzības liecību krājums, kuru publicējis Turcijas Kara Tribunāls pēc divdesmit Tribunāla tiesu sēdēm Trapezundā, kuras sākās 1919. gada 26. martā un beidzās 1919. gada 17. maijā. Kā parādīts šajā pētījumā, šīs tiesas sēdes noklausīšanās laikā tika atklāti ļoti svarīgi pierādījumi, kas konstatēti lielākajā daļā gadījumu, ar Osmaņu oficiālo dokumentu, galveno aizdomās turamo pirmstiesas nopratināšanas un daudzo musulmaņu liecinieku palīdzību, kuri personīgi liecināja tiesā.

Šajā sakarā īpaši svarīgs ir Tribunāla verdikts. Tādēļ, šajā sakarā jāatzīmē, ka pirms kāds kara laiku oficiālais dokuments kļuva par liecību tiesā, tas tika rūpīgi izpētīts, kā arī viņa patiesumu pārbaudīja un apliecināja kompetents Osmaņu Iekšlietu Ministrijas darbinieks. Lai oficiāli apliecinātu šo faktu, tika izdarīta atzīme „Atbilst oriģinālam” (Aslima Muafikdir), kuru bija jāuzraksta dokumenta augšējā labā stūrī.²¹⁰ Tikai šis fakts vien jau kalpo kā apliecinājums Tribunāla un viņa slēdzienu likumībai. Tieši tāda pat situācija bija arī ar Nirnburgas Tribunālu, kurš piekopa tādu pat praksi, galvenokārt, balstoties, drīzāk uz oficiāliem un ticamiem kara laika dokumentiem, nekā uz liecinieku liecībām. Abos gadījumos, galvenie pierādījumi tika iegūti, balstoties uz pārlicinām liecībām, kuras apstiprināja galīgo patiesību, kurā apvienoti fakti un iemesli, tādējādi radot pamatu atbilstoša verdikta pieņemšanai. Tomēr, atšķirībā no Nirnburgas tribunāla, Stambulas Tribunāls bija drīzāk ļoti iekšējs, nekā starptautisks tiesu orgāns, kurš ietvēra sevī iekšējās nacionālās autoritātes elementus un autentiskumu, kas kalpoja kā pamats viņu vainas un līdzdalības slēdzienu transformēšanai un pielīdzināšanai nacionālās pašapsūdzības kritērijiem.

Otrā avotu grupa arī ir tik pat, vai vēl vairāk svarīga. Vispirms, par šiem avotiem uzskatāmas valstis, kuras bija Osmaņu impērijas partneri. Runa ir par Vācijas un Austroungārijas impērijām, diviem uzticamiem turku Osmaņu impērijas sabiedrotiem politiskos un militāros jautājumos kara gados. Vēl vairāk, šie „konfidenciālie” „slepenie” un „superslepenie” ziņojumi Berlīnei un Vīnei paredzēti iekšējai, dienesta lietošanai, nevis publicēšanai vai propagandai. Ziņojumiem, kurus sūtīja Vācijas un Austroungārijas Trapezundā strādājošie konsuli, tik tiešām ir īpaša nozīme ne tikai dēļ ciešajām savienības saitēm: tie ir ļoti vērtīgi, jo tie tika rakstīti tajā vietā un tajā laikā, kad norisinājās šie notikumi, un tie apsteidza turku militāro tiesu slēdzienus.

Visbeidzot, atsaucēm jābalstās uz diviem avotiem, kuri tiek kvalificēti kā „neitrāli”. Līdz 1917. gada aprīlim ASV nepiedalījās Pirmajā pasaules karā. Tāpēc valsts departaments saņēma pastāvīgu faktisko liecību plūsmu par genocīda pielietošanu pret armēņiem kara laikā no sava diplomātiskā pārstāvja Trapezundā konsula Oskara Heizera. Šāda neitralitāte ļāva viņiem saņemt un nosūtīt uz Vašingtonu ļoti vērtīgu un precīzu informāciju par izturēšanos pret armēņiem. Amerikas konsulāta darbinieks Samsunā 1915.

²¹⁰ Vahakn N. Dadrian, “The Turkish Military Tribunal’s Prosecution of the Authors of the Armenian Genocide. Four Major Court – Martial Series”, *Holocaust and Genocide Studies* 11:1 (Spring 1997), p. 35.

gada 4. decembra ziņojumā raksturoja šo izturēšanos kā nolūku „izrēķināties ar armēņiem uz visiem laikiem”.²¹¹

Tāpat arī Itālija līdz 1915. gada trešajai augusta nedēļai bija neitrāla valsts. Līdz tam laikam vispārēja armēņu iedzīvotāju iznīcināšana Trapezundas provincē, kur dzīvoja apmēram 60 000 cilvēku, bija gandrīz pabeigta. Pēc atgriešanās Itālijā, itāļu ģenerālkonsuls Trapezundā senjors Gorini, šausminājās un ļoti nosodīja cietsirdīgās metodes, ar kuru palīdzību tika īstenota šī iznīcināšana. Autors aplūkos dažus citātus no viņa liecībām:

„Kopš 24. jūnija (1915. gada), kauna pilnā dekrēta (par deportāciju) publicēšanas datuma līdz 24. jūlijam, līdz manai aizbraukšanas dienai... es neesmu gulējis un ēdis; nervi un slikta dūša mocīja mani, tādas bija manas ciešanas redzot vispārēju šo bezpalīdzīgo, nevainīgo cilvēku iznīcināšanu... viņu vaimanas, asaras, pilnīgu vienalīdzību pret viņiem, lāstus, neskaitāmas pašnāvības, miršanu no sirdstrieka, pēkšņus prāta aptumšošanās gadījumus, ugunsgrēkus... Simtiem liķu katru dienu gulēja ceļmalā, kurai garām gāja izsūtītie... bērņus ar varu atņēma vecākiem... simtiem cilvēku dzina uz kuģiem, ģērbusos vienā apakšveļā, un vēlāk noslīcināja Melnajā jūrā un Dehirmendera upē, atmiņas, kuras vēl pēc mēneša, moka manu dvēseli un dzen mani ārprātā... Visi cilvēkēdāji un plēsīgie zvēri pasaulē (dzimst manā iztēlē).”²¹²

Pēc miera Līguma noslēgšanas Sevra, armēņiem bija jāiegūst suverēna valsts, dzimtene, kurā būtu iekļauatas tādas pilsētas, kā, piemēram, Erevāna, Aleksandropole, Karsa, Erzeruma, Vana, Bitlisa, Muša, Dijarbakira, kā arī ostas pilsēta Trapezunda, kas nodrošinātu viņiem izeju uz Melno jūru.

Taču tas netika īstenots. Plašas autonomās valsts vietā, Antantas politiskie darboņi piesolīja armēņiem „dzīvesvietu” Augšarmēnijā vai Kilikinā. Taču konference Lozannā (1923) atteicās no daudz cietušās armēņu tautas likteņu izlemšanas un atstāja viņus Turcijas pārziņā.

Līdz šai dienai pa pasauli klīst 700 000 aplaupītu un cietušu tuvinieku, neskaitot vairāk kā 100 000 armēņu bāreņus.

²¹¹ Ibid., /259,4 December 1915 report. Sākotnējo šī ziņojuma tekstu franču valodā sk. A. Sarafjana (grāmatas sastādītājs) grāmatā A. Sarafian, *The Peripheris* 59-60 lpp. Daži šajā pētījumā izmantotie citāti no Heizera ziņojuma paņemti no Suakdzana (Suakjian) grāmatas “*Genocide in Trebizond*”.

²¹² Šie izteikumi paņemti no komandora Dž. Gorini intervijas, kuru viņš deva tai laikā labi pazīstamajai avīzei „IL Messagero”. Tā tika publicēta Romā 1915. gada 25. augusta avīzes numurā. Šīs intervijas pilnu tekstu angļu valodā var atrast Braisa un Toinbija grāmatā. *The Treatment, Doc. Nr.73, 290-2 lpp.* Šajā pat intervijā Gorini paziņoja: „Ja viņi zinātu visu, ko es zinu, visu, ko man nācās redzēt savām acīm... (cilvēce un valdība) bija jāiestājas pret Turciju, jāpakļauj šīm briesmām viņu valdību un nežēlīgo „Vienotības un Progresā” komiteju, un tad viņi prasītu atbildību no Turcijas sabiedrotajiem (Vācijas impērija un Austroungārijas impērija), kuri pieļāva vai pat piesedza ar savu spēcīgo roku šos pretīgos noziegumus, kuriem nelīdzinās neviens noziegums, nedz mūsdienu, nedz arī pagātnes vēsturē. Kauns, šausmas un negods”. (292.lpp.).

Apvilks ar treknu līniju, šis apgabals tika svinīgi apsolīts armēņiem Sevra, taču patiesībā viņi dabūja tikai nelielu stūrīti apkārt Erevānai Armēnijas ziemeļ-austrumu pusē. Tā armēņu tauta tika pievilta un pamesta viena.

4. KEMALISTU KUSTĪBA TURCIJĀ. ARMĒŅU – TURKU KARŠ

4.1. Stāvoklis pēc Pirmā pasaules kara

Pēc Pirmā pasaules kara, pēc Turcijas sakaušanas, tajā sākās t.s kemalistu kustība. Pēc Mudroskas pamiera parakstīšanas Antantes lielvaras, pamatojoties uz Saiks-Piko vienošanos, pārņēma Turcijas pārvaldību. Turcijas sakāve deva iespēju līdz tam osmāņu pakļautajām tautām atbrīvoties no despotiskās varas un izveidot patstāvīgas nacionālās valstis. Pēc Pirmā pasaules kara armēņu jautājums tika plaši diskutēts lielvaru starpā. Dažādu iemeslu dēļ netika realizēta ideja ASV piešķirt mandātu pār Armēniju 1920. gadā. San-Remo konferencē tika diskutēts par iespēju Armēnijas republikai atdot Erzurmas, Vanas, Bitlijas un Trapezundas vilajetus ar nosacījumu, ka Turcijai netiks liegta pieeja pie Melnās jūras. Saskaņā ar Sevrskas miera līgumu 1920. gadā, Turcija atzina Armēniju kā neatkarīgu republiku, kā arī atteicās no jebkāda veida pretenzijām uz šīs valsts teritorijām.²¹³

Pret šo iespēju un Antantes lēmumu Mustafa Kemalas vadībā sākās turku pretreakcija. 1919. gada 23. jūlijā – 6. augustā Erzurumā notika „Austrumu vilajetu tiesību aizsardzības sabiedrības” kongress, kura ietvaros par pagaidu jaunās Turcijas valdības vadītāju kļuva M. Kemals (4.1. att. pielikumā).²¹⁴

Mustafa Kemals piedzima 1881. gada 12. martā,²¹⁵ Saloniku pilsētā.²¹⁶ Agrā bērnībā, mirstot tēvam, Kemals 12 gadu vecumā tika nosūtīts mācīties uz militāru skolu, pēc kuras iestājās Istanbulas militārajā akadēmijā (absolvējot to 1905. gadā).²¹⁷ Pēc akadēmijas ar kapteiņa pakāpi Mustafa tika norīkots dienestam Damaskā, kur kopā ar līdzīgi domājošiem nodibināja slepenu biedrību „Tēvzeme un Brīvība”, kuras mērķis bija cīņa pret sultāna despotisko režīmu. 1908. gadā Kemals bija viens no virsniekiem, kas palīdzēja gāzt Abdul Hamīdu II no troņa.²¹⁸ Pēc 1908. gada Kemals neiesaistījās politiskajās norisēs. 1908. gadā viņš tika norīkots par militāro atašeju Sofijā. Kara sākumā Mustafa komandēja Anafahtalaras reģiona Dardaneļos aizsardzību, parādot sevi kā talantīgu karavadoni – viņa armija sakāva angļu karaspēku.²¹⁹ 1916. gadā Kemalam tika

²¹³ Rietumarmēnija Pieejams:<http://www.fedayi.ru/zapad.php>

²¹⁴ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/enc/kemalism.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

²¹⁵ Pieejams:<http://www.turkishnews.com/DiscoverTurkey/who/ataturk/>

²¹⁶ Turcijas Ārlietu ministrija. Pieejams:<http://www.mfa.gov.tr/mustafa-kemal-ataturk.en.mfa>

²¹⁷ Ataturks. Pieejams:http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/ataturk_kemal.shtm [aplūkots 02.05.2009.]

²¹⁸ Ataturks. Pieejams:<http://www.ataturk.com/content/view/13/31/>

²¹⁹ Pieejams:<http://www.ruthenia.ru/sovlit/j/20.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

piešķirta ģenerāļa pakāpe, un turpmākos divus gadus viņš tika norīkots komandēt karaspēkus Palestīnā un Aleppo.²²⁰

1919. gada 19. maijā Mustafa Kemals ieradās Samsunā, lai sāktu neatkarības karu - nepakļaujoties pastāvošajai varai, Kemals Anatolijā bija sapulcinājis sev uzticamās karaspēka daļas.²²¹

1919. gadā Sivasas pilsētā norisinājās „Anatolijas un Rumēlijas tiesību aizsardzības sabiedrības” kongress, kura ietvaros Kemala jaundibinātā valdība neatzina Mudroskas pamiera noteiktās robežas, un aicināja cīnīties par Osmāņu impērijas vēsturiskās teritorijas vienotības saglabāšanu. Tādējādi Erzurumas un Sivasas kongresi noraidīja armēņu, grieķu un arābu pretenzijas uz nacionālo valstu dibināšanas tiesībām. Armēņu prasību par Rietumarmēnijas apvienošanu un suverenitāti kemalisti nosauca par laupīšanas tieksmēm, M. Kemals deklarēja, ka armēņi nedabūs „ne pēdu zemes”.²²²

1919. gadā par kemalistu kustības politisko centru kļuva Ankara. Kemalistu militāros spēkus veidoja zemnieku vienības, t.s. „Nacionālie spēki” – tie cīnījās 2 frontēs: Rietumos – pret grieķiem; austrumos – pret armēņiem. Izmantojot Antantes nesaskaņas, Turcija iepirka ieročus no Francijas un Itālijas.²²³

Atbalstot kemalistu kustību (klasificējot to kā antiimperiālistisku revolūciju), savu atbalstu ar ieročiem, munīciju un finansēm puda Krievija, jo Turcija deklarēja, ka tā gatavojas cīņai ar imperiālistiskās Armēnijas vadību, vienlaikus cenšoties piespiest Azerbaidžānu piekrist savienībai ar Krieviju.²²⁴ Izmantojot Krievijas militāro palīdzību, Turcija jau 1920. gadā iebruka Armēnijā, aizsākot turku – armēņu karu, kā arī faktiski turpinot jaunturku iesākto genocīdu pret armēņiem. 1920. gadā Armēnija bija spiesta parakstīt smago Aleksandropoles līgumu, saskaņā ar kuru tā atteicās no Sevrskas miera līguma. 1921. gadā starp Turciju un Krieviju tika parakstīts Maskavas sadraudzības līgums, saskaņā ar kuru Turcija ieguva savā īpašumā milzīgas Aizkaukāza teritorijas, kas lielākoties bija armēņu apdzīvotas.²²⁵

Par cik Turcijai austrumos vairs nebija jākaro, visi spēki tika pārvirzīti 1919. gadā sākušos turku – grieķu kara frontes līnijās. Grieķu sakāve veicināja Antantes valstu piekāpšanos Turcijas priekšā – 1921. gadā Francija noslēdza ar Turciju separātu mieru, saskaņā ar kuru franči izveda savu karaspēku no Kilikijas. Savu atbalstu cīņā ar grieķiem

²²⁰ Ataturks. Pieejams:<http://www.ataturk.com/content/view/13/31/>

²²¹ Turpat.

²²² Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/enc/kemalism.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

²²³ Turpat.

²²⁴ Pieejams:<http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?959972266340629;=1=1=314=19==1=3=A>

²²⁵ Pieejams:<http://www.genocide.ru/enc/kemalism.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

Turcijai pauda arī Itālija.²²⁶ 1922. gadā Mazās Āzijas teritorijas pameta grieķu spēki, savukārt turku karaspēks atgriezās Izmirā, veicot zvēriskas slepkavības pret tur esošajām armēņu un grieķu kopienām.²²⁷

Mustafs Kemala savas ideoloģijas galvenos principus definēja šādu:

1. pamatprincipi
 - republikānisms,
 - nacionālisms,
 - etatisms,
 - sekulārisms,
 - revolucionārisms.
2. komplementārie principi
 - nacionālā suverenitāte,
 - nacionālā neatkarība,
 - nacionālā vienotība,
 - miers,
 - modernizācija,
 - zinātne un racionālisms,
 - humanitārisms²²⁸

Kemalistu kustības būtība, papildus Kemala definētajiem, ietvēra arī sekojošos principus:

- 1) turku nacionālās atbrīvošanās kustība²²⁹,
- 2) politisko opozīcijas kustību iznīcināšana,
- 3) nacionālisms, etnocentrisms, kas kā līdzekļus izmantoja masu slepkavības, ieslodzīšanu, izsūtīšanu trimdā, pakāršanu.
- 4) dubultstandartu morāle – tā, piemēram, 1920. gadā Baku tika dibināta Turcijas komunistiskā partija, kuras galvgalī atradās tās līderis Mustafa Sufi. Lai gan Turcija sadarbojās ar komunistisko krieviju, Sufi atgriežoties no partijas dibināšanas sanāksmes, kemalisti viņu nogalināja.
- 5) rasisms kā nacionālisma neatņemama sastāvdaļa – armēņu, grieķu, arābu, kurdu iznīcināšana.²³⁰
- 6) orientēšanās uz turku vēsturisko kultūru, tās modernizēšanu, kā arī – populisms.²³¹

²²⁶ Pieejams:<http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?959972266340629;-1=1=316=19==1=3=A>

²²⁷ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/enc/kemalism.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

²²⁸ Ataturks. Pieejams:<http://www.turizm.net/turkey/history/ataturk.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

²²⁹ *Svešvārdu vārdnīca*. – Rīga: Norden AB, 2003. – 364. lpp

²³⁰ Pieejams:<http://www.etext.org/Politics/MIM/countries/turkey/turkishhistory.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

Kemalistu ideoloģijā vienu no centrālajām vietām ieņēma nacionālisma jēdziens. Mustafas Kemala izpratnē nacionālisms bija nacionālās personalizēšanās un identitātes izpausme, kurai bija jāierāda centrālā loma administrācijas aparātā. Kemala uzskatīja, ka nacionālā vienotība, nacionālā apziņa un nacionālā kultūra ir trīs centrālie nacionālisma elementi – līdz ar to kemalistu ideoloģija un politika tika gan atvasināta, gan reducēta uz šiem pamatprincipiem.²³²

1923. gadā Kemalas valdība noslēdz Lozannas miera līgumu ar Lielbritāniju, Franciju, Grieķiju, Itāliju. Tā rezultātā 29.3 oktobrī tika proklamēta neatkarīgā Turcijas Republika; par tās galvaspilsētu tika pasludināta Ankara, un par prezidentu tika iecelts Mustafa Kemals.²³³

1934. gadā, sakarā ar uzvārdu likumu, Turcijas parlaments Mustafam Kemalam piešķīra uzvārdu – Ataturks, „Visu turku tēvs”.²³⁴

1938. gada 10. novembrī pēc vairāku mēnešu slimības Mustafa Kemals Ataturks nomira.²³⁵

Mustafas Kemala Ataturka radītās kustības galvenie panākumi bija:

1. politiskajā sfērā

- sultanāta likvidēšana Turcijā 1922. gada 1. novembrī;
- republikas deklarēšana 1923. gada 29. oktobrī;
- kalifāta (halifāta) likvidēšana 1924. gada 3. martā

2. sociālajā sfērā

- turbānu nomaiņa pret cepurēm (rietumnieciskošanas viena no simboliskām reformām – 1925. g.);
- reliģisko sektu darbības juridiskā ierobežošana (1925. g.);
- rietumu kalendāra ieviešana (1925. g.);
- juridiskās sfēras sekularizācija reliģiskās likumdošanas sistēmas vietā (1926. g.)
- sieviešu politisko un sociālo tiesību nostiprināšana likumdošanā (1926. g.)
- starptautiskās numerācijas standartu ieviešana (1928. g.);
- metriskās sistēmas ieviešana (1931. g.);
- personisko titulu un aizstājvārdu lietošanas likvidēšana (1934. g.);

²³¹ Pieejams:http://tulp.leidenuniv.nl/content_docs/wap/og8.pdf

²³² Simonjans H.R. (Հ.Ր. Սիմոնյան) *Armēņu – turku attiecības vēsture (Թորք հայկալիսի հարաբերությունների պատմությունը)* Erevāna (Երևան) 1991. g. (1991 թ.). 356.-357. lpp.

²³³ Ataturks. Pieejams:<http://www.ataturk.com/content/view/13/31/>

²³⁴ Pieejams:<http://www.firstworldwar.com/bio/kemal.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

²³⁵ Ataturks. Pieejams:<http://www.ataturk.com/content/view/13/31/>

- aizliegums reliģisko tērpu publiskai lietošanai – tos varēja lietot tikai svētvietās (1934. g.);
- likums par uzvārdiem (1934. g.);

3. izglītības un kultūras sfērās:

- vienotas izglītības sistēmas izveide (1924. g.);
- romiešu alfabēta ieviešana (1928. g.);
- Turcijas Vēstures institūta dibināšana;
- Turku valodas institūta dibināšana.²³⁶

²³⁶Ataturks. Pieejams:<http://www.turizm.net/turkey/history/aturk.htm> [aplūkots 02.05.2009.]l

4.2. Lozannas miera līgums

1919. gada Parīzes miera konferences laikā ASV prezidents Vudro Vilsons apšaubīja Turcijas suverenitātes atzīšanu, pamatojoties uz tās okupētajām armēņu teritorijām.²³⁷

1920. gada 10. augustā Sevra tika parakstīts miera līgums starp Turciju un sabiedrotajiem. Līgumu parakstīja arī Armēnija.²³⁸

Pamatojoties uz San-Remo pamieru, Turcija Sevra atteicās no Frāķijas, Egejas jūras salām, Kipras, Ēģiptes un arābu provincēm. Grieķijas pārvaldībā nonāca Smirnoja ar aneksijas tiesībām. Hidžaza ieguva neatkarību, savukārt Ēģipte, Palestīna, Sīrija un Mezopotāmija (Irāka) nonāca Lielbritānijas un Francijas mandātā.²³⁹

Turcijas saistības pret Armēniju un tās statuss tika atrunāts Sevras līguma 88.-93. punktā. Saskaņā ar tiem, Turcija atzina Armēnijas neatkarību; abas valstis piekrita pakļauties ASV prezidentam arbitrāžas jautājumos par robežu noteikšanu Trapezundā, Erzurumā, Bitlisā un Vanā, kā arī abām valstīm bija jāpiekrīt Vudro Vilsona noteiktajiem nosacījumiem Armēnijas pieklūšanai pie jūras. Robežas starp Armēniju, Gruziju un Azerbaidžānu bija jānosaka šīm valstīm savstarpēji vienojoties. Papildus tika atrunāti jautājumi par mazākumtautību tiesību ievērošanu; tika atcelts osmāņu 1915. gada likums par pamestajiem īpašumiem. Vudro Vilsons paredzēja Armēnijai atjaunot tās teritoriju gandrīz 150 000m² platībā ar izeju pie jūras.²⁴⁰ Tomēr Turcijā pie varas nākušie kemalisti neratificēja šo līgumu.

1920. gada 29. novembrī Armēnija tika uzņemta PSRS. 2. decembrī starp Turciju un Krieviju tika parakstīts Aleksandropoles līgums, saskaņā ar kuru Turcijas rīcībā nonāca liela daļa bijušo Armēnijas teritoriju.²⁴¹

Lozannas starptautiskā miera konference tika sasaukta 1922. gada 20. novembrī Šveices pilsētā Lozannā. Tās mērķis bija Tuvo Austrumu situācijas noregulēšana pēc Turcijas sakāves un Kemalistu varas pārņemšanas. Konference ilga līdz 1923. gada 24. jūlijam, tajā piedalījās Lielbritānijas, Francijas, Itālijas, Grieķijas, Rumānijas, Dienvidslāvijas, Japānas un ASV (kā novērotāji) pārstāvji, kā arī Turcija. Padomju un Bulgāru delegāciju klātbūtne tika ierobežota tikai ar Melnās jūras jautājumu izskatīšanu.

²³⁷ Дживелегов А.К. *Армения и Турция*. – Москва: «Правда», 1946. – стр. 13.

²³⁸ Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/enc/sevres.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

²³⁹ Turpat.

²⁴⁰ Pieejams:<http://www.genocide.ru/enc/sevres.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

²⁴¹ Дживелегов А.К. *Армения и Турция*. – Москва: «Правда», 1946. – стр. 14.-15.

Ekonomisko jautājumu izskatīšanai tika pieaicinātas arī Albānijas, Beļģijas, Spānijas, Portugāles, Nīderlandes, Norvēģijas un Šveices pārstāvju delegācijas.²⁴²

Lozannas konferences galvenais uzdevums bija miera līguma ar Turciju izstrādāšana, kā arī Melnās jūras līču jautājumu atrisināšana. Līču jautājuma kontekstā Lielbritānija uzstāja uz to demilitarizāciju, kā arī starptautiskā protektorāta nodibināšanu pār tiem, kas ļautu Turcijas neitralitātes gadījumā visu valstu militārajai flotei izmantot šos līčus, savukārt, Turcijas iesaistīšanās gadījumā – neitrālo valstu flotēm. Tāpat gāja runa par brīvu visu valstu tirdzniecības flotes pārvietošanos gan miera, gan kara laikā caur šiem jūraskanāliem. Sākotnēji Turcija piekrita Lielbritānijas projektam, cerot uz tās atbalstu un pretimnākšanu, izstrādājot miera līgumu, tomēr Lielbritānija izstrādāja diezgan ultimātīvu miera līguma redakciju, kā dēļ turku delegācija sarunas pārtrauca 1923. gada 4. februārī. Tās tika atjaunotas 23. aprīlī. 1923. gada 24. jūlijā tika parakstīta Konvencija par līču režīmiem, kā arī miera līgums.²⁴³ Saskaņā ar to juridiski tika formulēts Osmāņu impērijas sabrukums, noteiktas jaunās valsts Turcijas robežas. Šis līgums faktiski bija Turcijas uzvara, jo ar to tika atcelts 1920. gada verdziskais Sevrskas miera līgums.²⁴⁴

Lozannas miera līgums paredzēja amnestiju par visiem noziegumiem no 1914. līdz 1922. gadam.²⁴⁵ Turcija, atbilstoši Lozannas 1923. gada miera līguma nosacījumiem, valstī atzina tikai trīs reliģiskās minoritātes - grieķus, armēņus un ebrejus.²⁴⁶

Pēc Pirmā pasaules kara beigām, kad Vācija bija spiesta parakstīt kapitulācijas noteikumus, kā arī Turciju piemeklēja tāds pats liktenis, tad uzvarētājielvalstis atkal ķērās klāt armēņu jautājumam. 1919. gada Parīzes miera konferences dalībnieki Vilsons un pārējie apšaubīja iespēju, ka armēņu apdzīvotie apgabali Turcijā varētu iegūt suverenitāti. Savukārt Loids Džordžs pieprasīja, lai Turcijas Armēnijai piešķirtu „īpašus nacionālos apstākļus”.

Pēckara pasaules likteņu noteicēji nemaz neapšaubīja armēņu prasību pamatotību attiecībā uz viņu senajām zemēm, kas tika atspoguļots 1920. gada 10. augusta Sevras miera Līgumā, kuru parakstīja uzvarētājielvalstis, no vienas puses, un Turcija - no otras puses, Saskaņā ar šī Līguma 88. paragrāfu, Turcija, uzreiz pēc tam, kā to izdarīja sabiedrotās lielvalstis, atzina Armēniju par brīvu un neatkarīgu valsti. Savukārt, saskaņā ar šī Līguma 89. paragrāfu, lai definētu programmas līniju starp Armēniju un Turciju, tā tika reprezentēta ASV prezidentam, atļaujas saņemšanai. Bez tam, Armēnijai tika nodrošināta izeja uz Melno jūru, bet Turcija uzņēmās demitalirizēt to savas teritorijas daļu, kurai bija

²⁴² Pieejams: <http://www.cultinfo.ru/fulltext/1/001/008/071/140.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

²⁴³ Turpat.

²⁴⁴ Turpat.

²⁴⁵ Pieejams: http://home.lanet.lv/~ileon/St_publ_tiesibas_2008_rudens/Paparinskis1.doc

²⁴⁶ Pieejams: <http://mod.la.lv/?id=2119>

jākļūst par robežjoslu ar Armēniju. 1920. gada 22. novembrī Vilsons pieņēma lēmumu: Armēnijas robežām jāiet cauri Vanai, Bitlisai, Erzurumai un Trapezundai.

Taču Sevras Līguma lēmumi izrādījās tik trausli kā Sevras porcelāns, un tie netika īstenoti dzīvē galvenokārt tāpēc, ka Antantas lielvalstis, pieņemot šos lēmumus, rūpējās ne tik daudz par armēņu tautu, cik par savu imperiālistisko interešu aizstāvēšanu. Sevras Līgums tika noslēgts ne tikai bez Padomju Krievijas līdzdalības, bet bija pat zināmā mērā vērsts pret to.

Tai pat laikā, kamēr norisinājās pārrunas starp uzvarētājlielvalstīm, Kemalā izdevās savākt diezgan lieku karaspēku, un viņi ne tikai atteicās pamest to teritoriju, par kuru gāja runa Sevras Līgumā, bet arī šķērsoja krievu Armēnijas robežas. Tobrīd krievu Armēnijā pie varas bija armēņu buržuāzijas nacionālisti – kontrrevolucionāri noskaņoti dašnaki. Izmantojot Antantas atbalstu, dašnaku valdība bija aizņemta ar cīņu pret Padomju Krieviju, un tik pat kā nerūpējās par Armēnijas nacionālajām interesēm. Turcija to izmantoja. Turcijas karaspēks, kuru vadīja viens no visreakcionārāk noskaņotajiem turku ģenerāļiem, Kazims Karabekirs, gandrīz bez pretošanās iesoļoja Armēnijas teritorijā, un ieņēma Karsu, Surmalu, Alesandropoli (tagad Ļeņinakanu). Antanta, kura iepriekš pati kūdīja dašnakus pret turkiem, nemaz nepalīdzēja Armēnijai. Kazims Karabekirs piespieda dašnaku valdību parakstīt nedzirdēti smagu miera Līgumu.

Saskaņā ar šo miera Līgumu, kurš tika parakstīts 1920. gada 2. decembrī Aleksandropolē²⁴⁷, Armēnija faktiski nonāca Turcijas protektorātā. Viņa zaudēja tiesības uzturēt savu armiju. Dašnaki atdeva Turcijai Erevānas guberņas Karskas un Ardaganas apgabalus un Surmalinas apriņķi, atstājot tikai Erevānas un Ečmiadzinskas apriņķus, ar kopējo iedzīvotāju skaitu – 400 000 cilvēku. Vienlaicīgi, mazākumā esošā Gruzijas valdība, atdeva Turcijai Batumi apgabalu.

Lielākā daļa vāciešu, kuri ir informēti par armēņu traģēdiju, bez žēlastības nosoda un noveļ visu vainu uz turku noziedzniekiem. Līdzko kāds mēģina noteikt Ķeizara valdības vainas daļu noziegumā, kas paveikt Kaukāzā, tolīdz labi audzinātie vācieši pieļauj to pašu kļūdu, kuru viņi parasti pieļauj kara līdzvainības jautājumos. Visi neatlaidīgi pretojas atzīt vecās sistēmas grēkus, it kā vakardienas darboņu grēki varētu būt kā kauna traips mūsdienu cilvēkiem, kuru mērķis ir radīt cilvēciskāku politiku. Vāciešiem piemīt viena ļoti skumja vājība – viņi nemācās no pagātnē pieļautajiem briesmīgajiem un maldinošajiem uzskatiem, kā arī viņi kaunās no tagadnes, tā vietā, lai visas pasaules priekšā nosodītu veco sistēmu, kura novedusi mūsu tautu tik nožēlojamā stāvoklī. Viens no vēsturē pārsteidzošākajiem

²⁴⁷ Dašnaku valdība, noslēdzot šo Līgumu, ne tikai nodeva savu tautu, bet arī rīkojās nelikumīgi, jo tobrīd tā jau praktiski bija nogāzta, un gandrīz visā Armēnijā bija nodibināta padomju vara.

paradoksiem slēpjas tajā faktā, ka šī tauta, kura gūst panākumus visās garīgās dzīves jomās, ļoti bieži izrāda barbariskas atpalcības pazīmes politikas jomā. Diez vai kāda cita tauta uz zemes ir devusi cilvēcei tik bagātu dižo filozofu-domātāju skaitu; Gēte un Helderlins sasniedza poēzijas burvības virsotni, un no varonīgās Bēthovena dvēseles dziļumiem skanēja mūzika, kura piepildīja pasauli ar savu valdzinošo skaņu un majestātiskumu. Kad beidzot pienāks diena, kad šī dižā tauta, kura atrodas Eiropas pašā sirdī, kļūs savu īsto varoņu dvēseļu gara cienīgi, aizgriezoties no Henrija von Treuškes ideāliem, savas valsts un mundiera fetišizēšanas? Tikai nelokāma taisnība spēs aizvest viņus pa šo ceļu.

Jāiesaucas pēc iespējas skaļāk:

Līdzās visām muļķībām un noziegumiem, kurus pastrādājis Vilhelms II, diplomātiju un militāro vadību, līdz ar milzīgo vainas sajūtu, kuru uzvēluši sev virsū vācu Herostrati, vācu militārā valdība ir līdzatbildīga arī par 1915. gadā pastrādāto nelietīgo noziegumu.

1915. gada vasarā visu pasauli pāršalca sašutuma vilnis par paveikto kauna pilno noziegumu Kaukāzā. Cilvēce ar šausmām apzinājās, ka nekas nespēj būt briesmīgāks par asiņainu asinspirti frontes līnijās. Neitrālās valstīs dzīvojošie armēņi izmisumā lūdza palīdzēt sabiedrībai savai mirstošajai tautai, un labsirdīgie cilvēki izteica viņiem līdzjūtību un šausminājās par notiekošo. Tai pat laikā, Amerikā Vācijai bija daudz ko zaudēt. Arī Konstantinopolē esošā sūtņa Morgentava palīdzību, kā arī pateicoties konsulāta ziņojumiem, Vilsona valdība bija informēta par visām šīs cietsirdīgās drāmas niansēm, un Antantas prese nepalaida garām iespēju izvērst ASV sašutuma pilnu kamapaņu pret Vāciju.

Vai vācu valdība bija vienisprātis ar savu sabiedroto ļaunadariem? Pilnīgi noteikti – nē!

Jāatzīmē, ka vācieši, kuriem Turcijā bija ietekme un autoritāte, centās, kā vien spēja, aizstāvēt un palīdzēt armēņiem. Šajā sakarā noteikti jāmin konsulu Resleru no Alepo un Loitvedu no Damaskas. Ģenerālis Limans fon Sanders, piedraudēja Damaskā nošaut visus turku žandarmus, ja viņi neliks mierā armēņus, kuri tiek apdraudēti. Pateicoties šim solim, viņam izdevās izglābt daudzu cilvēku dzīvības. Draudot Enveram-pašā ar savu demisiju, maršalis fon der Holcs panāca ievērojamu armēņu situācijas uzlabošanu viņa pakļautībā esošajā Mezopotārijas apgabalā. Tāpat zināms, ka Vangenheima sūtņa pēctecis grāfs Meternihs nemitīgi izrādīja savu protestu Turcijas valdībai.

Bet ko darīja Berlīne? Vai tiešām vācu valdība, kura bez šaubām bija informēta par to, ka runa iet par veselas tautas iznīcināšanu, atbalstīja amerikāņu sūtņa Morgentava priekšlikumu pārceļt armēņus uz Ameriku? Vai tas bija pietiekami uzstājīgs šajā jautājumā Augstajā Portā? Šie jautājumi paliek neatbildēti vēl līdz šai dienai.

Bez šaubām, ka vācu valdība, neskatoties uz klaju Talāta un Envera nekaunību, nekad pat neapsvēra iespēju atteikties no savienības ar Stambulas slepkavām. Valdība sapinās ar noziedznieku sabiedrību, kuriem rokās bija visi trumpji, un padevās viņu spēcīgajai gribai. Dzīšanās pakal uzvaras spokam, pakļāva sev visu, kas trāpījās ceļā, tai skaitā arī visus morāles apsvērumus.

1915. gada maijā Envers paziņoja baronam fon Vangenheimam par nepieciešamību „pārcelt armēņu ģimenes no dumpīgajiem armēņu centriem uz Mezopotāmiju”, un 31. maijā Vangenheims telegrāfēja uz Berlīni:

„Envers uzstājīgi lūdz, lai mēs netraucētu viņam īstenot šos pasākumus. Protams, viņi ir ļoti cietsirdīgi noskaņoti attiecībā uz armēņu iedzīvotājiem. Tomēr, es uzskatu, ka mēs tikai varam mīkstināt formu, taču mēs nedrīkstam būtiski traucēt šo pasākumu īstenošanu”.

17. jūnijā Vangenheims paziņo Ārlietu ministrijai:

„Talāta... pilnīgi atklāti paziņoja, ka Portā nolēmuši izmantot pasaules karu, lai attīrītu valsti no saviem iekšējiem ienaidniekiem (vietējiem zemniekiem) un cer uz ārvalstu diplomātisko neiejaukšanos”.

Vēlāk, 1915. gada 7. jūlijā:

„Pārcelšanas veidi pierāda to, ka valdības mērķis ir tik tiešām iznīcināt armēņu rasi Turcijas impērijā”.

Pēc tam, kad Lepsiuss uzstādīja Konstantinopolē reālus nozieguma mērogus, viņš apmeklēja valsts sekretāta palīgu Cimmermani Vilhelmštrāšē un pieprasīja viņu izdarīt uz turkiem spiedienu, lai aozsargātu vismaz tos, kuri ir izdzīvojuši. Uz ko Cimmermans atbildēja:

„Ko mēs varam izdarīt? Mūsu savienība ar turkiem – tā vispirms ir savienība ar Talātu, Enveru un Halilu. Ja šīs trīs pilsētas neieklausās mūsu viedoklī, tad mums ir tikai viena iespēja – izjaukt mūsu savienību. Bet mēs taču nevaram to izdarīt”.

1915. gada 31. augustā Talāta paziņoja vācu sūtnim:

„La question armenienne n'existe plus – armēņu jautājums vairāk nepastāv”.

Kā redzat, vācu valdība precīzi zināja to, kas notika Armēnijā. Talāta varēja lielīties: „Lai atrisinātu armēņu jautājumu, es vienas dienas laikā izdarīju vairāk, nekā Abdul-Hamids 30 gadu laikā!”

Bet vācu tauta? Nekad neviena tauta nav vēl nekad nav nodevīgāk pievilta. Pat Reihstāgā neuzzināja taisnību. Deputātiem paredzētais skaidrojošais materiāls, kuru izsūtīja Lepsiuss, nerasniedza savu adresātu. Vācu-turku biedrības svinēja jautrus draudzības svētkus. Turku augstmaņus pie mums uzņēma ļoti svinīgi, un neviens neuzdrošinājās

iesplaut viņiem sejā. Dzenoties pakal mirdzošajam uzvaras ziepju burbulim, viņi neievēroja ap to iedegušos sašutuma liesmu, bet mums iepotētā mistiskā ticība priekšniecībai, izslēdza pat visniecīgākās domas par to, ka galvenais Ķeizara vadības mākslas līdzeklis ir meli.

Ziņojumus, kas pienāca vācu žurnālistiem no ārzemēm, bija stingri aizliegts lasīt. Tomēr dažas ziņas pienāca. Lai neļautu vācu publikai uzzināt taisnību, oficiālā prese atbalstīja turku atspēkojuma izplatīšanu, kuros turki tik skaisti meloja, ka lika nosarkt pat vācu militārās preses vadītājiem.

Visa kara garumā Vācijas sabiedrības viedokli ļoti veiksmīgi safabricēja tuvs pulkveža Ludendorfa draugs Nikolajs. Tas ļoti izsmeloši atspoguļots divās grāmatās: G. fon Gerlaha grāmatā „Lielais melu laiks” („Die große Zeit der Lüge”) un doktora Kurta Mjuzama grāmatā „Kā mūs piemānīja” („Wie wir belogen wurden”).

Preses konferencē, kura notika 1915. gada 7. oktobrī, žurnālistiem tika doti konkrēti rīkojumi.

Par šausmām, kas notiek ar armēņiem, jāsaka sekojošais:

„Turcijas iekšējie administratīvie pasākumi nedrīkst kaitēt mūsu draudzīgajām attiecībām, vēl jo vairāk, šajos grūtajos laikos mēs nedrīkstam to apspriest, un kur nu vēl kontrolēt.

Tāpēc mūsu galvenais uzdevums ir klusēt. Vēlāk, ja sekos uzbrukumi no pārējām valstīm saistībā ar vāciešu līdzdalību, tad vajadzēs ļoti uzmanīgi un piesardzīgi apgaismot šo jautājumu, aizbildinoties, ka armēņi ar savu rīcību ir ļoti aizskāruši turkus”.

1915. gada 23. decembra preses konferencē tika teikts sekojošais:

„Nav ieteicams pārmērīgi slavēt turkus par viņu panākumiem Haliopolē, jo var izveidoties situācija, kurā atbildīgie turku valdības pārstāvji var pārvērtēt paši sevi un turku militāro vadību, un neņemt vērā to, ka viņi ir parādā mums...”

Vislabāk būtu izvairīties no armēņu jautājuma apspriešanas un vispār par to nerunāt. Šajā jautājumā turku varas pārstāvji nav pelnījuši īpašu uzslavu!”

Mēs redzam, ka valdība mums ir apzināti melojusi. Noziedznieki, kuri piemānīja vācu tautu, vēl ilgu gadu roku rokā ar bosforu bendēm tiecās pēc „galīgās uzvaras”. Šis kauna traips ir pielipis viņiem uz visiem laikiem.

Versaļas, Senžermēnas un Sevras miera Līgumi piešķīra patstāvību daudzām līdz šim brīdim apspiestām tautām. Polija, Čehoslovākija, pierobežas valstis bija atbrīvotas, Arāvija un Sīrija atdalījās no Turcijas. Pat ebreji dabūja atpakaļ viņiem kādreiz piederējušās zemes.

Armēņi bija piemānīti. Vācija neizdarīja neko, kas varētu traucēt turku slepkavām, Antanta atteicās no visiem saviem solījumiem, kurus tā bija devusi izdzīvojušai tautai.

Fritjofs Nansens pilnīgi pamatoti izvēlējās nosaukumu „Piemānītā tauta” savai brīnišķīgajai grāmatai, kas veltīta armēņiem.

Saskaņā ar Sevras miera Līgumu, armēņiem piesolīja Kaukāzā iedalīt apgabalu dzīvošanai, kuram bija jāatrodas Tautu Savienības aizstāvībā. Prezidenta Vilsona piedāvātajā šķīrējtiesas lēmumā izvietot Armēņu republikas robežas tā, lai tauta spētu savākt tur savus pārpalikumus un sākt jaunu un mierīgu dzīvi 1918. gadā kopīgi izveidotajā mazajā Armēnijas republikā Krievijas sastāvā.²⁴⁸

Jaunais diktators Kemals-pašā bija cienīgs Talātas un Enveras pēctecis. Līdzko viņš uzzināja, ka 1915. gadā izraisītās asinspirts apgabalu jāatdod atlikušajai nomocītās tautas daļai, viņš nekavējoties ievada savu karaspēku šajā teritorijā. To pašu izdarīja arī Padomju Krievija. Tauta palika bez dzimtenes, viņi bija neaizsargāti no vajāšanas, gluži tāpat kā Pasaules kara laikā.

Viltīgais Kemals-pašā spēja uzspiest savu gribu Antantai, izmantojot abpusējo lielvalstu greizsirdību. Viņš lielījās ar naftas krājumiem Mosulā. *Un tieši naftas dēļ, tika pieviltas armēņu cerības uz nākotni.*

Kemals bija tik spēcīgs, ka pat 1922. gadā ļoti nežēlīgā veidā patrieca no valsts 1.5 miljonu grieķu tautības iedzīvotājus, lauza Sevras miera Līgumu un 1923. gadā izcīnīja Lozannā tādu miera Līgumu, kurš attaisnoja visas viņa izdarītās zādzības.

Bet ko izdarīja Tauta Savienības? Viņi trīs reizes vienbalsīgi pieņēma lēmumu, ka „Augstākajai Padomei jāgarantē Armēnijai nākotne un vispirms jāatgriež armēņiem viņu nacionālo dzimteni”. Lozannā visi to jau sen bija aizmirsuši. Lords Kerzons nodēvēja armēņu likteni par „vienu no vislielākajiem skandāliem pasaulē”. Turkiem tas bija pilnīgi vienaldzīgi. Viņi nepiekrita nekādiem kompromisiem. Lozannas Līgumā nav neviena vārda par armēņu zemēm. Viens no Antantas pārstāvjiem šajā sakarā izdarīja piezīmi:

„Tika izvirzīts priekšlikums *atstāt spēkā lēmumu, kas būtu labvēlīgs Turcijai*”. Armēņiem tas nozīmēja visu cerību zaudēšanu. Ja Tautu Savienības ir kādreiz cietusi pilnu fiasko, tad viennozīmīgi, tas bija tieši šajā jautājumā. Neveiksmi cieta pat centieni piešķirt mazajai armēņu republikai, kas atradās Krievijas teritorijā, aizņēmumu, kurš dotu iespēju radīt jaunas dzīvesvietas un darba vietas.

Kad 1924. gadā angļu premjerministrs bija Makdonalds, *Askvita* un *Boldvina* opozīcijas līderi uzrakstīja viņam dziļi izjustu vēstuli par Lielbritānijas saistībām palīdzēt armēņiem, taču Makdonaldu uzreiz noņēma, un turpmākos četrus gadus pie varas bija Boldvins. Ko *viņš* izdarīja armēņu labā? *Neko!*

²⁴⁸ Grāmatas autors, acīmredzot, jauc neatkarīgo Armēnijas Republiku ar Armēnijas PSR, kas nodibināta 1920. gada 29. novembrī.

Turki 1915. gadā armēņus ne tikai slepkavoja, bet arī apzaga. Tikai skaidrā naudā tika nozagti daudzi simti miljonu zelta marku. 1916. gadā turki sūtīja uz Berlīni no nolaupītās naudas 100 miljonus zelta marku kā depozītu savai valūtai. Šo ieguldījumu pēc pamiera konfiscēja Antanta. Kāpēc gan to neatgriež aplaupītajai tautai?

Tautu Savienība piedāvāja cēlajam Nansenam doties iepazīšanās braucienā uz Armēniju. Nansens dodas ceļā nelabprāt, jo viņš brauc ar tukšām rokām, un viņam ir iespēja izrādīt tikai personīgo atbalstu. Viņš iepazīstas ar dzīves apstākļiem mazajā krievu-armēņu republikā, kā arī izpēta iespējas, ar kuru palīdzību nabadzīgā valsts spēs uzņemt daudzus bēgļus, kuri klīst pa pasauli. Nansens piedāvā piešķirt armēņiem aizdevumu Tautas Savienības vārdā.

Bet ko dara starptautiskā savienība? Štrēzemans slavē Nansenu par viņa uzcītību. Čemberlens (Boldvina kabineta ārlietu ministrs) ir gandrīz līdz asarām aizkustināts par armēņu smago likteni, bet... viņam nav instrukciju, kā arī viņš negrib dot nepamatotas cerības...

Aizrautīgais aicinājums, kuru dzejnieks Armins aizsūtīja T. Vēgneram Vilsonam 1919. gada janvārī, arī ir jau sen kā aizmirsts.

Tādi ir šie kungi, kuri dēvē savu klubu par Nāciju Līgu. Ja lielos jautājumos (tādos, kā, piemēram, atbrūošana) tiek sasniegti tik izcili rezultāti, tad mazu problēmu risināšanai neatliek nemaz laika. Un kaut kādas mazas tautas dzīvība vai nāve ir tīrais nieks, turklāt, ja ņem vērā vēl to apstākli, ka šī tauta izrādīja tik lielu muļķību, un neieguva savā īpašumā zelta un naftas krājumu atradnes.

Savā grāmatā „Piemānītā tauta” Nansens raksta:

„Jūs, politiķi, Jūs, valstsvīri, lieciet mierā skaļus vārdus, neatņemiet cilvēkiem pēdējo cerību, jo cerība, neskatoties uz visu, šīs tautas vēsturē ir svēta lieta!”

SECINĀJUMI

1. 19. gadsimta vidū sākās nacionālo tautu neatkarības kustības, kas kopā ar krievu ekspansijas centieniem caur Kaukāza teritorijām Turcijā radīja priekšnoteikumus turku negatīvajai attieksmei pret armēņiem
2. 1828. – 1829. g. turku – krievu karu rezultātā Armēnija sadalījās 2 daļās, no kurām viena nonāca krievu pārvaldībā, savukārt Turcijas Armēnijas daļā tā rezultātā radās priekšnoteikumi armēņu viendabīgās demogrāfiskās situācijas izmaiņām par labu musulmaņiem.
3. 19. gadsimta 70. gados Turcijā pie varas nāca sultāns Abduls Hamīds II, kurš izvirzīja Osmāņu impērijas iekšpolitikai aktuālo jautājumu priekšgalā t.s. „armēņu jautājumu”. Armēņu problēma tika saistīta briesmām Osmāņu impērijas vienotībai, kā dēļ sultāns centās mazināt armēņu autonomiju; armēņi turku varas iestādēm raisīja bažas ar tās ekonomisko attīstību, kā arī tuvumu Krievijas – Turcijas ienaidnieka robežai. Sultāns Hamīds II bija kvēls panislamisma aizstāvis, kā rezultātā viņa sākotnējā armēņu autonomijas mazināšana pārauga faktiski valsts organizētā genocīdā pret šo nāciju.
4. Laikā no 1877. līdz 1878. gadam norisinājās krievu – turku karš, kam par iemeslu kalpoja Balkānu reģiona sacelšanās un Krievijas vēsturiskās un stratēģiskās ieinteresētības determinētā iejaukšanās Turcijas iekšējās lietās. Krievija, sakaujot Turciju, aktualizēja armēņu jautājumu, tomēr Eiropas valstu iejaukšanās, preventīvi mazinot Krievijas ietekmes palielināšanos uz Turcijas rēķina, armēņu jautājumu Berlīnes kongresā akcentēja vairāk formāli. Tomēr tas izraisīja Turcijas neapmierinātību ar šo valstu iejaukšanos tās iekšējās lietās, kas transformējās zvēriskās slepkavībās 1894.-1896. gadā, kuru laikā tika iznīcināti ap 300 000 armēņu. Šis pirmais lielais masu slepkavību vilnis aprima, kad 1897. gadā sākās turku – grieķu karš, kā rezultātā situācija spieda pārvietot armēņu slepkavībās iesaistītos militāros spēkus cīņai ar grieķiem.
5. 1908. gadā sultāna režīmu gāza opozicionārā, krietni liberālākā jaunturku kustība, kuras priekšgalē sākotnēji atradās spēcīgs līderis – galvenais jaunturku ideologs Ahmeds Rivza. Jaunturkiem atjaunojot konstitucionālo

režīmu, armēņi cerēja, ka to situācija uzlabosies. Tomēr, par cik Rivza bija kvēls nacionālists un turku karaspēki jau ilgu laiku bija nodarbojušies ar armēņu slepkavošanu, 1909. gadā jaunturku ideoloģija transformējās nākošajā slepkavību vilnī Kilikijas reģionā, kas vienlaikus sakrita ar 1909. gada 31. marta sultāna Abdula Hamida II sekmīgo sazvērestību un varas pārņemšanu.

6. Notikumi Kilikijā pievērsa jaunturku uzmanību armēņiem, liekot to ideologiem izstrādāt t.s. „armēņu jautājuma” risināšanas plānu. 1913. gadā atkārtoti pārņemot varu valstī, jaunturku ideologi un līderi Nazims, Envers, Talaats un Džemals aktīvi izstrādāja armēņu iznīcināšanas plānu. 1914. gadā sākās Pirmais Pasaules karš, kura ietvaros ar Turciju atkal bija sagatavojusies cīnīties Krievija. 1915. gadā pēc krievu sakāves jaunturki uzsāka „armēņu jautājuma” risināšanu, kura rezultātā tika iznīcināta lielākā daļa armēņu nācijas.
7. Kemalistu režīms, cīnoties gan militāri, gan diplomātiski ar Krieviju, turpināja armēņu genocīdu.
8. Rietumvalstis ar Lozannas miera līgumu atcēla Sevras miera līgumu, saskaņā ar kuru armēņiem būtu relatīvi kompensēti turku pārinodarījumi.
9. Armēnija genocīda rezultātā zaudēja savas vēsturiskās teritorijas, kas no ģeostratēģiskā aspekta, būdamas kalnainas, nozīmēja dabisku aizsardzību pret iebrucējiem.
10. Armēnija zaudēja lielāko daļu vēsturiskā kultūras mantojuma – arhitektūru, pilsētas, celtnes, rokrakstus u.c.
11. Armēnija zaudēja lielas bagātības turku organizēto laupīšanu un genocīda laikā.
12. Armēņu nācija ieguva psiholoģisku traumu – lielākā daļa nācijas tika fiziski iznīcināta (nav tāda armēņa, kuram kaut viens radnieks nebūtu noslepkavots turku zvērību laikā).

13. Armēņu sabiedrības struktūra un vēsturiskā pārvaldes iekārta tika sagrauta turku rīcības dēļ.
14. Cilvēciskie zaudējumi nepilna pusgadsimta laikā sasniedza vairāk kā 2 miljonus – 1.5 miljoni – gjaunturku režīma laikā, 300 000 – 1894.-1896. gada slepkavību viņa laikā un 300 000 pēc Pirmā Pasaules kara.

Turki 19.gadsimta un 20. gadsimta sākumā realizēja pirmo genocīdu pasaules vēsturē – genocīdu pret armēņu tautu. No viena aspekta, tā iemesli bija turku nacionālisma, panislamisma un panturcisma idejas; no otras – Krievijas radītais apdraudējums Turcijai, kā arī Armēnijas atrašanās turku – krievu karu ceļā. Trešais aspekts bija – Eiropas valstu un ASV centieni nepieļaut Krievijas iespēju gūt ietekmi vai teritorijas uz Osmāņu impērijas rēķina. Korelējoties šiem trīs aspektiem, despotiskais sultāna Abdula Hamīda režīms, liberālākais jaunturku režīms un liberālais kemalistu režīms risināja tā laika starptautiskajai sabiedrībai jaunām metodēm t.s. „armēņu jautājumu”.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

1. Tildes datorvārdnīca, 2005.
2. Jaunāko laiku vēsture. – Rīga: Zvaigzne, 1994.
3. Svešvārdu vārdnīca. – Rīga: Norden AB, 2003.
4. Kisindžers H. Diplomātija – Rīga: Jumava, 2001.
5. Norašharjans Levons (Լեվոն Նորաշխարյան) Zeituna 1914. – 1921. g. (Զեյթնիս 1914 -1921 թ.թ.) Erevāna (Երեվան) 1984. g. (1984 թ.).19. lpp.
6. Antonjans Arams (Արամ Աստոնյան) Liels genocīds (Մեծ ոճիր) Erevāna (Երեվան) 1990. g. (1990 թ.).
7. Simonjans H.R. (Հ.Ր. Սիմոնյան) Armēņu – turku attiecības vēsture (Թորք հայկական հարաբերությունների պատմությունից) Erevāna (Երեվան) 1991. g. (1991 թ.). 442. lpp.
8. Simonjans H.R. (Հ.Ր. Սիմոնյան) 4.gr. Turku nacionālās buržuāzijas ideoloģija un politika (Թորք ազգային բորժնազիայի գաղափարաբանությունը եվ քաղաքականությունը) Erevāna (Երեվան) 1986. g. (1986 թ.). 148. lpp.
9. Schaller, Dominik J. and Zimmerer, Jürgen (2008) Late Ottoman genocides: the dissolution of the Ottoman Empire and Young Turkish population and extermination policies – introduction, *Journal of Genocide Research*, 10(1):7–14
10. Ferguson, Niall. *The War of the World: Twentieth-Century Conflict and the Descent of the West*. New York: Penguin Press, 2006, p. 177 ISBN 1-5942-0100-5
11. Rummel R. J. "The Holocaust in Comparative and Historical Perspective". *The Journal of Social Issues*. Volume 3, no.2. April 1, 1998. Retrieved April 30, 2007.
12. Kifner, John. Armenian Genocide of 1915: An Overview. *The New York Times*.
13. Akcam, Taner. *A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*. New York: Metropolitan Books, 2006 p. 24
14. Dadrian, Vahagn N. *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. Oxford: Berghahn Books, 1995 p. 192 ^ Akcam. *A Shameful Act*. p. 36.
15. Churchill, Winston. *The World Crisis, 1911–1918*. London: Free Press, 2005. p. 157
16. Avedian, Vahagn, *The Armenian Genocide 1915: From a Neutral Small State's Perspective: Sweden*, p. 41

17. Дадрян В. Геноцид армян: содержание преступления. – Ереван: НАНРА, 2005.
18. Дживелегов А.К. Армения и Турция. – Москва: «Правда», 1946.
19. Фирбюхер Г. Армения, 1915. – Ереван: АН Армении, 1991.
20. Киракосян Дж. Младотурки перед судом истории. – Ереван: Айастан, 1986
21. Геноцид армян в Османской империи. – Ереван: Айастан, 1983.
22. Германские источники о геноциде армян. – Ереван: Айастан, 1991.
23. Гуайта Джю Шейх Файез эль-Гусейн о геноциде армян. – Москва: ФАМ, 2007.
24. The Genocide Of The Armenians By The Turks. – Yerevan: Armenian Popular Movement, 2000.
25. Rīgas konferences materiāli.
Pieejams:<http://www.rigasummit.lv/lv/id/speechin/nid/25/>[aplūkots 14.05.2009.]
26. Britu enciklopēdija
pieejams:<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/440700/Pan-Turkism>
27. Par 1998.gada 17.jūlija Romas Starptautiskās Krimināltiesas Statūtiem
Pieejams:<http://www.politika.lv/print.php?id=4502>[aplūkots 14.05.2009.]
28. Karyn Becker Genocide and Ethnic Cleansing
pieejams:<http://www.munfw.org/archive/50th/4th1.htm> [aplūkots 02.05.2009.][aplūkots 14.05.2009.]
29. Konvencija par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu par to,
pieejams:<http://www.preventgenocide.org/lv/konvencija.htm> [aplūkots 02.05.2009.][aplūkots 11.05.2009.]
30. Rietumarmēnija Pieejams:<http://www.fedayi.ru/zapad.php>[aplūkots 11.05.2009.]
31. Abdul Hamid II.Pieejams:<http://www.123exp-biographies.com/t/00034053465/>
32. Encyclopedia of World Biography on Abdul-Hamid, II [aplūkots 14.05.2009.]
Pieejams:<http://www.bookrags.com/biography/abdul-hamid-ii/>[aplūkots 14.05.2009.]
33. HM Grand Sultan Mehmed .V Pieejams.
http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~royalty/files/pix_turkey.html
[aplūkots 02.05.2009.]
34. Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/chronology/1853-1874.htm>
[aplūkots 02.05.2009.][aplūkots 02.05.2009.]
35. Rietumarmēnija Pieejams:<http://www.fedayi.ru/osv.php>
36. Armēņu genocīda hronoloģija.
Pieejams:http://www.armenocide.am/gen_chronology.htm [aplūkots 02.05.2009.]

37. Геноцид армян: краткий исторический обзор.
Pieejams:<http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.html#5> [aplūkots 02.05.2009.]
38. История Турции. Pieejams:<http://old.marin.ru/turkey/history6.shtml> [aplūkots 02.05.2009.]
39. Pieejams:http://armeniauk.narod.ru/kilikiyskaya_reznya.html [aplūkots 02.05.2009.]
40. Armēņu diaspora .Pieejams:<http://armenian-diaspora.com/genocid/kilikiya/> [21.05.2009.]
41. Armenian Question .Pieejams:http://www.ourararat.com/eng/e_adana.htm [aplūkots 02.05.2009.]
42. Falsificētā genocīda otra puse.
Pieejams:<http://www.tallarmentale.com/burningtigris-adana.htm> [aplūkots 02.05.2009.]
43. The New York Times Pieejams:<http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9A0DE3DA1539E733A25756C0A9639C946897D6CF>
44. Cohan Sara A Brief History of the Armenian Genocide
Pieejams:<http://www.teachgenocide.org/files/DocsMaps/A%20Brief%20History%20of%20the%20Armenian%20Genocide.pdf>
45. Nazim Pieejams:<http://www.genocide.ru/enc/nazim-bey.htm> [aplūkots 02.05.2009.]
46. Геноцид армян: краткий исторический обзор
Pieejams:<http://www.armenianhistory.info/genocide.htm> [aplūkots 02.05.2009.]
47. Timeline of World War One
Pieejams:http://www.historylearningsite.co.uk/timeline_of_world_war_one.htm [aplūkots 02.05.2009.]
48. Геноцид армян: краткий исторический обзор
Pieejams:<http://armenianhouse.org/genocide-review-ru.htm> [aplūkots 02.05.2009.]#5
49. Jaunāko laiku vēsture.
Pieejams:<http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/ARMENIAN.HTM>
50. Simonjans H.R. (Հ.Բ. Միմնյան) 4.gr. Turku nacionālās buržuāzijas ideoloģija un politika (Թորք ազքային բործուազիայի գաղափարաբանոթյոնը եւ քաղաքականոթյոնը) Erevāna (Երեւան) 1986. g. (1986 թ.). 148. lpp.
51. Pieejams:<http://www.regnum.ru/news/445741.html> [aplūkots 02.05.2009.]

52. Armēnijas genocīda karte Pieejams:http://www.never-again.com/genocide_history.php[aplūkots 02.05.2009.]
53. Rietumarmēnija Pieejams:<http://www.fedayi.ru/zapad.php>[aplūkots 02.05.2009.]
54. Genocīda vēsture. Pieejams:<http://www.genocide.ru/enc/kemalism.htm>
Pieejams:<http://www.turkishnews.com/DiscoverTurkey/who/aturk/> [aplūkots 02.05.2009.]
55. Turcijas Ārlietu ministrija. Pieejams:<http://www.mfa.gov.tr/mustafa-kemal-aturk.en.mfa>[aplūkots 02.05.2009.]
56. Ataturks.
Pieejams:http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/aturk_kemal.shtm
[aplūkots 02.05.2009.]
57. Ataturks. Pieejams:<http://www.aturk.com/content/view/13/31/>
Pieejams:<http://www.ruthenia.ru/sovlit/j/20.html> [aplūkots 02.05.2009.]
58. Ataturks. Pieejams:<http://www.turizm.net/turkey/history/aturk.html> [aplūkots 02.05.2009.]
59. Pieejams:<http://www.etext.org/Politics/MIM/countries/turkey/turkishhistory.html>
[aplūkots 02.05.2009.]
60. Pieejams:http://tulp.leidenuniv.nl/content_docs/wap/og8.pdf[aplūkots 02.05.2009.]
61. Ataturks. Pieejams:<http://www.aturk.com/content/view/13/31/> [aplūkots 02.05.2009.]
62. Pieejams:<http://www.firstworldwar.com/bio/kemal.htm> [aplūkots 02.05.2009.]
63. Ataturks. Pieejams:<http://www.aturk.com/content/view/13/31/>
64. Ataturks. Pieejams:<http://www.turizm.net/turkey/history/aturk.html> [aplūkots 02.05.2009.]
65. Pieejams:<http://www.cultinfo.ru/fulltext/1/001/008/071/140.htm> [aplūkots 02.05.2009.]
66. Pieejams:<http://www.cultinfo.ru/fulltext/1/001/008/071/140.htm> [aplūkots 02.05.2009.]
67. Pieejams:<http://www.cultinfo.ru/fulltext/1/001/008/071/142.htm> [aplūkots 02.05.2009.]
68. Pieejams:http://home.lanet.lv/~ileon/St_publ_tiesibas_2008_rudens/Paparinskis1.doc
69. Pieejams:<http://www.clas.ufl.edu/users/oren/Ottoman%20Empire,%20decline.gif>
Pieejams:http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~royalty/files/pix_turkey.html [aplūkots 02.05.2009.]

70. Pieejams:<http://www.fsmarchives.org/article.php?id=1385001>
Pieejams:<http://www.haksozhaber.net/images/other/3590.jpg> [aplūkots 02.05.2009.]
71. Armēnijas vēsturiskās kartes.
Pieejams:<http://www.armenica.org/history/maps/184Kilikian-Adana1909.gif>
[aplūkots 02.05.2009.]
72. Adana 1909. *Les massacres de Cilicie*,
Pieejams:<http://d.scribd.com/docs/1h270pneipo1cet3wx3b.pdf> [aplūkots
02.05.2009.]
73. Dr. Nazims-bejs. Pieejams:http://www.turquie-memoire.com/Dr_Nazim.html
[aplūkots 02.05.2009.]
Pieejams:http://blankaperidot.com/yahoo_site_admin/assets/images/armenian_genocide_440.16320208_std.jpg
74. Tallat Pasha.
Pieejams:<http://net.lib.byu.edu/estu/wwi/comment/morgenthau/images/Morgen07.jpg> [aplūkots 02.05.2009.]

*1.2. att. Osmāņu impērijas sultāns Abduls Hamids II*²⁵⁰

*2.1. att. 1895. gadā Erzurumas armēņu masu slepkavības skaitīšana*²⁵¹

²⁵⁰ Pieejams:http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~royalty/files/pix_turkey.htm [aplūkots 02.05.2009.]

²⁵¹ Pieejams:<http://www.fsmarchives.org/article.php?id=1385001>

2.2. att. Vienotības un Progresā komitejas dibinātāji²⁵²

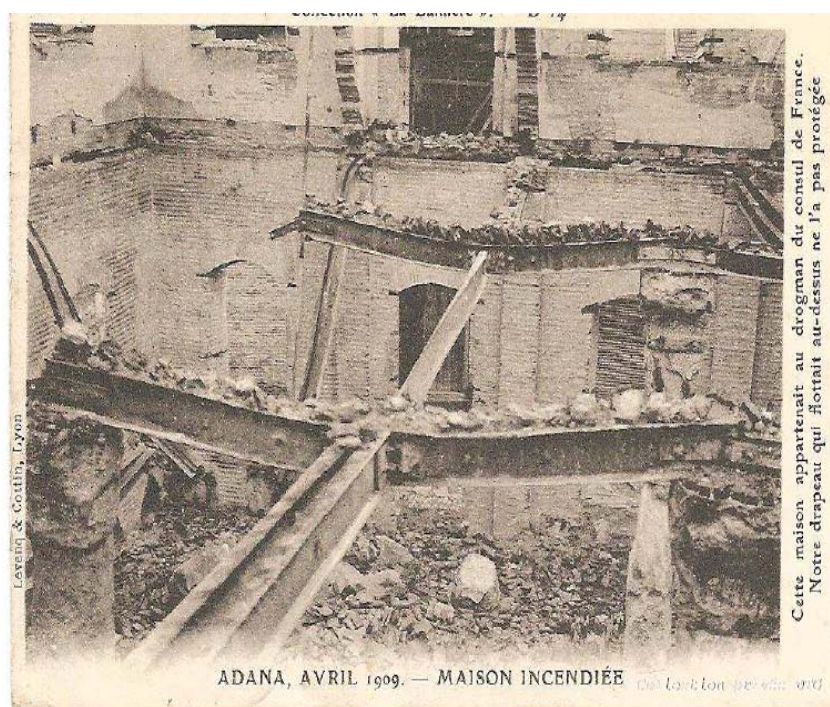

²⁵² Pieejams:<http://www.haksozhaber.net/images/other/3590.jpg>

2.3. att. Adanas vilajets, Kilikija 20. gadsimta sākumā

2.4. att. Kilikijas slaktiņā nopostītās mājas Adanā, 1909. g.²⁵³

²⁵³ Les massacres de Cilicie, Pieejams:<http://d.scribd.com/docs/1h270pneipo1cet3wx3b.pdf>

3.1. att. Dr. Nazims-bejs, jaunturku ideologs²⁵⁴

3.2. att. Turku pastrādāto masu slepkavību upuri Armēnijā²⁵⁵

²⁵⁴ Dr. Nazims-bejs. Pieejams:http://www.turquie-memoire.com/Dr_Nazim.htm [aplūkots 02.05.2009.]

²⁵⁵

Pieejams:http://blankaperidot.com/yahoo_site_admin/assets/images/armenian_genocide_440.16320208_std.jpg

3.3. att. Talaats-pašā, viens no jaunturku armēņu genocīda ideologiem²⁵⁶

3.4. att. Envers-pašā, viens no jaunturku armēņu genocīda ideologiem²⁵⁷

²⁵⁶ Tallāts pašā. Pieejams:<http://net.lib.byu.edu/estu/wwi/comment/morgenthau/images/Morgen07.jpg>

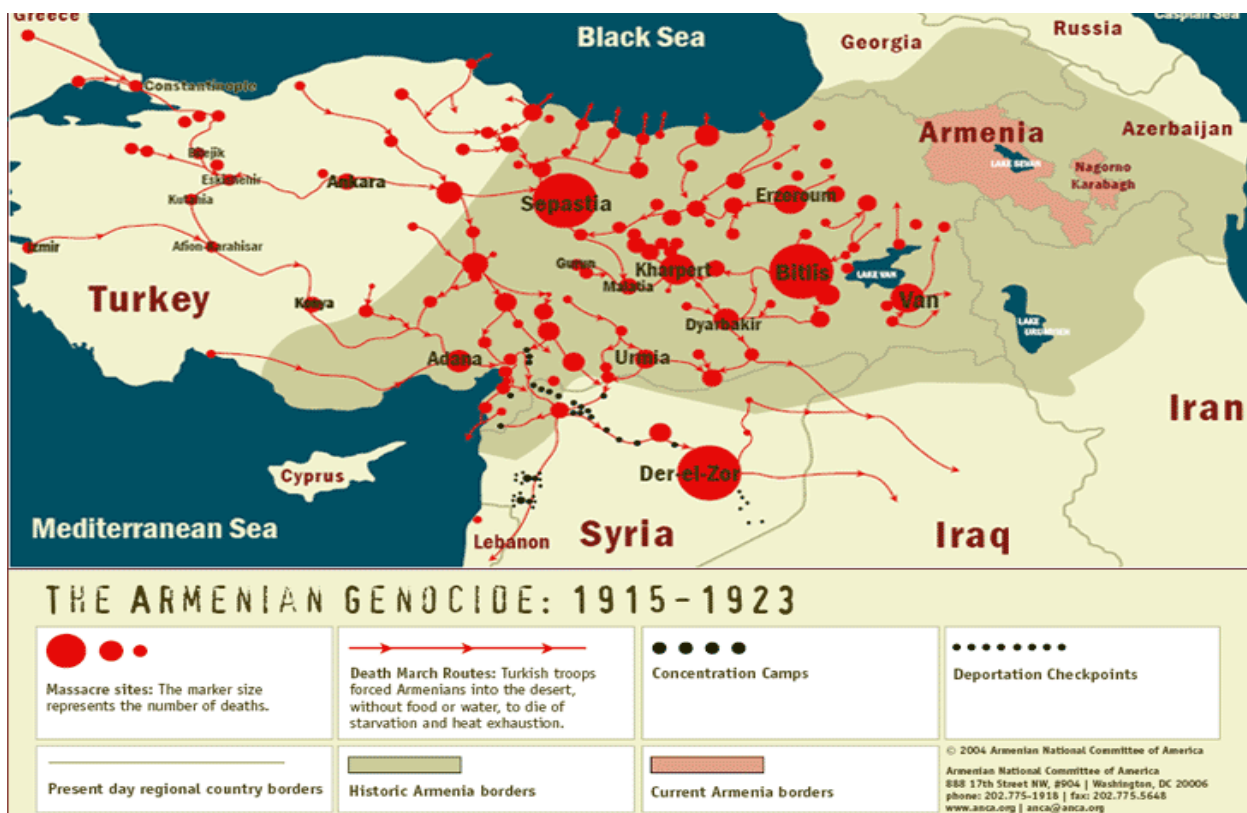
²⁵⁷ Turpat.

3.5. att. Džemals-paša, jaunturku viens no līderiem²⁵⁸

²⁵⁸ Falsificētā genocīda otra puse. Pieejams:<http://www.tallarmeniantale.com/jemal.htm> [aplūkots 02.05.2009.]

3.6. att. Armēņu genocīda karte²⁵⁹

4.1. att. Mustafa Kemals²⁶⁰

²⁵⁹ Armēnijas genocīda karte. Pieejams:http://www.never-again.com/genocide_map.php

²⁶⁰ Atatürks. Pieejams:http://mail.baskent.edu.tr/~20193306/mustafa_kemal_ataturk_image_155.jpg